

Војно

ДЕЛО

YU ISSN 0042-8426 □ UDK 355/359

4-5
2002

ГЕНЕРАЛШТАБ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Војно
ДЕЛО

општевојни теоријски часопис

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426

БРОЈ 4-5/2002. ГОДИНА LIV јул – октобар *Излази двомесечно*

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

ДИРЕКТОР

Славољуб ЈОВАНЧИЋ, пуковник

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Др Миле БЈЕЛАЈАЦ; мр Милуџин ЦУПАРА, пуковник; др Александар ИГЊАТОВИЋ, генерал-мајор (заменик председника); др Душан ЈАЊИЋ; др Зоран КИЛИБАРДА, пуковник; Бранко КРГА, генерал-потпуковник (председник); проф. др Ђорђе РАДОЈЕВИЋ, пуковник; Радолав РАДОВАНОВИЋ, генерал-мајор; проф. др Предраг СИМИЋ; проф. др Душан СТАЈИЋ, контраадмирал; мр Миле СТОЈКОВИЋ, пуковник; др Јован ТЕОКАРЕВИЋ; проф. др Биљана ТРЕБЈЕШАНИН; др Михајло БАСАРА, пуковник (секретар).

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник
др Михајло БАСАРА, пуковник

Уредник
Нада ДРАГИШИЋ, проф.

Адреса: Редакција часописа „Војно дело“, (ВЕ) 11002 Београд, Балканска бр. 53 * Главни и одговорни уредник: 681-565, војни 23-504; технички секретар 642-653 * Претплата: 3612-506 * Пошт. фах 692 * Жиро-рачун РЦ СМО ВЈ „Топчидер“ 40818-637-9-6319 за ВИЗ шифра 963 * Цена броја 180,00 динара, за иностранство 8 УСД

САДРЖАЈ

Међународни односи

- Mr Предраг Бјелић Транснационалне компаније – нови субјекти међународних односа 9

Војна наука и ратна вештина

- Проф. др Десимир Пајевић, проф. др Зоран Килибарда, пуковник, проф. др Јан Марчек, пуковник Повезаност између страха у ситуацији агресије и ставова о пружању отпора агресији 35
- Проф. др Радован Илић, пуковник Савремени рат и логистика 59
- Mr Милош Арсић, пуковник Саобраћајна подршка мобилизације ратних јединица 76

Погледи

- Dr Александар Игњатовић, генерал-мајор Командна одговорност у теорији и пракси међународног кривичног права 92
- Dr Слободан Б. Микић, генерал-мајор у пензији Карактеристике савремених ратова .. 113

Научни скупови и конференције

- Mark Хаубен Учење медведа да игра – неке генерализације о трансформацији оружаних снага у Европи од 1989. и импликације за укључивање СРЈ у евро-атлантску заједницу безбедности 139
- Maјкл Пју Грађанско друштво и сектор безбедности 151
- Вилијам Монтгомери Процес укључивања југоисточне Европе у међународне безбедносне интеграције 158
- Dr Небојша Човић Процес укључења југоисточне Европе у међународне интеграције у области безбедности 160
- Dr Душан Стајић, контраадмирал Савезна Република Југославија и међународне безбедносне интеграције .. 164

Прикази

- Mr Милорад Тимотић Демократска контрола војске у посткомунистичкој Европи 169

CONTENTS

International Relations

- Predrag Bjelić, M. A. Transnational Companies – New Subjects of International Relations 9

Military Science and the Art of War

- Professor Desimir Pajević, Ph.D., Colonel Zoran Kilibarda, Ph. D., Prof., and Col. Jan Marček, Ph.D., Prof. Correlation between Fear in a Condition of an Aggression and Attitudes towards Offering Resistance to an Aggression 35
- Colonel Radovan Ilić, Ph.D., Prof. Modern Warfare and Logistics..... 59
- Colonel Miloš Arsić, M. Sc. Traffic Support to the Mobilization of War Units 76

Views

- Major General Aleksandar Ignjatović, Ph. D. Command Responsibility in the Theory and Practice of the International Criminal Law.. 92
- Major General Slobodan B. Mikić, Ph. D., (Ret.) Characteristic Features of Modern Wars... 113

Scientific Meetings and Conferences

- Marc Houben Teaching Bear to Dance: Some Generalizations on the Transformation of the Armed Forces in Europe since 1989 and the Implications for the Inclusion of the FRY into the Euro-Atlantic Security Community..... 139
- Michael Pugh Civil Society and the Security Sector..... 151
- William Montgomery The Process of Inclusion of South-East Europe into International Security Integrations..... 158
- Nebojša Čović, Ph. D. The Process of Inclusion of South-East Europe into International Security Integrations..... 160
- Rear Admiral Dušan Stajić, Ph. D. Federal Republic of Yugoslavia and International Security Integrations..... 164

Review

- Milorad Timotić, M. A. Democratic Control of the Military in Post-Communist Europe..... 169

SOMMAIRE

Rapports internationaux

- Mr Predrag Bjelic   Compagnies transnationales – nouveaux
sujets des rapports internationaux..... 9

Science militaire et l'art de guerre

- Professor   Liens mutuelles entre la peur durant
Dr Desimir Pajevic, prof. Dr   l'agression et les points de vue sur la ré-
Zoran Kilibarda, Colonel,   sistance à l'agression..... 35
prof. Dr Jan Marcek, Colonel
Prof. Dr Radovan Ilic,   Guerre moderne et logistique..... 59
Colonel
Mr Milos Arsic, Lieutenant-   Appui en circulation de la mobilisation
Colonel   des unités de guerre..... 76

Points de vue

- Dr Aleksandar Ignjatovic,   Responsabilité de commandement dans la
General de Brigade   théorie et dans la pratique du Droit pénal
international..... 92
Dr Slobodan B. Mikic,   Caractéristiques des guerres modernes..... 113
General de Brigade
en retraite

Conférences scientifiques

- Marc Howban   Apprentissage de l'ours à danser – cer-
tains généralisations concernant la trans-
formation des forces armées en Europe de
1989 et implications sur entrée de la RFY
en communauté de sécurité euro-
atlantique..... 139
Michael Pew   Société bourgeoise et secteur de sécurité.. 151
William Montgomeri   Processus de l'entrée de l'Europe de Sud-
Est dans les intégrations internationales
de sécurité..... 158
Dr Nebojsa Covic   Processus de l'entrée de l'Europe de Sud-
Est dans les intégrations internationales
de sécurité..... 160
Dr Dusan Stajic,   République Fédérale de Yougoslavie et
Contre-Amiral   les intégrations internationales de sécurité 164
Compte rendu   Contrôle démocratique de l'armée en
Mr Milorad Tomotic   Europe postcommuniste..... 169

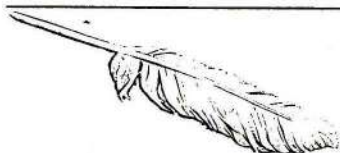
INHALT

	<i>Internationale Beziehungen</i>	
Mag. Predrag Bjelić	Übernationale Kompanien – neue Subjekte der internationalen Beziehungen	9
	<i>Militärwissenschaft und Kriegskunst</i>	
Professor Dr. Desimir Pajević, Professor Dr. Zoran Kilibarda, Oberst, Professor Dr. Jan Marček, Oberst	Verbindung zwischen Angst in der Lage der Aggression und Stellungnahmen zur Widerstandsleistung der Aggression	35
Professor Dr. Radovan Ilić, Oberst	Der moderne Krieg und die Logistik	59
Mag. Miloš Arsić, Oberstleutnant	Verkehrsunterstützung der Mobilmachung von Kriegseinheiten	76
	<i>Anschaungen</i>	
Dr. Aleksandar Ignjatovic Generalmajor a. D.	Kommandoverantwortung in der Theorie und Praxis des ausländischen Strafgesetzes	92
Dr. Slobodan B. Mikić, Generalmajor	Die Merkmale der modernen Kriege.	113
	<i>Wissenschaftliche Zusammentreffen und Konferenzen</i>	
Mark Hauben	Der Bär lernt tanzen – einige Verallgemeinerungen über Transformation der Streitkräfte in Europa seit 1989 und Implikationen auf Inkorporierung der BRJ in die Euro-Atlantische Sicherheitsgemeinschaft	139
Michael Pu	Zivilgesellschaft und Sicherheitssektor .	151
Viliam Montgomery	Der Prozeß der Inkorporierung von Südosteuropa in die internationalen Sicherheitsintegrationen	158
Dr. Nebojša Čović	Der Prozeß der Inkorporierung von Südosteuropa in die internationalen Integrationen im Sicherheitsbereich .	160
Dr. Dušan Stajić, Konteradmiral	Die Bundesrepublik Jugoslawien und internationale Sicherheitsintegrationen .	164
	<i>Übersicht</i>	
Mag. Milorad Timotić	Demokratische Kontrolle der Armee im postkommunistischen Europa	169

СОДЕРЖАНИЕ

Международные отношения		
Канд. наук Предраг Бьелич	Транснациональные компании – новые субъекты международных отношений	9
Военные наука и военное искусство		
Проф. д-р Десимир Паевич, проф. д-р Зоран Килибарда, полковник, проф. д-р Ян Марчек, полковник	Связь между страхом в ситуации агрессии и положениями об оказании сопротивления агрессии	35
Проф. д-р Радован Илич, полковник	Современная война и тыл	59
Канд. наук Милош Арсич, полковник	Транспортная поддержка мобилизации военных частей	76
Взгляы		
Д-р Александр Игятович, генерал-майор	Командная ответственность в теории и на практике международного уголовного права	92
Д-р Слободан Б. Микич, генерал-майор в отставке	Характеристики современных войн ..	113
Научные собрания и конференции		
Марк Хаубен	Выучить медведя танцевать – некоторые обобщения о преобразовании вооруженных сил в Европе с 1989 года и импликации для включения СРЮ в Евро-атлантическое сотрудничество безопасности	139
Майкл Пью	Гражданское общество и сектор безопасности	151
Вильям Монтгомери	Процесс включения Юго-Восточной Европы в международные интеграции по безопасности	158
Д-р Небойша Чович	Процесс включения Юго-Восточной Европы в международные интеграции в области безопасности	160
Д-р Душан Стаич, контр-адмирал	Союзная Республика Югославия и международные интеграции по безопасности	164
Обзор новых книг		
Д-р Милорад Тимотич	Демократический контроль войска в посткоммунистической Европе	169

Транснационалне компаније – нови субјекти међународних односа

УДК: 334.726:327

Мр Предраг Бјелић

Транснационално предузеће је предузеће које послује у више националних привреда преко својих страних филијала. Значај тих предузећа стално се повећава, тако да сада контролишу око 25 одсто укупне светске производње, две трећине светске трговине и три четвртине технолошке размене.

Будући да су транснационална предузећа носиоци процеса глобализације, даљом либерализацијом светске привреде и уједначавањем економских политика држава у свету јачаће њихова економска позиција у светској привреди, што ће им омогућити још веће приходе. Економска снага омогућује тим предузећима политички утицај на унутрашње односе матичне земље и земаља у којима имају своје филијале. На тај начин стварају повољне услове за властито пословање и већу добит.

Међународни политички утицај транснационална предузећа остварују мешањем у међународне односе двеју држава и у односе између држава и међународних организација. Таквим деловањем предупређују радње које су по њих неповољне, односно обезбеђују одређене повољне мере. Утицај остварују преко инструментализованих држава, међународних пословних организација и неформалних политичких група, а крајњи објекти утицаја су државе и међународне организације. Тешко се може одговорити на питање да ли су транснационална предузећа субјекти међународних односа, односно да ли могу ступати у директне политичке односе са другим државама, али је извесно да су суверенитет држава и политички значај транснационалних предузећа обрнуто пропорционалне категорије – ако суверенитет држава опада, утицај транснационалних предузећа се повећава, и обрратно.

Увод

Динамичан развој транснационалних предузећа у периоду од 1945. до 1990. године условио је повећање њиховог значаја у светској привреди. Нестанак СССР-а, као промотора социјалистичког при-

вредног система, омогућио је тим компанијама да у периоду деведесетих година 20. века могу пословати у свим земљама света. Тај нови процес, који се назива глобализација, означава период потпуне доминације тих предузећа у светској привреди. Монополски положај у светској трговини и велика финансијска моћ транснационалних компанија омогућавају значајан утицај и у сфери домаће и међународне политике. Ту моћ компаније користе за обезбеђење прихватања одговарајућих политичких одлука које ће им омогућити максималан профит.

Појам транснационалног предузећа

За означавање предузећа која послују у више држава користе се различити термини. Д. Лилиентал је 1960. године, када су та предузећа постала значајнији чиниоци светске привреде, први пут употребио назив *мултинационалне компаније*¹ (*Multinational Companies – MNC*). Термином *мултинационални*, и њему сродним терминима – *међународно*, *интернационално*, означава се активност или појава која се истовремено манифестује у више држава, док се термином *компанија* означава предузеће као облик организације пословне активности. И сада се често користи тај термин или његова скраћена верзија – *мултинационалке* (*The Multinationals*). Међутим, међународна привредна активност нема везе са државним организовањем и не покрива увек цео свет. То је, једноставно, пословна активност предузећа која превазилази границе у којима је то предузеће основано (и има домицил). Зато је исправније да се та предузећа називају *транснационалне компаније* – *ТНК* (*Transnational Companies – TNC*), односно транснационална предузећа (ТНП).²

Често се користи и назив *транснационална*, односно *мултинационална корпорација*. Корпорација је предузеће које је основано и послује на основу капитала прибављеног продајом акција – акционарско друштво, и због тога постоји само један правни облик организовања транснационалних компанија. У англо-америчком правном систему та предузећа су позната као корпорације (Велика Британија: *Company limited by shares – Ltd*; САД: *Corporation – inc.*), а у континенталном праву као друштва на акције (Италија: *Societe per Azione – S.p.A*). Већина транснационалних предузећа организована је као акционарско друштво јер је то погодан начин да се сакупи неопходан износ капитала за пословање изван државних граница. Та предузећа се означавају и као *супранационална предузећа*, што указује на то да су превазишла пословање на националном тржишту. У последњем периоду те компаније се називају *глобална предузећа*, што не треба мешати са све већим значајем транснационалних компанија услед

¹ Према: др Марјан Светличић, *Златне нити транснационалних предузећа*, „Економика“, Београд, 1986, стр. 20.

² Транс (trans) је латинска реч која значи преко, изнад.

процеса глобализације – то им омогућује да послују у целом свету. Израз глобална предузећа везан је за стратегију предузећа приликом наступа на светском тржишту. И док је раније већина предузећа прилагођавала своје производе специфичним укусима потрошача у одређеним регионима света, глобална предузећа своје производе продају на исти начин у целом свету. Та предузећа у својим пословним политикама светско тржиште посматрају као јединствено тржиште.

За сада не постоји јединствена дефиниција транснационалних предузећа. Најопштије транснационално предузеће може да се дефинише као предузеће које је регистровано и које послује у више држава у исто време.³ У већини дефиниција та предузећа се одређују са становишта њихове унутрашње организације. Конференција УН за трговину и развој (*United nations conference on trade and development – UNCTAD*) дефинисала је транснационално предузеће као „предузеће које је организовано као акционарско друштво или на други начин а које се састоји из матичног предузећа и његових страних филијала“.⁴ И док према тој дефиницији транснационално предузеће обухвата и матично предузеће (*parent enterprise*) и филијале (*affiliates*), неки други сматрају да се под транснационалним предузећем подразумева само матично предузеће.⁵

Сви инсистирају на томе да између субјеката у оквиру транснационалне фирме постоји велики степен међузависности, односно да матично предузеће контролише филијале и да оне спроводе његову пословну политику. Према дефиницији у Правилима Организације за економску сарадњу и развој (*Organisation for ekonomik cooperation and development – OECD*) за мултинационалне компаније, транснационално предузеће „обично укључује предузећа или друге пословне јединице које су у приватном, државном или мешовитом власништву, а налазе се у различитим земљама и која су повезана тако да једно или више њих има значајан утицај над пословањем других и да, посебно, деле технологију и ресурсе са тим (контролисаним) предузећима“.⁶

Правно, филијале су независне пословне целине које послују по законима земље у којој су основане, али економски су веома зависне од одлука матичне фирме. Циљна функција транснационалног предузећа јесте максимирање профита на нивоу целе групе компанија. Са правног становишта, све филијале нису потпуно једнаке, тако да се разликују три основна типа: зависно предузеће, односно друштво ћерка⁷

³ *Encyclopedia Britannica*, одредница Multinational Corporation, Internet, www.brittanica.com, Januar 2000.

⁴ *UNCTAD, World Investment Report 1996, Investment, Trade and International Policy Arrangements*, United Nations, Geneva, 1996, p. 219.

⁵ *Multinational Company – Definition*, Internet, www.econom.iastate.edu/classes/econ355/choi/mnc.htm, Februar 2000.

⁶ *The OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, Paris, OECD/GD (97)40.

⁷ Будући да се и матично предузеће назива друштво мајка.

(Subsidiary), подружница (*Associate*) и огранак (*Branch*).⁸ Зависно предузеће је пословни субјект под директном контролом матичног предузећа, будући да матично предузеће поседује 50 одсто и више од укупног капитала зависног предузећа. Подружница је предузеће у делимичном власништву матичног предузећа које контролише од 10 до 50 одсто укупног капитала подружнице. Огранак је правно несамостална јединица матичног предузећа која са матичним предузећем чини једно правно лице.

У многим дефиницијама сужено је тумачење појма *транснационално предузеће* узимањем у обзир разних критеријума које предузеће које се бави међународним пословањем мора испунити да би се сматрало транснационалним предузећем. Ти критеријуми су: учешће имовине предузећа у иностранству у укупној имовини (мора бити већа од 50 одсто), број филијала у иностранству (више од шест), учешће прихода створених у иностранству у укупним приходима, број запослених са страним држављанством, облик активности који се обавља у филијалама (сматра се да предузеће које оснива филијале ради дистрибуције производа који су произведени у матичној земљи није транснационално предузеће), и слично. Према потпунијој дефиницији транснационалног предузећа којом се прописују одређени критеријуми, транснационално предузеће је „матично предузеће које:

- 1) обавља производњу у страним филијалама у неколико држава;
- 2) има директну контролу над (пословним, прим. аутора) политикама својих филијала;
- 3) примењује пословне стратегије у производњи, маркетингу, финансијама и кадровским пословима које прелазе националне границе (геоцентричне)“,⁹ односно свет посматрају као јединствено тржиште.

Веома је значајно да се прави разлика између транснационалних предузећа која имају једну управу (једно матично предузеће) и више њих, која се могу назвати *мултинационалним предузећима* будући да имају пословна седишта у више држава. Примери мултинационалних предузећа су британско-холандске компаније *Royal Dutch Shell* и *Unilever*. Број тих компанија ће се знатно повећати услед процеса глобализације светске привреде, бројних фузија предузећа (*mergers*) и децентрализације одлучивања.

Транснационално предузеће је стадијум у развоју традиционалног предузећа. На почетку предузећа се оснивају као мале инокосне (са једним власником) организације које послују искључиво на националном тржишту (некад, чак, само на локалном). Како се развија, предузеће има све веће потребе за капиталом (први правац развоја) и неопходно му је све веће тржиште (други правац развоја). Потребне за капиталом се задовољавају тако што предузеће прераста у ортакчко друштво,

⁸ За превод термина видети: др Миодраг Сукијасовић, *Мултинационално предузеће – правни аспекти*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1981, стр. 62.

⁹ *Multinational Company*, www.econ.iastate.edu/classes/econ355/choi/mnc.thm, Februar 2000.

са све више ортака, и коначно постаје акционарско друштво. Већина предузећа која се баве међународним пословањем организована су као акционарска друштва јер међународна делатност захтева велики пословни капитал. Предузеће, просторно, прво послује на локалном, затим на националном и, на крају, на светском тржишту. У једном тренутку национално тржиште постаје преуско за пословање предузећа због недовољне понуде сировина или због тога што не може да апсорбује повећану производњу предузећа. Али, пословање на светском тржишту, осим значајног капитала, подразумева и посебну стратегију пословања. Светско тржиште није конкурентно јер на њему владају велики монополи и картели (интересна удружења више предузећа) а услови пословања се разликују од државе до државе. Зато и пословна политика предузећа еволуира током пословања на светском тржишту. Предузеће може да се односи према страним тржиштима као према споредним тржиштима (међународно пословање), национално тржиште може да буде једно од тржишта на којима предузеће послује (мултинационално пословање) а домаће тржиште може да буде само сегмент јединственог светског тржишта (глобално пословање).¹⁰ И у развоју транснационалних предузећа постоји неколико фаза наступа на страним тржиштима. Неки аутори¹¹ разликују три фазе у наступу тих предузећа:

1) извоз производа (транснационално предузеће оснива филијале ради дистрибуције производа или за састављање готових производа – дистрибуција и монтажна производња);

2) производња у иностранству (транснационална компанија оснива филијале директним инвестицијама или продаје лиценцу домаћим предузећима без директног улагања капитала ради производње производа у земљи где се инвестира, што може да буде мотивисано јефтиним чиниоцима производње у земљи домаћину, високим царинама у земљи домаћину, великим тржиштем или регионалном економском интеграцијом);

3) мултинационална експанзија (транснационална компанија светско тржиште усваја као једини оквир пословања и настоји да на њему нађе оптималну комбинацију чинилаца производње – сировине се набављају и прерађују тамо где су најјефтиније, пројектује се и планира тамо где је најстручнији кадар а продаје се тамо где се може остварити најбоља цена, односно профит; на тај начин та предузећа користе предности међународне поделе рада).

У садашњем периоду развоја, услед светских процеса глобализације, транснационалне компаније прихватају геоцентричку оријентацију у пословању на светском тржишту. То значи да светско тржиште посматрају као јединствену целину и на њему наступају с јединственом пословном политиком продаје, маркетинга и инвестиција. Производи се више не прилагођавају укусима потрошача у региону, већ се креирају њихови укуси и тако настаје јединствена, глобална култура.

¹⁰ Др Бранко Ракита, *Међународни маркетинг*, Економски факултет, Београд, 1993, стр. 104.

¹¹ *Multinational Company*, www.econ.iastate.edu/classes/econ355/choi/mnc.thm, Februar 2000.

Транснационалне компаније шире мрежу својих страних филијала инвестирањем капитала у облику *страних директних инвестиција* – *СДИ (Foreign Direct Investment — FDI)*. Та врста инвестиција је један од три вида¹² међународног кретања приватног¹³ капитала под којим се подразумева „дугорочни однос и представља трајније улагање капитала и стицање контроле једног предузећа (матично предузеће) над предузећем из неке друге државе (страна филијала)“.¹⁴ Улог капитала у филијалу мора да буде већи од 10 одсто од укупне имовине филијале и важно је да матично предузеће, на основу свог улога, може битно да утиче на пословну политику филијале, најчешће преузимањем контроле над пословањем филијале. Више није неопходно да се располаже контролним пакетом акција са више од 50 одсто укупне имовине предузећа због мноштва „малих“ акционара. Управо се по преузимању контроле над предузећем и могућности да нови власник руководи предузећем стране директне инвестиције разликују од другог вида међународног кретања приватног капитала – портфолио инвестиција,¹⁵ које значе улагање капитала у предузеће у случају када се над њим не преузима контрола а рок инвестирања је краћи. Због улагања капитала у више предузећа долази до диверсификације ризика, па је и принос на портфолио инвестиције мањи него на стране директне инвестиције. Под страним директним инвестицијама подразумевају се три врсте улагања:

- власнички капитал – имовина (*equity capital*), под којим се подразумевају улагања средстава у акције предузећа (односно куповина дела имовине предузећа);

- реинвестирана зарада (*reinvested earnings*) чини део зараде страног инвеститора који није преузет у облику дивиденде, већ је искоришћен за повећање капитала филијале;

- интракомпанијске позајмице (*intra-company loans*) значе давање средстава на зајам у оквиру једне транснационалне компаније, између матичног предузећа и филијала, односно између самих филијала.¹⁶

Пре Првог светског рата међународни капитал је био, углавном, у облику зајмова (превасходно државни). Између два рата доминирале су портфолио инвестиције, јер је због започетог процеса деколонизације постојала тежња да се смање ризик и рок инвестирања. После Другог светског рата стране директне инвестиције постале су преовлађујући облик међународног кретања капитала и сада чине око три четвртине укупног међународног кретања капитала. Све то

¹² Друга два вида су: портфолио инвестиције и зајмовни капитал.

¹³ Израз приватни користи се да би се тај капитал разликовао од званичног, односно јавног (државни) капитала.

¹⁴ UNCTAD, *World Investment Report 1996*, исто, стр. 219.

¹⁵ Опширније: проф. др Оскар Ковач, *Платни биланс и међународне финансије CES MECO*, Београд, 1994, стр. 280–281.

¹⁶ UNCTAD, *World Investment Report 1996*, исто, стр. 219–220.

указује на чињеницу да је период од 1945. године до краја 20. века период динамичног развоја транснационалних компанија. Стране директне инвестиције могу да буду мотивисане разним чиниоцима, па се разликују:

1) стране директне инвестиције мотивисане јефтним ресурсима (*resource-seeking investment*) које обухватају улагања у природне сировине и земље с јефтном радном снагом;

2) стране директне инвестиције мотивисане ширењем тржишта (*market-seeking*), што значи да транснационалне компаније улажу у једну одређену земљу, односно групу земаља (регионална тржишта), због значаја¹⁷ њиховог тржишта;

3) стране директне инвестиције мотивисане повећањем ефикасности (*efficiency-seeking*), односно улагања ради искоришћавања економије специјализације и економије обима;

4) стране директне инвестиције мотивисане стратешким интересима (*strategic asset-seeking*), под којима се подразумева усавршавање регионалне или глобалне пословне стратегије у примени технологије и организационих способности.¹⁸

Прва два типа инвестиција карактеристична су за иницијална улагања капитала у једну одређену државу, док су последња два типа карактеристична за накнаду (додатна) улагања. Међутим, због светских процеса глобализације све врсте улагања постају мотивисане остваривањем стратешких конкурентских предности за предузеће на, све више јединственом, светском тржишту.¹⁹

Значај транснационалних предузећа

У области светске производње 1999. године постојало је око 60.000 транснационалних компанија (матична предузећа) са више од 500.000 страних филијала, које су контролисале око 25 одсто укупне светске производње.²⁰

За тако значајну распрострањеност транснационалних компанија у светској привреди „заслужни“ су *токови страних директних инвестиција*. Прилив те врсте инвестиција повећао се у 1998. години чак за 38,8 одсто у односу на претходну годину.

¹⁷ Значај се може мерити бројем потенцијалних потрошача (број становника), куповном моћи индивидуалног потрошача (друштвени производ по глави становника), склоношћу потрошача да купују одређене производе (степен еластичности) и слично.

¹⁸ John H. Dunning *Re-evaluating the benefits of foreign direct investment*, Transnational Corporations, Vol. 3, № 1, February 1994, pp. 35–36.

¹⁹ *Исво*, стр. 36.

²⁰ UNCTAD, *International Production Drives Globalization*, TAD/INF/2820, 23. September 1999, Internet, www.unctad.org.

Токови страних директних инвестиција, према регионима, у 1997. и 1998. години
(у милијардама долара)

ПОДРУЧЈЕ	СДИ прилив		СДИ одлив	
	1997.	1998.	1997.	1998.
Свет	464	644	475	649
1. Развијене земље	273	460	407	595
Европска унија	126	230	218	386
САД	109	193	110	133
Јапан	3,2	3,2	26	24
2. Земље у развоју	173	166	65	52
Африка	7,7	7,9	1,4	0,5
Латинска Америка	68	72	16	15
Азија	96	85	48	36
3. Централна и Источна Европа	19	18	3,4	1,9

Извор: UNCTAD, *International Production Drives Globalization*, TAD/INF/2820,23. September, 1999, Internet, www.unctad.org.

Развијене земље су и даље најважније извориште страних директних инвестиција (1998. године обухватале су чак 91,7 одсто укупног одлива страних директних инвестиција). Та група земаља је најзначајније подручје прилива страних директних инвестиција јер је 1998. године 71,4 одсто од укупног прилива страних директних инвестиција отпадало на ту групу земаља. Земље у развоју су примале око 25 одсто од укупног прилива страних директних инвестиција у 1998. години, док је на земље средње и источне Европе отпадало само 2,8 одсто.

У периоду од 1985. до 1995. године земља са највећим приливом страних директних инвестиција биле су САД, које су у том десетогодишњем периоду кумулирале укупно 447,5 милијарди долара тих инвестиција. Иза САД била је Велика Британија, са знатно мањим приливом инвестиција. Од 20 највећих земаља домаћина страних директних инвестиција чак 15 чине развијене земље (укључујући Хонг Конг и Сингапур), док су преосталих пет држава земље у развоју. Кина је, као земља у развоју, на високом четвртном месту, што се објашњава мотивисаношћу инвестиција великим тржиштем и јефтином радном снагом. Мексико, који је на десетом месту ранг-листе најзначајнијих држава домаћина, друга је земља у развоју на тој листи. То се може објаснити значајним улагањима САД у оквиру регионалног тржишта Северне Америке (*NAFTA*) којем обе земље припадају. На листи су још три земље у развоју: Малезија, Аргентина и Бразил.

Најзначајније земље домаћини по кумулативном приливу страних директних инвестиција у периоду 1985–1995. године

Ред. бр.	Држава домаћин	Кумулативни износ у СДИ (у милијардама долара)
1.	САД	447,5
2.	Велика Британија	199,6
3.	Француска	138,0
4.	Кина	130,2
5.	Шпанија	90,9
6.	Белгија – Луксембург	72,4
7.	Холандија	68,1
8.	Аустралија	62,6
9.	Канада	60,9
10.	Мексико	44,1
11.	Сингапур	40,8
12.	Шведска	37,7
13.	Италија	36,3
14.	Малезија	30,7
15.	Немачка	25,9
16.	Швајцарска	25,2
17.	Аргентина	23,5
18.	Бразил	20,3
19.	Хонг Конг	17,9
20.	Данска	15,7

Извор: FOCUS, *Newsletter of the WTO*, No. 13, October–November 1996, p. 11.

Развијене земље су највеће „извориште“ страних директних инвестиција зато што се у њима налазе седишта већине транснационалних предузећа (ТНП). То су, уједно, и *највећа транснационална предузећа* у свету. Према броју матичних предузећа предњаче САД, Јапан и земље Европске уније, односно тзв. триада.

Транснационална предузећа послују у три области: производњи, услугама и финансијама. У области производње најчешће послују у следећим гранама: аутомобилска индустрија (21,4 одсто), прерада нафте (18,4 одсто), електроиндустрија (15,7 одсто), прехранбена индустрија (9,6 одсто), хемијска индустрија (8,7 одсто), информатичка опрема (5,9 одсто), прерада гвожђа и челика (4,4 одсто) и аеронаутика (3,0 одсто).²¹ У области услуга транснационална предузећа највише послују у области транспорта (ваздушни, железнички и поморски), трговине, осигурања, угоститељства (хотели и ресторани), маркетин-

²¹ Подаци за 200 највећих предузећа у свету према: EU Commission, *The world's largest industrial groups* у *Panorama of European Industry 1996*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg, 1996.

Десет највећих транснационалних предузећа у свету у 1997. години, рангираних према страном имовини (без сектора финансија)

Ред. бр.	Предузеће	Држава	Имовина		Удео стране имовине (%)	Индекс транснацион.
			страна	укупна		
1.	General Electric	САД	97,4	304,0	32,1	33,1
2.	Ford Motor Co	САД	72,5	275,4	26,3	35,2
3.	Royal Dutch/Shell	Холандија Велика Британија	70,0	115,0	60,9	58,9
4.	General Motors	САД	0,0	228,9	0,0	29,3
5.	Exxon Corp	САД	54,6	96,1	56,8	65,9
6.	Toyota	Јапан	41,8	105,0	39,8	40,0
7.	IBM	САД	39,9	81,5	48,9	53,7
8.	Volkswagen	Немачка	...	57,0	...	56,8
9.	Nestlé SA	Швајцарска	31,6	37,0	83,8	93,2
10.	Daimler-Benz AG	Немачка	30,9	76,2	40,5	44,1

Извор: UNCTAD, World Investment Report 1999, Ch. III, p. 22.

га и рачуноводствених услуга. Осим отварања сопствених предузећа (филијале), предузећа се шире по систему франшизе (*franchising*).²² Највеће транснационално предузеће на свету у сектору услуга 1997. године било је јапанско предузеће Mitsui & Co. Ltd., с укупним продајама од 132,6 милијарди америчких долара.²³

Процес транснационализације захватио је сферу финансија. Да би одговориле глобалној конкуренцији банке су почеле да се интегришу на националном нивоу. Тако се појавило неколико јаких банака у најразвијенијим земљама света. Услед процеса глобализације, све више долази и до фузије (*mergers*) банака из више земаља. Транснационалне банке углавном обављају послове спољнотрговинских плаћања и међународног трансфера приватног капитала, али се баве и финансирањем међународне производње. Највећа банка на свету је *Citi corp.*, са седиштем у Сједињеним Државама. Њен укупни приход износи 34,7 милијарди америчких долара.²⁴

²² Под франшизмом се подразумевају: продаја права на трговачко име, систем управљања и технолошки поступци.

²³ Према подацима UNCTAD-а, та компанија заузима 35 место на листи највећих предузећа света, док је на листи FORTUNE Global 500 (Internet, www.pathfinder/fortune) на трећем месту, са продајама од 142,7 милијарди USD долара.

²⁴ Према: FORTUNE, Industry list & commercial banks i The American Banker list.

Временом су се појавила и матична предузећа са седиштем у земљама у развоју која су извозила капитал у друге земље. Те новоиндустријализоване земље су 1995. године учествовале са 15 одсто у укупним страним директним инвестицијама у свету. Међународни монетарни фронт те земље сада сврстава у групу развијених земаља (*advanced economies*).

Табела 4

Порекло 50 највећих транснационалних предузећа из земаља у развоју и одлив СДИ из тих земаља 1993. године

ЗЕМЉА	Број ТНП	СДИ одлив (фонд) (у мил. долара)
Бразил	10	4651
Република Кореја	9	5555
Тајван, ПК	7	18854
Хонг Конг	7	41125
Мексико	5	1039
Малезија	4	4516
Сингапур	3	6236
Филипини	2	128
Индија	1	82
УКУПНО	48	82276

Извор: UNCTAD, World Investment Report, 1995.

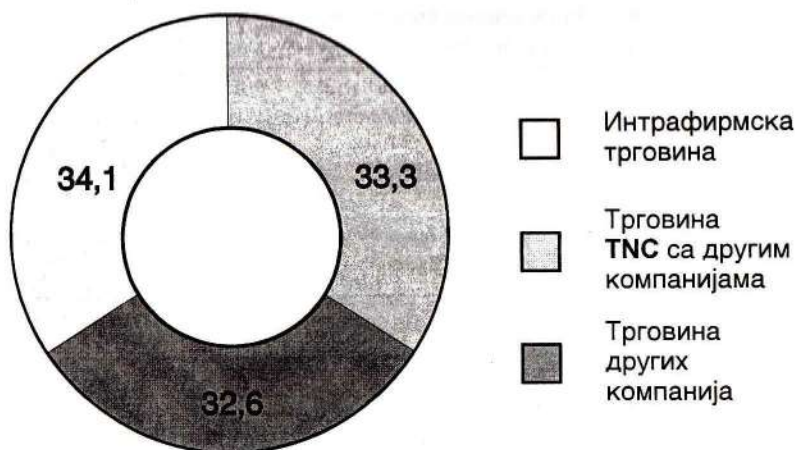
Највеће транснационално предузеће у 1997. години са седиштем у земљи у развоју је предузеће „Daewoo“ из Републике Кореје, с укупном продајом од 18,8 милијарди долара.²⁵

У међународној трговини робама и нефакторским услугама транснационалне компаније су 1993. године учествовале са 65,9 одсто. Од тог износа око 49 одсто односило се на трговину транснационалних предузећа с другим предузећима, а 51 одсто на трговину у оквиру самих транснационалних предузећа. Појава трговине у оквиру једне транснационалне компаније назива се интрафирмска трговина. Она је 1993. године износила 33,3 одсто укупне међународне трговине робама и нефакторским услугама.²⁶ Тако се јавља својеврстан парадокс да, с једне стране, долази до глобализације светског тржишта и интернационализације светске производње и, с друге стране, интернационализације светске трговине.

²⁵ UNCTAD, *World Investment Report 1999*, table III.8.

²⁶ UNCTAD, *World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness*, United Nations, New York and Geneva, 1995, p. 193.

Учешће транснационалних предузећа у светској трговини

Доминација транснационалних компанија најбоље се уочава у трговини примарним производима. Иако су земље у развоју највећи произвођачи тих производа, њихова производња је под контролом великих транснационалних компанија. За већину примарних производа важи правило да од два до шест предузећа контролишу и до 90 одсто производње одређеног примарног производа. То значајно утиче на извозне приходе земаља у развоју и на њихову позицију на светском тржишту. Због тога се може закључити да светско тржиште има олигополску структуру.²⁷

Табела 5

Учешће ТНК у трговини појединим примарним производима

Производ	Број фирми	Удео (%)	Производ	Број фирми	Удео (%)
Пшеница	...	90	каучук	...	70 – 75
Какао	...	85	руда гвожђа	...	90 – 95
Банане	3	70 – 75	боксит	6	80 – 85
Дуван	...	85 – 90	бакар	5	80 – 85
Кафа	...	85 – 90	нафта	7	75

Извор: Бранислав Пелевић (ред.), „Међународни економски односи“, Економски факултет, Београд, 1994, стр. 457.

У укупним издацима за истраживање и развој у земљама OECD-а 1995. године за истраживања у привреди издвојено је 67,3 одсто. Око 85 одсто издатака за истраживање и развој у привреди самофинансирали су предузећа, а 12,2 одсто финансирали су држава.

²⁷ Олигопол је тржишна структура када на тржишту постоји мали број великих предузећа (олигополи).

Издаци за истраживање и развој у одабраним привредама у 1995. години

	Бруто домаћи издаци за истраживање и развој (мил. ППП* долара)	Издаци привреде за истраживање и развој			
		(мил. ППП долара) текуће цене	% од БДИ** за истраживање и развој	финансирање	
				држава	привреда
САД	179.126,0	128.700,0	71,8	18,4	81,6
ЕУ	127.634,3	79.192,8	62,0	10,4	81,2
Немачка	38.411,5	25.225,3	65,7	9,0	88,9
Француска	27.044,4	16.492,0	61,0	12,7	76,1
Велика Британија	21.374,8	13.992,5	65,5	12,0	69,1
Јапан	81.514,8	53.157,4	65,2	1,6	98,2
Г7	363.020,1	249.976,1	68,9	12,8	84,5
OECD	409.120,2	275.346,7	67,3	12,2	84,7

* По паритету куповне снаге

** Бруто друштвене инвестиције

Извор: OECD, „OECD in Figures“ Paris, 1998.

Учешће транснационалних предузећа у истраживању и развоју стално се повећава јер су та предузећа у могућности да скупе значајна средства за те потребе. Истраживања се обављају у више различитих филијала једне транснационалне компаније, тако да долази до глобализације у сектору истраживања и развоја. Транснационалне компаније су принуђене да улажу велика средства у истраживање и развој да би остала конкурентна на светском тржишту, па често државе које више нису у стању да саме обављају истраживања и развој раде то у сарадњи с тим предузећима. Познат је пример Индије, која сарађује с транснационалним компанијама у истраживању и развоју нових технологија. Значај транснационалних компанија у сектору истраживања и развоја толико је велики да те компаније, преко својих филијала, учествују и више од 60 одсто у укупним истраживањима у производном сектору појединих земаља (на пример, Ирска).²⁸

Ако се упореди економски значај *транснационалних предузећа и држава* у светској привреди очигледно је да су државе постале другоразредни привредни субјекти. Од 100 највећих привредних субјеката 51 чине предузећа, а 49 државе,²⁹ док највећа транснационална компанија има већу продају од друштвеног производа више од 150 држава.

²⁸ OECD *Globalisation of Industrial R&D: Policy Issues*, Paris, 1999, p. 11.²⁹ Sarah Anderson and John Cavanagh „Corporate Empires“ *Multinational Monitor*, December 1996, Vol. 17, No. 12.

Поређење продаје компанија и друштвеног производа
земаља у 1995. години

ГРУПА	Продаја ГДП (млрд. долара)
Пет највећих ТНК	871,4
Најнеразвијеније земље	76,5
Јужна Азија	451,3
Подсахарска Африка	246,8

Извор: UNDP, Human Development Report 1997, New York, 1997.

Политички утицај транснационалних предузећа

Транснационална предузећа доминирају светском привредом, јер контролишу око 25 одсто светске производње и две трећине светске трговине, чине најважније „носиоце међународног трансфера технологије“³⁰ и најзначајнији су субјекти у међународном трансферу капитала. Али, поставља се питање да ли та економска моћ обезбеђује и политички утицај. О томе Игнацио Рамоне, у књизи *Геополитика хаоса*, каже: „Постоји прво економска моћ, затим медијска моћ. И, када се имају те две – као што је показао Берлускони у Италији – приграбити политичку моћ није више до формалност“.³¹ Управо због тога је за предузеће погоднији израз *транснационално* од *мултинационално*. Наиме, више није важно у колико земаља једно предузеће послује, него колико успева да заобиђе националну регулативу и да се одупре моћи националних држава.

Транснационална предузећа су се као политички субјекти појавила још у 16 веку. Велике европске метрополе су помоћу приватних компанија освајале нове поседе у Азији, Африци и Америци. Те компаније су запоседале слободне поседе у неразвијеном делу света, економски га искоришћавале и организовале јавну управу. Капитал су прикупљале продајом акција, а осниване су специјалном повељом (*chartered company*), којом је владар одобравао монопол одређене компаније над искоришћавањем одређеног подручја и трговином са њим. Заузврат, компанија је признавала суверенитет владара и припремала колоније за политичко прикључење метрополи. Руководиоци тих компанија су често били и дипломатски представници метрополе.³²

³⁰ Др Јелена Козомара, *Технолошка конкурентност*, Економски факултет, Београд, 1994, стр. 113.

³¹ Игнацио Рамоне, *Геополитика хаоса*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1998.

³² *Encyclopaedia Britannica*, одредница – chartered company, Internet, www.britannica.com.

Велика Британија је имала неколико таквих компанија у разним деловима света. Оне су организовале искоришћавање колонија и имале монопол у трговини тих подручја с матицом. Прва је основана Мускови компанија (*Muscovy Company*), 1555. године, а потом и Турска компанија (*Turkey Company*). Те компаније су значајно утицале на међународне односе будући да су плаћале издржавање амбасадора које је Британија слала у те делове света. Касније су основане и Шпанска компанија (1577. године), Источњачка компанија за трговину с балтичким земљама (1579) и Француска компанија (1611). Прва британска компанија са монополом на трговину са Африком основана је 1585. године. Најпознатија таква компанија била је Енглеска источно-индијска компанија (*English East India Company*), која је основана 1600. године³³ и имала је монопол у трговини зачинима из Индије. У 18. веку била је веома значајна у британској колонизацији Индије. Такође, била је база за ширење британског утицаја на подручје Кине. У Северној Америци Британија је 1670. године основала Компанију Хадсоновог залива (*Hudson's Bay Company*) ради проналажења поморског пута до Пацифика и присвајања свих земаља у подручју Хадсоновог залива³⁴ (компанија још постоји). Такве компаније су осниване и у другим пределима све до појаве великих акционарских друштава.

Следећи пример Британије, Француска је у периоду од 1599. до 1789. године основала више од 70 таквих компанија, а најпознатија је Француска источно-индијска компанија (*French East India Company*). Холандија је основала две значајне компаније – Холандску источно-индијску компанију (1602) и Холандску западно-индијску компанију.³⁵ Оне су биле посебно познате по насилном осигурању трговине, што се види и из извештаја Јана Коена, једног од управника Холандске источно-индијске компаније: „Трговина у Азији мора бити осигурана уз заштиту нашег сопственог оружја и оно мора бити плаћено делом профита од трговине. Ми не можемо трговати без рата, нити можемо ратовати без трговине“.³⁶ Изразит пример за примену насиља у трговини била је Англо-белгијска компанија за производњу каучука, која је под претњом одсецања руку захтевала од свих становника Централне Африке да се ангажују у прикупљању сировог каучука.³⁷ Због тих догађања у белгијској колонији Конго, као резултат Конго конференције, први пут у историји основана је држава организована као компанија.

³³ *Исцо*, одредница East India Company, Internet, www.britannica.com.

³⁴ *Исцо*, одредница Hudson's Bay Company, Internet, www.britannica.com.

³⁵ *Исцо*, одредница chartered company, Internet, www.britannica.com.

³⁶ The Economist „The East India Companies“ Internet, www.economist.com/editorial/freeof-rall/19991225_mill/index_m14132.html

³⁷ *Encyclopedia Britannica*, одредница Colonialism – Establishment of European colonies, Internet, www.britannica.com.

Акционарска друштва су се све више развијала, па је у 19. веку почео да се смањује број компанија основаних на основу повеље владара. Међутим, те компаније нису биле потпуно транснационалне јер су осниване на иницијативу владара (нису заобилазиле владе) и нису пословале у више држава, пошто су колоније политички биле саставни део метрополе и са њом су твориле јединствену државну целину. Ипак, сачувале су значајан утицај на политичке токове у метрополама. У периоду између два светска рата, на међународном тржишту су доминирале велике компаније удружене у картеле. Сваки картел је контролисао производњу и трговину одређеног производа, што му је давало значајну политичку моћ, посебно ако су контролисани производи имали стратегијски значај. Садашња транснационална предузећа почела су да се појављују пре Другог светског рата (на пример, *Standard Oil*), али њихов нагли развој започет је шездесетих година 20. века. За њихово пословање било је важно да су испуњена два услова: дерегулација тржишта и настанак нових држава у процесу деколонизације. Садашњи процеси глобализације најповољније су окружење за развој и јачање тих предузећа – такви услови нису постојали никада раније у људској историји.

Транснационално предузеће може да остварује политички утицај у оквиру једне државе и на међународном нивоу. Међутим, није без значаја да ли је држава у којој транснационално предузеће остварује утицај матична држава у којој предузеће има пословно седиште или држава домаћин у којој транснационално предузеће оснива своје филијале. Ипак, у сваком случају, извесно је да транснационално предузеће користи своју економску моћ за политички утицај ради остварења веће добити. Према матичној држави (*home country*), транснационално предузеће не испољава никакву лојалност. Њен циљ је остварење што већег профита, односно дивиденди за своје акционаре, а не некакве социјалне функције. Али, има мера матичне државе које могу да буду штетне по пословање транснационалне компаније. На пример, повећање стопе пореза на добит корпорација у матичној земљи значајно утиче на смањење добити транснационалног предузећа. Зато оно разним економским методама жели да избегне плаћање високих пореза, на пример, оснивањем фиктивног пословног седишта у неким државама с ниским стопама пореза (*off-shore* операције). Неке мере домаће владе могу индиректно да утичу на погоршање пословне позиције транснационалног предузећа тиме што утичу на снижење конкурентности предузећа. Филозофија глобалног пословања је оптимизација трошкова пословања на глобалном нивоу. За једну транснационалну компанију то значи да мора набављати сировине по најповољнијим ценама, ангажовати радну снагу где је најјефтинија и истраживати тамо где је најефикасније. Ако матична држава уведе санкције према држави која обезбеђује неку од тих погодности, тран-

снационалне компаније су у лошијем положају него трансационалне компаније конкурентни чија матична држава није завела санкције тој држави. Пошто је трансационално предузеће из државе која је увела санкције онемогућено да користи неку погодности у пословању, неће бити конкурентно трансационалним предузећима из других држава које ту погодност користе. Неконкурентност, која се најчешће манифестује већом ценом, услед већих трошкова пословања, условиће мање приходе од продаје и, на крају, мањи профит.

Трансационалне компаније, због наведеног, желе да утичу на акције влада пре него што се и остваре. То постижу утицајем на састав будућих влада. Наиме, многа велика предузећа, мање или више легалним донацијама, умногоме утичу на исход избора у матичној држави. У САД, матичној држави најзначајнијих трансационалних предузећа света, велики проблем чине велике донације трансационалних предузећа. Оне често иду нелегалним и полулегалним каналима у облику „нерегулисаног новца датог политичким партијама у сврхе које не служе на промовисање кандидата“³⁸ (тзв. *soft money*). Када кандидат доспе на функцију за коју се кандидовао, „дужан“ је да узврати активностима у корист донатора. То је посебно изражено у политичком систему САД због великих извршних овлашћења председника. Али, предузећа могу и на друге начине да утичу на већ изабрану власт. На пример, велике трансационалне компаније запошљавају бројне раднике који су и бирачи. Масовним отпуштањима или привременим отпуштањима (*lay-off*)³⁹ предузећа могу да утичу на изазивање великих социјалних немира, који могу да изазову пад владе која је непопуларна у тим предузећима, односно која доноси мере противне њиховим интересима. Позната је и техника тзв. лобирања, односно отвореног утицања на органе извршне власти у фази доношења одређених одлука. Предузећа могу да лобирају против одлука за које сматрају да нису у њиховом интересу: наводе своје ставове и аргументе против такве одлуке органима извршне власти јавности. То је правно дозвољено, али многе компаније могу да користе и нека правно недозвољена средства (подмићивање, претња силом, и слично). Утицај предузећа се користи и за обезбеђивање великих послова у којима се држава јавља као муштерија тзв. јавне набавке (*government procurement*). Многа велика предузећа су управо захваљујући тим пословима успела да се извуку из периода криза. После Другог светског рата

³⁸ Statement of Roger Pilon, Ph. D. before the Committee on House Administration United States House of Representatives „Constitutional Issues Related to Campaign Finance Reform“ July 22, 1999. Internet, CATO Institute, www.cato.org.

³⁹ Посебна пракса у САД и неким земљама западне Европе јесте потписивање уговора са радницима о престанку рада због пада обима активности, уз гаранцију да ће имати предност приликом поновног запошљавања у истој компанији у периоду када се пословна активност повећа.

„Боинг“ је успео да опстане захваљујући великим државним набавкама и да се успешно преоријентише са производње војних авиона на производњу цивилних ваздухоплова.

Утицај на државу домаћина (*host country*), односно државу у којој транснационална компанија има своју филијалу, остварује се ради омогућавања несметаног глобалног пословања транснационалног предузећа. Иако је филијала саставни део транснационалног предузећа и са матичним предузећем има исту пословну политику, правно гледано, то је посебан привредни субјект, потчињен правном систему државе домаћина. Транснационална предузећа користе разне методе да би осигурала свој статус и пословање у држави домаћину, укључујући и запошљавање државних службеника, лобирање и подмићивање. Земље чије су компаније најсклоније подмићивању су: Кина, Јужна Кореја, Италија и Малезија.⁴⁰ У развијеним земљама највећи проблем је осигурање слободе пословања на домаћем тржишту, будући да је већина држава протекционистичким мерама заштитила своје домаће тржиште.

Утицај транснационалних предузећа у развијеним земљама мањи је од утицаја које остварују у земљама у развоју. Разлози за то су: рестриктивно законодавство, оперативни систем контроле власти, мање распрострањена корупција и боља економска позиција државе. Многе земље у развоју веома су економски зависне од активности транснационалних предузећа, што се може сагледати на основу анализе учешћа тих предузећа у њиховој производњи, извозу и запослености.

Табела 8

Учешће транснационалних предузећа у производњи, извозу и запослености одабраних земаља у развоју

Држава	Производња	Година	Извоз	Година	Запосленост	Година
Зимбабве	70,0	1978.	...	...	...	...
Малезија	44,0	1978.	34,6	1980.	19,7	1975.
Филипини	...	...	51,5	1983.	8,6	1976.
Сингапур	62,9	1982.	89,7	1982.	54,6	1982.
Аргентина	29,4	1983.	26,6	1983.	18,9	1981.
Бразил	32,0	1977.	32,3	1980.	23,0	1977.
Чиле	28,0	1979.	21,7	1979.	...	...
Мексико	27,0	1972.	42,4	1977.	21,0	1970.

Извор: Бранислав Пелевић (ред.), исто, стр. 455.

⁴⁰ Према: Transparency International – Bribe Payers Index (BPI); Internet, www.transparency.org.

Чарлс Кенеди Јуниор сматра да се односи између транснационалних предузећа и држава домаћина (превасходно земаља у развоју) могу поделити на три периода: период доминације транснационалних предузећа (од 1945. године до почетка шездесетих година 20. века); период сукобљавања транснационалних предузећа и држава домаћина (шездесете године, с врхунцем током седамдесетих година 20. века), и период преговарања између транснационалних предузећа и држава домаћина (започет осамдесетих година 20. века и још траје).⁴¹

После завршетка Другог светског рата транснационална предузећа су доминирала светском привредом, будући да су многа од њих много зарадила у ратном периоду. Истовремено, све државе су знатно ослабиле и нису биле у стању да им се супротставе. Али почетком шездесетих година 20. века многе државе су се значајно економски опоравиле, а у том периоду у процесу деколонизације настале су и многе нове државе. Тада је отпочео период сукоба између транснационалних предузећа и држава домаћина који се огледа у бројним мерама влада земаља у развоју предузетим ради национализације филијала транснационалних предузећа. У том периоду (од 1960. до 1985. године) предузето је око 600 аката национализације. Већина је изведена седамдесетих година 20. века, а врхунац је био 1975. године, када су регистрована 83 акта национализације.

Табела 9

Државе с највећим бројем аката национализације у периоду 1960 – 1980. године

Држава	Шеф владе	Период	Број аката	Број предузећа
Алжир	Бумедијен	1965 – 1978.	33	107
Чиле	Аљенде	1970 – 1973.	30	46
Перу	Веласко	1968 – 1975.	28	47
Танзанија	Нерере	1963 – 1978.	28	127
Етиопија	Менгисту	1975 – 1978.	26	105

Извор: Charles R. Kennedy Jr., исто, стр. 73.

Земље у развоју су, осим национализације на вишелатералном нивоу, покушале да конкуришу транснационалним компанијама на светском тржишту, ради повећања својих извозних прихода, оснивањем удружења земаља произвођача и извозника примарних производа. Будући да се велики део светске трговине одвија између филијала истог транснационалног предузећа, оно може нереално ниским трансферним ценама значајно да смањи извозне приходе земље домаћина. Прво и најзначајније такво удружење била је Организација земаља

⁴¹ Charles R. Kennedy Jr., „Relations between transnational corporations and Governments of host countries: a look to the future“ *Transnational Corporations*, Vol. 1, No. 1, February 1992, p. 67.

извозница нафте (*OPEC*), која је основана 1960. године. Иако је успело да повећа цене нафте за осам пута, то удружење није успело да се избори са седам олигопола који владају тржиштем нафте. Међутим, и транснационална предузећа су узвратила, и то не само економским мерама (санкције) него и мешањем у унутрашње политичке односе у државама које су спроводиле национализацију. Најпознатији је пример америчке компаније ИТТ, која је лобирала и предузела кораке да се смени демократски изабрани председник Чилеа Салвадор Аљенде због национализације рудника који су припадали тој компанији.⁴²

Почетком осамдесетих година 20. века наступио је период преговора између транснационалних предузећа и држава домаћина. Владе држава су увиделе да без капитала и технологије које поседују транснационална предузећа није могућ динамичан развој, док су транснационална предузећа открила да се договором и поделом користи са државама може више постићи него сукобљавањем са њима. Проучавањем односа између тих двају субјекта научници су развили тзв. теорију погађања (*bargaining theory*), којом се најбоље објашњавају односи између транснационалних предузећа и држава у осамдесетим годинама 20. века.⁴³ Основни проблем је како остварити највише циљева влада и компанија уз поштовање одређених ресурса и ограничења.

Табела 10

Матрица односа влада и транснационалних компанија у процесу преговарања

	Владе	Компаније
Циљеви	<ul style="list-style-type: none"> - Економска ефикасност; - подела користи са ТНК; - партиципација у власништву, руковођењу, технологији и истраживањима; - стабилност. 	<ul style="list-style-type: none"> - Приступ тржишту; - приступ сировинама; - смањење ризика; - слобода одлучивања и пословања.
Ограничења	<ul style="list-style-type: none"> - Ограниченост ресурса; - фрагментација политичке моћи; - притисак јавности; - односи са другим владама. 	<ul style="list-style-type: none"> - Зависности од влада; - активности конкурената; - ограничени ресурси; - недостатак информација.
Понуда	<ul style="list-style-type: none"> - Приступ тржишту; - приступ ресурсима. 	<ul style="list-style-type: none"> - Одржавање интерне равнотеже; - одржавање екстерне равнотеже; - остварење неекономских циљева.

Извор: Robert Grosse and Jack N. Behrman „Theory in international business“ *Transnational Corporations*, Vol. 1, No. 1, February 1992, pp. 99-100 i Box 1.

⁴² Jed Greer and Kavaqit Singh, „A Brief History of TNC’s“, Internet, www.globalissues.org/TradeRelated/Corporations.asp.

⁴³ О томе је први писао Теодор Моран 1974. године. Касније су о тој теми писали и Томас Галдвин и Инго Волтер (1980), као и Џек Берман и Роберт Грос (1990).

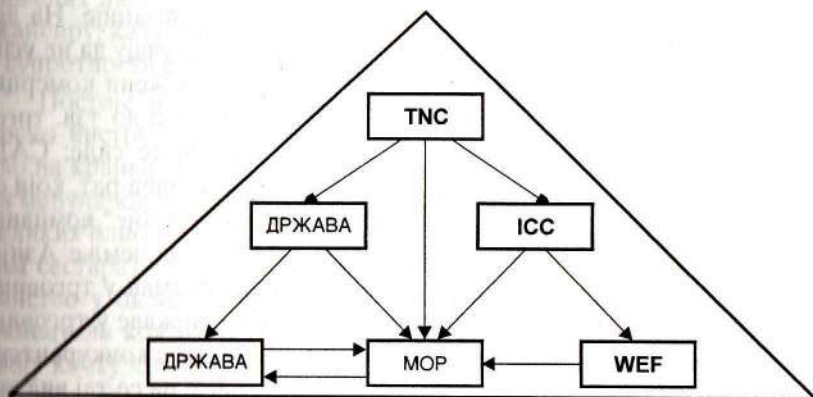
Под процесима глобализације подразумевају се и либерализација и уједначавање економских политика држава, што је условило јачање преговарачке моћи транснационалних компанија.

Међународни утицај транснационалних предузећа

Међународни политички утицај транснационалних предузећа значи њихов утицај на политичке односе између држава и њихов утицај на међународне организације, за разлику од политичког утицаја у самим државама. Транснационалне корпорације, у том погледу, на државе могу да утичу индиректно, а на међународне организације и директно и индиректно (шема 2). У анализи међународног политичког утицаја транснационалних предузећа могу да се разликују три врсте актера:

- 1) субјекти утицаја (транснационална предузећа);
- 2) инструменти утицаја, тј. актери преко којих се остварује утицај, (државе, међународне организације, компанија и неформалне групе).
- 3) објекти утицаја, тј. актери на које се утиче (државе и међународне организације)

Шема 2

Правци политичког утицаја транснационалних предузећа

На инструменте утицаја такође се утиче – ради заштите имовине и интереса компаније у државама и међународним организацијама које су крајњи објекти утицаја. Да би се осигурао утицај на актера који је инструмент утицаја користе се исте методе као за унутрашњи политички утицај компанија. Обично се утиче на државу у којој компанија има седиште јер домаћој јавности лакше може да се објасни таква акција. Инструментализована држава у међународним односима

иступа у интересу компаније. Према једном истраживању,⁴⁴ најскло- није употреби дипломатских притисака у интересу „својих“ предузећа биле су Сједињене Америчке Државе. Међутим, може се утицати и на нематичне државе да би се преко њих остварили интереси. Амери- чке компаније, према истраживањима *New Economy Information Ser- vice (NEIS)*, као инструменте утицаја највише су користиле земље с диктаторским режимима.⁴⁵ Као инструменти утицаја могу да се појаве међународне организације које су основане ради заштите интереса компанија, као што је Међународна трговинска комора у Паризу (*ICC*), и неформалне политичке групе, као што је Светски економски форум (*WEF*), Трилатерална комисија и друге. Међународна трго- винска комора се декларише као међународна пословна организација чији је циљ заштита интереса великих компанија. Та организација је од оснивања користила вакуум настао због непостојања међународ- них трговинских прописа и, позивањем на принцип аутономије воље странака, креирала међународно привредно право нормализацијом трговинске праксе. То је умногоме умањило правну надлежност са- мих држава. Сада та организација тражи привилеговани приступ Ује- дињеним нацијама и њеним специјализованим организацијама⁴⁶ нуде- ћи огромну финансијску помоћ.⁴⁷

Објекти утицаја су државе и међународне организације. На др- жаве се утиче посредно, преко матичних држава, у случају да не успе директан утицај. То се углавном дешава када су угрожени комерци- јални интереси компанија. Тада између држава долази до тзв. трго- винског рата, који је најчешћи између три економске силе: САД, Европске уније и Јапана. Пример за такав сукоб је банана-рат, који се водио између ЕУ и САД, које су заступале интересе „своје“ компани- је *Chiquita i Dole*. Наиме, те компаније су сматрале да земље Азије, Кариба и Пацифика (*ACP*) имају повлашћенији третман у трговини бананама на тржишту Европске уније.⁴⁸ Некад обе државе у трговин- ском рату заступају интересе компанија јер су оне своје конкурентске сукобе пренеле на ниво својих заштитника – држава, па се тај вид тр-

⁴⁴ George Gedda, „Survey: U. S. Leans on Foreign Government For Trade – Coalition says diplo- matic pressure employed for firms“ Associated Press, January 21, 2000, Internet, <http://www.igc.org/globalpolicy/soecon/tncs/usbrib.htm>.

⁴⁵ R. C. Longworth „Globalization Survey Reveals U. S. Corporations Prefer Dictatorships“ Tri- bune, November 19, 1999, Internet, <http://www.globalexchange.org/economy/econ101/sur- vey.htm>.

⁴⁶ „United Nations Under Siege: Corporate Takeover of the United Nations Continues“ Corporate Europe Observer Issue, 1. April 1998.

⁴⁷ Фирма „Nestlé“ је 1998. била домаћин и спонзор Конференције (*Workshop*) УН о же- нама и одрживом развоју.

⁴⁸ Извор: BBC, WTO approves banana sanctions, Internet, <http://news.bbc.co.uk/hi/english/bu- siness/the%5Feconomy/newsid%5F322000/32293%5F8.stm>.

говине назива стратешка трговина.⁴⁹ Често транснационалне компаније користе државе да би утицале на друге државе које са државом преко које се утиче чине јединствено регионално тржиште. Транснационална предузећа регионалне економске интеграције посматрају као проширена национална тржишта на којима желе да буду заштићена од утицаја својих конкурената ради остварења економије обима и повећања конкурентске предности на другим тржиштима.

Транснационална предузећа могу да утичу на међународне организације директно, не као њене чланице него као интересне групе, лобирајући у администрацији одређене међународне организације, и индиректно, преко држава које су чланице те међународне организације. Једино у Међународној организацији рада компаније, у својству послодаваца, имају своје представнике у оквиру трипартитног представништва држава чланица. Циљ политичког утицаја компаније на међународну организацију јесте остварење неких активности чије је одобравање у надлежности међународне организације или остварење утицаја преко међународне организације на политику неке државе чланице те организације која је у супротности с интересима компанија. Пример директног утицаја транснационалних предузећа на једну међународну организацију јесте њихов утицај на Конференцији Уједињених нација о околини и развоју, одржаној 1992. године у Рио де Жанеиру, када су успеле да спрече усвајање неких докумената који су у супротности с њиховим интересима.⁵⁰

Постоје два начина за остварење утицаја. Први случај је када се преко инструментализоване државе утиче на другу државу, али не као на крајњи објекат утицаја, већ да би се преко ње остварио утицај на међународну организацију. Пример за такав утицај је акција седам великих олигопола који контролишу светско тржиште нафте (тзв. седам сестара) да преко САД утичу на Венецуелу да би се разбило јединство у оквиру *OPEC-a*. То је било могуће због презадужености Венецуеле код САД, тако да при паду цена нафте мора да пробије своју квоту производње да би финансирала отплату дуга из извозних прихода, што доводи до поновног снижења цена нафте. Други случај је могућност да транснационалне компаније преко држава утичу на међународну организацију да би крајње утицали на неку државу чланицу те организације. Најбољи пример за то је утицај, преко САД, на Светску трговинску организацију (*WTO*) ради усвајања правила о трговинским аспектима интелектуалне својине (*TRIPS*) да би се највреднија имовина компанија заштитила у другим државама чланицама Организације, чак и по цену да им Организација уведе санкције.

⁴⁹ Вранислав Пелевић, *Теорија међународне стратешке трговине*, Економски факултет, Београд, 1993.

⁵⁰ Jed Greer and Kavaqit Singh, *A Brief History of TNC's*, исто.

Џон Стопфорд и Сузан Стрејнд⁵¹ су међународни политички утицај транснационалних компанија објаснили моделом тростране дипломатије (*triangular diplomacy*). Према њима, међународни односи се састоје од три типа односа: односа конкурентности између транснационалних предузећа за удео на тржишту, односа преговарања транснационалних предузећа и држава и односа конкурентности између држава оличених у трговинским политикама. Како опада значај сукобљавања за моћ и територије и повећава се значај сукобљавања за богатство, тако транснационалне компаније имају све већи директан утицај на међудржавне односе. Такав утицај транснационалних предузећа могућ је зато што не постоји организација која контролише и регулише њихов рад. Било је много покушаја, на разним нивоима и различитог степена обавезности, да се регулише активност тих предузећа, али они нису успели. Најозбиљнија иницијатива за регулисање њиховог рада јесте Кодекс понашања транснационалних предузећа који су усвојиле Уједињене нације. Међутим, транснационална предузећа су искористила свој утицај и приликом реорганизације УН Центар за транснационална предузећа (*UNCTC*) изгубио је 1992. године самосталност, а 1993. године је угашен. Тако је пропао седамнаестогодишњи рад на регулисању тих компанија. Уместо тог центра основана је Дивизија *UNCTAD-a* за транснационална предузећа и инвестиције, али не ради регулисања тих предузећа, већ да би се унапредило њихово пословање промовисањем страних директних инвестиција.⁵²

Услед наглог повећања значаја транснационалних предузећа, оличених у процесима глобализације, поставља се питање да ли транснационална предузећа могу да буду субјекти међународних односа, односно да ли могу да ступају у директне политичке односе са државама. Према строго формално-правном тумачењу не могу, али та могућност постоји ако се широко тумачи дефиниција субјекта. Правници кажу да субјекат међународних односа мора да поседује: територију, становништво, суверену власт и међународно признање.⁵³ Међутим, ако се узме у обзир чињеница да је имовина транснационалних предузећа заштићена правом на приватну својину и њеном неповредивошћу, да 100 највећих компанија запошљава око 12 милиона људи у свим деловима света,⁵⁴ да се активношћу тих предузећа значајно смањује степен суверености држава и да су многе међународне организације спремне да признају та предузећа као равноправна, о одго-

⁵¹ John M. Stopford and Susan Strange, *Rival States, Rival Firms*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

⁵² Исто

⁵³ Juraj Andrassy, Božidar Bakotić i Budislav Vukas, *Međunarodno pravo*, prvi dio „Školska knjiga“, Zagreb, 1995, str. 66–67.

⁵⁴ UNCTAD, World Investment Report 1999.

вору на постављено питање мора се озбиљно поразмислити. Бранко Милановић, економиста у Светској банци, на основу квантитативне анализе односа суверености и дохотка држава, закључио је да је њихов однос, у ствари, однос обрнуте пропорционалности – већој суверености одговара мањи доходак. Због тога државе теже ка оптималној суверености, која им омогућује благостање.⁵⁵ Иако има супротних гледишта,⁵⁶ извесно је да су суверенитет држава и политички значај транснационалних предузећа обрнуто пропорционални, што значи да се с опадањем суверенитета држава повећава утицај транснационалних предузећа, и обратно.

*
*   *
*

Транснационалне компаније, ради стицања што већег профита, користе свој политички утицај за навођење одређених политичких актера на акције које су у њиховом интересу. Сада се већ може тврдити да су транснационалне компаније субјекти међународних односа јер постоје бројне компаније које имају већу економску снагу и политички утицај од многих земаља у свету. Уколико се наставе процеси глобализације који јачају економску моћ транснационалних предузећа, њихов политички утицај ће се појачати на уштрб суверенитета националних држава.

Литература:

1. Brooke, Michael Z. and Remmers, H. Lee, *The Strategy of Multinational Enterprise* Longman, London, 1970.
2. Gunnemann, Jon P. (editor), *The Nation-State and Transnational Corporations in Conflict – With Special Reference to Latin America*, Praeger Publishers, New York, 1975.
3. Nahlo, H. R., Smith, J. Graham, Wrought, Richard W. *Nationalism and the Multinational Enterprise: Legal, Economic and Managerial Aspects*, A. W. Sijthof Leiden Oceana Publications Inc. Dobbs Ferry, N. Y., 1973.
4. Др Јелена Козомара, „Транснационалне компаније у светској трговини“, у: др Бранислав Пелевић (редактор), *Међународни економски односи*, Економски факултет, Београд, 1994, стр. 453 – 462.
5. Lall, Sanjaya and Streeten, Paul, „Foreign Investment Transnationals and Developing Countries“, Macmillan Press, London, 1977.
6. Michalet, Charles-Albert, *Transnational corporations and the changing international economic system*“, *Transnational Corporations*, Vol. 3, No. 1, February 1994, pp. 9–21.

⁵⁵ Branko Milanović, „Nations, Conglomerates, and Empires: The tradeoff between Income and Sovereignty“ *World Bank Working Paper* No. 1675, World Bank, Washington D. C., October, 1996.

⁵⁶ OECD „Strengthening the Multilateral System Open Markets Matter: The Benefits of Trade and Investment Liberalisation“ Paris.

7. Branko Milanović, „Nations Conglomerates, and Empires: The Tradeoff between Income and Sovereignty, *World Bank Working Paper*, No. 1675, World Bank, Washington D. C., October 1996.
8. Владислав Миленковић, *Мултинационална друштва: национални суверенитети и земље у развоју*, „Међународни проблеми“ бр. 2/1973, Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 17 – 36.
9. Newman, Philip C., *Public Control of Business: An International Approach*, Frederick A Prager, Inc. New York, 1956.
10. Parkinson, C. Northcote, *Big business*, Little, Brown and company Boston – Toronto, 1974.
11. Ramonet, Ignacio: *Giant corporations, dwarf states*, *Le Monde Diplomatique*, June 1998.
12. Robock, Stefan H., Simmonds, Kenneth, and Zwick, Jack, *International Business and Multinational Enterprises*, Richard D. Irwin, Inc. Homewood, Illinois, 1997.
13. Stopford, John M., *Competing globally for resources*, *Transnational Corporations*, Vol. 4, No. 2, August 1995, pp. 34–57.
14. Др Миодраг Сукијасовић, *Мултинационално предузеће – правни аспекти*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1981.
15. Др Марјан Светличић, *Златне нити транснационалних предузећа*, „Економика“, Београд, 1986.
16. Др Милан Војновић, *Транснационалне корпорације*, Институт за међународну политику и привреду и „Привредни преглед“, Београд, 1977.

Повезаност између страха у ситуацији агресије и ставова о пружању отпора агресији

УДК: 159.9.019.4 : 616.891.6] : 355.013.4

Проф. др *Десимир Пајевић*, проф. др *Зоран Килибарда*,
пуковник, и проф. др *Јан Марчек*, пуковник

На репрезентативном узорку од 4.571 испитаника добијени су основни статистички показатељи о изворима и симптомима страха у току агресије Северноатлантског савеза, као и о ставовима о пружању отпора тој агресији.

Помоћу факторске анализе утврђена је латентна структура извора и симптома страха, при чему су идентификована три фактора извора страха и три фактора симптома страха. Каноничком корелацијском анализом испитана је релација између извора и симптома страха у рату и ставова о пружању отпора агресији. На основу вредности релевантних статистичких показатеља, постоје три значајна пара каноничких фактора за објашњење везе између извора страха и ставова о пружању отпора агресији ($R_1 = 0,329$; $R_2 = 0,135$; $R_3 = 0,097$). Такође, утврђена су три значајна пара каноничких фактора помоћу којих се може објаснити веза између симптома страха и ставова о пружању отпора агресији ($R_1 = 0,172$; $R_2 = 0,111$; $R_3 = 0,094$).

Први канонички пар, који објашњава повезаност између извора страха и ставова према отпору, у највећој мери одређују страх од борбених средстава и поступака са мале дистанце, с једне стране, и обавезност и патриотска пожртвованост у пружању отпора, с друге стране. Други канонички пар дефинисан је као интеракцијски склоп који карактеришу страх од рањавања и погибије и обавезност пружања отпора, а трећи – страх од угрожавања животних потреба и свеобухватност у пружању отпора агресији. Кад је у питању повезаност између симптома страха и ставова о пружању отпора, добијени резултати показују да први канонички пар највише дефинишу инхибиторне сметње и патриотска пожртвованост у пружању отпора; други – тешкоће са сном и осећање глади, с једне стране, и законска обавезност и свеобухватност у пружању отпора, с друге стране, а трећи – физиолошке промене и сметње и законска обавезност и свеобухватност у пружању отпора.

Рат је једна од животних ситуација у којој се код људи неизоставно јавља страх. Интензитет и облици страха су различити, зависно од врсте рата, карактеристика борбених средстава и карактеристика самих људи (њихове обучености, искуства, психолошке припремљености и слично). Агресија Северноатлантског савеза на СР Југославију по многим обележјима, посебно у погледу употребе најсавременије ратне технике, дејстава са дистанце по целокупној територији земље и ограничених могућности техничких средстава за ефикасно супротстављање агресору, била је за Војску, и за народ у целини, изузетно тешка ситуација. С обзиром на то, реално је очекивање да су људи током агресије доживљавали разноврсне облике интензивног страха.

Страх као нормална реакција на опасност у многоме зависи од врсте наоружања које се употребљава у борбеним дејствима. По правилу, на основу искуства из бројних ратова, нова оружја изазивају највећи страх. Током агресије НАТО-а, ратовали смо са непријатељем који је био „невидљив“ и који је деловао најјачим ракетним средствима са дистанце на којој је био релативно безбедан у односу на домет наших борбених средстава. То је, свакако, изазивало код становништва осећање беса, који је, у психолошком смислу, позитивно деловао на мобилизацију психичке енергије, али и осећање реалног страха, због смањених могућности заштите од непријатељевих дејстава. У сваком случају, та различита емоционална стања утицала су на формирање ставова становника Југославије према пружању отпора агресији, будући да сваки став, осим рационалне и делатне компоненте, има и емоционалну компоненту. Наравно, и ставови утичу на то како ће особа опажати, односно доживљавати ситуацију на коју се став односи, па самим тим и на то како ће емоционално реаговати у тој ситуацији.

Није спорно да су за успешно супротстављање агресији, осим борбене спремности одбрамбених снага, веома важни и ставови грађана према отпору, као и њихова емоционална стања у ситуацији агресије. Због тога је веома важно да се зна каква веза постоји између ставова према отпору и страха као врсте емоције која се неминовно јавља у ситуацији коју карактерише угрожавање људских живота. Да би се испитала основаност те претпоставке у раду су реализовани следећи задаци: 1) утврђен је интензитет појединих врста страха зависно од њихових извора (узрочник); 2) идентификовани су карактеристични симптоми страха; 3) утврђена је латентна структура извора и симптома страха; 4) утврђени су ставови становништва према пружа-

њу отпора, као и њихова латентна структура, и 5) утврђени су степен и природа повезаности између извора и симптома страха, с једне стране, и ставова о пружању отпора агресији, с друге стране.

Метод

Истраживање је обављено у оквиру ширег пројекта (*Отпор агресији*) на репрезентативном узорку становника Републике Србије. Узорком је укупно обухваћен 4.571 испитаник. Подаци о изворима и симптомима страха, као и ставовима о пружању отпора агресији НАТО-а добијени су анкетирањем становништва непосредно након агресије. Ставови испитаника о пружању отпора мерени су помоћу скале *Отпор*, која се састоји од шест тврдњи које се односе на мишљење околине о пружању отпора агресији. Испитаници су изражавали степен слагања са тврдњама избором једног од три понуђена степена: „тачно“, „нисам сигуран“ и „нетачно“.¹

Интензитет појединих врста страха, зависно од њиховог извора, мерен је помоћу скале *Извори страха*. Скала садржи 20 ставки које се односе на врсте – изворе страха, при чему су испитаници могли да бирају један од пет понуђених одговора којима се исказује интензитет страха у распону од „нимало“ до „веома много“. Симптоми страха испитани су помоћу скале *Симптоми страха*, која садржи 14 ставки. Постојање појединих симптома исказивано је избором једног од пет понуђених одговора – од „нисам осећао“ до „да, често“.

Подаци су обрађени помоћу *факторске* и *каноничке корелацијске анализе*. Факторска анализа коришћена је за утврђивање латентне структуре извора и симптома страха, као и латентне структуре ставова о пружању отпора, док су каноничком корелацијском анализом утврђени степен и природа повезаности између извора и симптома страха, с једне стране, и става о пружању отпора, с друге стране.

Резултати истраживања

Извори и симптоми страха током агресије НАТО-а

Одговори испитаника о *интензитету страха*, зависно од појединих његових *извора*, међу којима су борбена средства непријатеља и непосредне последице које узрокује употреба тих средстава, приказани су у табели 1.

¹ У целини, скала ставова о отпору агресији има добре метријске карактеристике. Њена репрезентативност креће се од 0,72 до 0,98. Скала има три групе мера поузданости: а) поузданост под класичним сумационим моделом (од 0,72 до 0,92), б) под Гутмановим моделом мерења (од 0,75 до 0,98) и ц) поузданост прве главне компоненте (од 0,53 до 0,92). Распон шест мера хомености скале износи од 0,53 до 1,00.

Интензитет страха од оружја и других животних опасности
током агресије НАТО-а (%)

ИЗВОРИ СТРАХА	Процена интензитета страха				
Авиони	12,2	15,9	23,2	22,6	26,1
Хеликоптери	34,7	18,7	19,8	12,8	14,0
Ракете	10,2	11,3	20,8	24,5	33,3
Бомбе	10,1	10,5	20,1	23,2	36,1
Експлозије бомби и ракета	9,3	10,5	19,7	22,4	38,1
Мине	34,7	14,0	16,3	13,0	22,2
Снајпери	47,0	11,3	12,7	10,3	18,6
Заробљавање	44,0	11,2	12,2	11,5	21,2
Рањавање	21,5	12,9	18,3	19,4	27,9
Погибије	21,3	11,5	16,8	17,0	33,4
Затрпавање у рушевинама	14,1	11,9	17,4	19,9	36,7
Рањавање или погибија ближњих	5,9	5,2	9,5	22,4	56,9
Заробљавање ближњих	21,3	7,0	10,7	17,3	43,7
Опкољавање	34,6	11,1	15,7	14,8	23,8
Копнена инвазија	27,8	12,9	17,8	14,0	27,5
Уништавање имовине	16,0	13,5	19,8	21,9	28,9
Глад	19,8	17,9	22,7	15,3	24,3
Несташица струје и воде	12,2	15,7	22,3	21,3	28,9
Мобилизација	38,5	11,7	15,8	13,0	21,0
Душевни поремећаји код себе/ближњих	20,4	14,0	16,5	17,4	31,7
Просечна учесталост (%)	21,3	12,9	18,4	17,7	29,7

Резултати показују да се код петине становништва (21,3 одсто) није јавила ниједна од наведених врста страхова, али да је, на другој страни, скоро трећина (29,7 одсто) осећали веома интензиван страх. При томе, утврђено је да интензитет страха значајно варира зависно од извора опасности. Најучесталији је био страх од рањавања и погибије својих ближњих (56,9 одсто). На другом месту по интензитету је страх од заробљавања ближњих (43,7 одсто). Најмање је оних који су се плашили хеликоптера (14 одсто), мина, заробљавања (да лично буду заробљени) и мобилизације (око 21 одсто).

У категорији без „имало страха“ највише је оних који се нису плашили снајпера (47 одсто) и заробљавања (44 одсто). У вези са тим резултатом, значајно је да су ти страхови у грађанском рату у Босни и Херцеговини били најчешћи – како код бораца, тако и код становништва, што потврђује констатацију да је сваки рат специфичан и по

прети страха коју изазива.² Интензитет доживљеног страха најбоље се може сагледати на основу просечних вредности (табела 2).

Табела 2

*Просечне вредности страха од појединих оружја
и борбених ситуација*

ИЗВОРИ СТРАХА	Аритметичка средина	Стандардна девијација
Авиони	3,34	1,34
Хеликоптери	2,52	1,42
Ракете	3,59	1,31
Бомбе	3,64	1,32
Експлозије бомби и ракета	3,69	1,32
Мине	2,73	1,57
Снајпери	2,42	1,58
Заробљавање	2,54	1,62
Рањавање	3,19	1,50
Погибија	3,29	1,54
Затрпавање у рушевинама	3,53	1,43
Рањавање/погибија ближњих	4,12	1,16
Заробљавање ближњих	3,55	1,59
Опокољавање	2,82	1,60
Копнена инвазија	3,00	1,57
Уништавање имовине	3,34	1,42
Глад	3,06	1,44
Несташица струје и воде	3,39	1,36
Мобилизација	2,66	1,58
Душевни поремећаји код себе/ближњих	3,25	1,52

Просечна вредност (АС) свих појединачних страхова износи 3,18, што на петостепеној скали спада у категорију осредњег страха. Најизраженији је био страх од рањавања или погибије ближњих (АС = 4,12), а на другом месту по интензитету је страх од бомби и ракета (АС = 3,69). Испитаници су се најмање плашили мобилизације, хеликоптера, снајпера и заробљавања. Значајно је, због специфичности, да је изражен и страх од настанка душевних поремећаја.

² Миланко Чабаркапа, *Психолошки фактори стреса у борбеним активностима* (докторска дисертација), Војномедицинска академија, Београд, 1996.

Факторском анализом добијена су два фактора, која укупно покривају 0,622 одсто варијансе. Склоп и структура нормираних *oblivax* фактора приказана је на табели 3.

Табела 3

Склоп и структура извора страха

ИЗВОРИ СТРАХА	Склоп фактора		Структура фактора	
	Φ_1	Φ_2	Φ_1	Φ_2
Авиони	-0,291	-1,081	0,541	-0,857*
Хеликоптери	0,309	-0,452	0,657	-0,690
Ракете	-0,320	-1,176	0,585	-0,930*
Бомбе	-0,301	-1,158	0,590	-0,926*
Експлозије бомби и ракета	-0,297	-1,137	0,578	-0,908*
Мине	0,690	-0,135	0,793*	-0,665
Снајпери	0,938	0,164	0,812*	-0,558
Заробљавање	0,031	0,238	0,848*	-0,555
Рањавање	0,541	-0,325	0,791*	-0,741
Погибија	0,427	-0,435	0,762	-0,764
Затрпавање у рушевинама	0,443	-0,405	0,754	-0,746
Рањавање или погибија ближњих	0,416	-0,227	0,590	-0,547
Заробљавање ближњих	0,838	0,190	0,692	-0,455
Опкољавање	-0,018	0,205	0,860	-0,578
Копнена инвазија	0,708	-0,088	0,776*	-0,633
Уништавање имовине	0,515	-0,212	0,678	-0,608
Глад	0,601	-0,180	0,740	-0,643
Несташица струје и воде	0,401	-0,280	0,616	-0,589
Мобилизација	0,520	-0,109	0,604	-0,509
Душевни поремећаји код себе/ближњих	0,528	-0,170	0,658	-0,576

Све варијабле се значајно пројектују на оба наведена фактора, али се на основу матрице склопа и структуре може уочити да најзначајније пројекције на *први фактор* имају: страх од заробљавања (0,848), страх од мина (0,793), страх од снајпера (0,812), страх од рањавања (0,791) и страх од копнене операције (0,776). Занимљиво је да страх од авиона, бомби и експлозије ракета има супресивно дејство у матрици факторског склопа. То значи да се људи који се више плаше авиона и ракета мање плаше пешадијског наоружања. Испада да се тај страх прерасподељује између страха од пешадијског наоружања и страха од авио-ракетних средстава. Тај фактор се може дефинисати као *страх од пешадијских борбених средстава и дејстава*.

Све варијабле имају негативне пројекције на *други фактор*, што значи да се тај фактор може схватити биполарно. На једној страни се налазе људи који се много плаше од свих извора страха, а на другој они који се мало плаше. Тај фактор се према величини пројекције варијабли: ракете (-0,930), бомбе (-0,926), експлозије бомби и ракета (-0,908) и авиони (-0,858), може означити као *страх од авио-ракетних средстава*.

Интеркорелација та два фактора износи -0,770. Негативна повезаност међу факторима показује да се људи који доживљавају страх од пешадијског наоружања мање плаше авио-ракетних средстава, и обрнуто. Да би се објаснили ти резултати треба узети у обзир чињеницу да су постојале разлике у учесталости коришћења бојних средстава у појединим крајевима наше земље.

Физиолошке промене у организму су пропратни *симптоми страха*, од чега се пошло и у овом испитивању. Испитаницима је постављено следеће питање: *За време рата страх се код људи испољава на веома различите начине. Молимо Вас да нам кажете да ли сте ви, ако сте осећали страх, имали следеће:* (за сваки симптом страха заокружите одговарајући број на скали). Одговори испитаника приказани су у табели 4.

Табела 4

Учесталост манифестација (симптоми) страха (%)

Симптоми страха	Да, често	Да, понекад	Да, ретко	Нисам то имао	Нисам осећао страх
Дрхтање	17,1	20,7	12,2	32,5	17,4
Бледило	10,6	16,8	12,1	43,7	16,8
Отежан говор или губитак говора	5,2	8,0	6,4	61,3	19,1
Сувоћа уста	9,2	13,4	12,2	48,1	17,1
Убрзан рад срца	21,0	24,8	20,0	21,5	12,6
Отежано или убрзано дисање	14,9	20,1	14,2	36,6	14,2
Губитак апетита	16,7	16,1	10,8	42,5	14,0
Жмарци у стомаку	13,0	18,0	11,6	43,1	14,3
Пролив	5,8	8,8	6,1	64,0	15,4
Често мокрење	9,7	10,4	9,7	55,6	14,5
Несаницу	29,3	20,8	12,5	25,2	12,2
Сталну глад	6,0	7,8	7,7	64,1	14,4
Сталну жеђ	6,3	8,7	8,2	62,7	14,1
Неконтролисане покрете	5,8	9,0	7,4	63,3	14,5

Честе симптоме страха осећало је свега 12,1 одсто испитаника. Међу тим симптомима најизраженији су били: *несаница, убрзан рад срца и дрхтање*. Сви остали симптоми су незнатно изражени. Израже-

ност појединих симптома страха целовитије може да се сагледа на основу просечних вредности за цео узорак (табела 5).

Табела 5

Интензитет физиолошких манифестација страха³

Симптоми страха	Просечна вредност	Стандардна девијација
Дрхтање	3,12	1,37
Бледило	3,39	1,24
Отежан говор или губитак говора	3,81	1,00
Сувоћа уста	3,50	1,18
Убрзан рад срца	2,79	1,33
Отежано или убрзано дисање	3,15	1,30
Губитак апетита	3,21	1,32
Жмарци у стомаку	3,27	1,27
Пролив	3,74	1,00
Често мокрење	3,54	1,15
Несаницу	2,70	1,42
Сталну глад	3,73	1,00
Сталну жеђ	3,69	1,02
Неконтролисане покрете	3,71	1,00
<i>Просечна вредност</i>	<i>3,38</i>	

На нивоу целог узорка види се да су најинтензивније манифестације страха биле несаница и убрзан рад срца, и да се те две манифестације издвајају од осталих. Методом факторске анализе добијена су два *oblixa* фактора симптома страха који су приказани у табели 6.

Први фактор је највише засићен варијаблама: отежано и убрзано дисање (0,866), убрзани рад срца (0,837), бледило (0,843) и дрхтање (0,828). То су уједно и варијабле које највише доприносе, како се види из матрице склопа, дефинисању тог фактора. Наравно, значајан је допринос и других варијабли, као што су сувоћа уста, губитак апетита и отежан говор. С обзиром на значење наведених варијабли, тај фактор се може одредити као *физиолошке манифестације ексцитаторног (респираторног) типа*.⁴

Највеће пројекције на *други фактор* имају варијабле: жеђ (0,852), често мокрење (0,786), пролив (0,743), глад (0,766) и неконтролисани

³ Скала је оцењивана тако да мања вредност значи израженије симптоме, и обрнуто.

⁴ Под ексцитацијом се подразумева побуђивање на активност, обично у нервима чулних пријемника (Драган Крстић, *Психолошки речник*, „Вук Караџић“, Београд, 1988, стр. 151.

Склоп и структура симптома страха

Симптоми страха	Матрица склопа		Матрица структуре	
	Φ_1	Φ_2	Φ_1	Φ_2
Дрхтање	1,039	-0,244	0,828*	0,656
Бледило	0,962	-0,137	0,843*	0,695
Отежан говор	0,541	-0,230	0,740	0,698
Сувоћа уста	0,686	0,130	0,798	0,724
Убрзан рад срца	1,093	-0,295	0,837*	0,651
Отежано дисање	1,057	-0,220	0,866*	0,694
Губитак апетита	0,924	-0,174	0,773	0,626
Жмарци у стомаку	0,469	0,285	0,715	0,691
Пролив	0,035	0,713	0,652	0,743*
Често мокрење	0,121	0,681	0,711	0,786*
Несаница	0,624	0,115	0,723	0,655
Глад	-0,681	1,356	0,493	0,766*
Жеђ	-0,564	1,340	0,596	0,852*
Неконтролисани покрети	0,047	0,697	0,650	0,738*

покрети (0,738). Међутим, из структуре матричног склопа уочљиво је да само глад, жеђ, пролив, мокрење и неконтролисани покрети значајно доприносе дефинисању тог фактора. Сходно томе, други фактор се може дефинисати као *поремећаји дигестивног тракта*.

Значајно је да је интеркорелација та два фактора веома висока ($r = 0,866$) и да се са та два фактора може објаснити 64,2 одсто укупне варијансе симптома страха.

Ставови о појединим аспектима пружања отпора агресији

На основу степена сагласности испитаника са тврдњама које исказују одређени став према пружању отпора агресији може се закључити да код грађана Србије преовладава наглашено позитиван став према отпору (табела 7). Процент оних који су сагласни са наведеним тврдњама креће се у распону од 52,7 до 83,2 одсто. При томе, највеће слагање испољено је са следећим тврдњама: *Оне који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом* (83,2 одсто) и *Сваки човек мора да уради што може да помогне да се одбране слобода и независност земље* (80,7 одсто). То указује да велика већина испитаника заступа становиште о потреби доследног поштовања законом утврђене обавезе одбране земље и, истовремено, ту законску обавезу сматра својеврсном моралном обавезом сваког човека.

Дистрибуција ставова о пружању отпора агресији

Ред. бр.	Ставови о отпору агресији	Тачно		Нисам сигуран		Нетачно	
		фрек.	%	фрек.	%	фрек.	%
1.	Сваки човек мора да уради што може да помогне да се одбране слобода и независност земље	3.690	80,7	734	16,1	147	3,2
2.	Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора	3.103	67,9	1.127	24,7	341	7,5
3.	Ако неко поново нападне нашу земљу треба му пружити отпор свим снагама и свим средствима	3.367	73,7	984	21,5	220	4,8
4.	Слобода, част и независност земље морају се бранити и по цену највећих жртава	2.699	59,0	1.362	29,8	510	11,2
5.	Оне који су спремни да капитулирају пред надмоћнијим непријатељем треба сматрати за ратне злочинце	2.410	52,7	1.462	32,0	699	15,3
6.	Оне који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом	3.803	83,2	616	13,5	152	3,3

Висок степен сагласности са тврдњама *Ако неко поново нападне нашу земљу треба му пружити отпор свим снагама и средствима* (73,7 одсто) и *Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора* (67,9 одсто), такође указује на схватање становишта да је учествовање у отпору и морална обавеза. Истовремено, садржајем тих тврдњи исказан је став о потреби свеобухватности отпора у смислу ангажовања свих људских и материјалних ресурса у одбрани земље.

Сагласност већине са тврдњом *Слобода, част и независност земље морају се бранити по цену највећих жртава* (59 одсто), несумњиво, потврђује патриотско опредељење већине испитаника, јер само из патриотске свести и патриотских осећања произилази спремност на највеће жртве при пружању отпора агресији.

Једина тврдња о којој приметан проценат испитаника (32 одсто) нема одређено мишљење јесте: *Оне који су спремни да капитулирају пред надмоћнијим непријатељем треба сматрати за ратне злочинце*. Са том тврдњом сагласно је 52,7 одсто испитаника, док је 15,3 одсто испитаника сматра нетачном, што је и највећи проценат неслагања у

односу на све остале тврдње. Таква дистрибуција резултата (посебно висок проценат „неопредељених“) вероватно произилази из чињенице да се за капитулантско понашање везује кривично дело „издаја земље“ које се, свакако, суштински разликује од кривичног дела „ратни злочин“. Ипак, утврђени степен сагласности с наведеном тврдњом (52,7 одсто) сведочи да постоји распрострањено мишљење да свако пристајање на капитулацију, па и оно пред надмоћнијим непријатељем, треба најстроже да се санкционише, односно да капитулација ничим не може да се оправда, нити сме да се опрости. У том смислу, и ти резултати исказују висок позитиван став према отпору агресији.

Претходна дескриптивна анализа резултата у односу на поједине аспекте пружања отпора агресији показала је да, у целини, испитаници имају позитиван став према том отпору. Што се, пак, тиче структуре тог става, резултати *факторске анализе* показали су да се он може дефинисати преко три фактора (табела 8).

Први фактор има високу корелацију са свим тврдњама преко којих се исказује став према отпору агресору. Као такав, он је својеврстан генерални став према пружању отпора који се, с обзиром на значење тврдњи, може означити као *патриотска пожртвованост, свеобухватност и обавезност пружања отпора*. С обзиром на предзнак

Табела 8

Структура става о пружању отпора агресији
(главне особине)

Ред. бр.	Ставови о отпору агресији	Коефицијенти повезаности с факторима		
		Ф1	Ф2	Ф3
1.	Сваки човек мора да уради што може да помогне да се одбране слобода и независност земље	-0,739	-0,495	-0,192
2.	Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора	-0,830	-0,078	-0,293
3.	Ако неко поново нападне нашу земљу треба му пружити отпор свим снагама и свим средствима	-0,838	-0,086	-0,092
4.	Слобода, част и независност земље морају се бранити и по цену највећих жртава	-0,823	0,332	-0,112
5.	Оне који су спремни да капитулирају пред надмоћнијим непријатељем треба сматрати за ратне злочинце	-0,735	0,538	0,126
6.	Оне који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом	-0,702	-0,238	0,657

структурних коефицијената, нижи скор испитаника на тој компоненти означава израженији став о обавезности пружања свеобухватног отпора и већу спремност на патриотску пожртвованост, и обрнуто.

Други фактор тог става има биполарни карактер, при чему један пол највише одређују корелације с варијаблама (тврдње) *Оне који су спремни да капитулирају пред надмоћнијим непријатељем треба сматрати за ратне злочинце и Слобода, част и независност земље морају се бранити по цену највећих жртава*, а други пол – корелација с варијаблом *Сваки човек мора да уради што може да помогне да се одбране слобода и независност земље*. Сходно томе, тај фактор исказује став о патриотској пожртвованости наспрам обавезности пружања отпора, што значи да испитаници који имају мањи скор на тој компоненти, имају израженији став о свеобухватности пружања отпора а мање изражен став у вези с патриотском пожртвованошћу, и обрнуто.

Трећи фактор је такође биполаран. Један његов пол највише одређује корелација с тврдњом *Оне који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом*, а други – корелација с тврдњом *Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора*. Очигледно је да је реч о компоненти става која се може означити као *законска обавезност наспрам свеобухватности отпора*. С обзиром на предзнак коефицијената корелације, испитаници с нижим скором на том фактору имају израженији став о потреби пружања свеобухватног отпора а мање изражен став о његовој законској обавезности, и обрнуто.

Релација између страха и ставова о пружању отпора агресији

Извори страха и ставови о пружању отпора агресији

Вредности релевантних статистичких показатеља каноничке корелацијске анализе наведени у табели 9 указују на то да постоје три

Табела 9

Хи-квадрат тестови узастопних латентних коренова

Коефицијенти каноничке корелације	λ	Хи-квадрат	Број степени слободе	Р
0,329	0,854	717,302	120	0,000
0,135	0,958	194,904	95	0,000
0,097	0,976	110,651	72	0,002
0,191	0,985	67,606	51	0,060
0,143	0,992	34,393	32	0,354
0,085	0,997	15,468	15	0,418

Структура каноничких фактора извора страха

Извори страха	A1		A2		A3	
	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти
Авиони	-0,296	-0,174	-0,308	-0,307	-0,204	0,032
Хеликоптери	-0,451	-0,423	0,184	-0,024	0,371	0,206
Ракете	0,284	-0,061	-0,236	-0,336	-1,211	-0,014
Бомбе	-0,031	-0,080	0,122	-0,283	0,914	0,226
Експлозија бомби и ракета	0,026	-0,053	0,077	-0,281	0,271	0,184
Мине	-0,158	-0,351	0,236	-0,030	-0,070	0,142
Снајпери	-0,055	-0,390	0,077	-0,005	-0,037	0,089
Заробљавање	-0,279	-0,396	0,183	-0,080	-0,072	0,079
Рањавање	0,310	-0,032	-0,288	-0,361	0,543	0,221
Погибије	-0,124	-0,082	-0,126	-0,341	-0,609	-0,014
Затрпавање у рушевинама	0,130	-0,028	0,024	-0,354	0,117	0,207
Рањавање и погибија ближњих	0,370	0,068	-0,550	-0,583	0,049	0,252
Заробљавање ближњих	-0,487	-0,418	0,067	-0,293	0,197	0,214
Опкољавање	-0,203	-0,347	-0,371	-0,280	-0,167	0,068
Копнена инвазија	0,272	-0,048	-0,489	-0,315	-0,034	0,112
Уништавање имовине	-0,329	-0,185	0,310	-0,029	0,053	0,238
Глад	-0,093	-0,083	0,348	0,051	-0,347	0,177
Несташица струје и воде	0,297	0,147	0,096	0,040	0,900	0,571
Мобилизација	0,641	0,299	0,581	0,256	-0,313	-0,028
Душевни поремећаји	-0,010	-0,013	-0,212	-0,237	0,050	0,195
<i>Екстрахована варијанса</i>	<i>0,056</i>		<i>0,074</i>		<i>0,042</i>	
<i>Редунданца</i>	<i>0,006</i>		<i>0,001</i>		<i>0,000</i>	

значајна пара каноничких фактора за објашњење везе између извора страха испитаника у ситуацији агресије и њихових ставова о пружању отпора агресији. Иако је прва каноничка корелација осредња ($P_1 = 0,329$), а остале су мале, ипак нема сумње да постоји значајна, али умерена повезаност између та три скупа варијабли.

Први канонички фактор из скупа варијабли извора страха у ситуацији агресије („A₁“) у највећој корелацији са *страхом од личног заробљавања* (-0,396), *заробљавања ближњих* (-0,418), *опкољавања* (-0,347), *дејстава хеликоптера* (-0,423), *експлозије мина* (-0,351) и *мобилизације*

(0,641) (табела 10). На основу природе варијабли које га одређују и предзнака коефицијената корелације, тај фактор се може означити као *страх од борбених средстава и поступака са мале дистанце наспрам страха од мобилизације*.

На основу података из табеле 11 може се закључити да *Први канонички фактор* скупа ставова о пружању отпора агресији („Б₁“) највише одређују следеће варијабле: *Слобода, част и независност земље морају се бранити и по цену највећих жртава* (-0,921); *Они који су спремни да капитулирају пред надмоћним непријатељем треба сматрати за ратне злочинце* (-0,816) и *Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора* (-0,736). С обзиром на природу наведених варијабли, тај канонички фактор може једнозначно да се одреди као *обавезност и патриотска пожртвованост у пружању отпора*.

Табела 11

Структура каноничких фактора ставова о пружању отпора агресији

Ставови о пружању отпора агресији	Б1		Б2		Б3	
	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти
Сваки човек мора да уради што може да помогне да се одбране слобода и независност земље	0,105	-0,424	-0,296	-0,610	0,099	-0,023
Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора	-0,263	-0,736	-0,472	-0,533	0,340	0,035
Ако неко поново нападне нашу земљу треба му пружити отпор свим снагама и свим средствима	-0,106	-0,671	-0,186	-0,469	-1,303	-0,517
Слобода, част и независност земље морају се бранити и по цену највећих жртава	-0,588	-0,921	0,601	-0,038	-0,088	-0,044
Они који су спремни да капитулирају пред надмоћним непријатељем треба сматрати за ратне злочинце	-0,381	-0,816	0,350	-0,010	0,599	0,316
Они који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом	0,208	-0,347	-0,697	-0,728	0,505	0,245
<i>Екстрахована варијанса</i>	<i>0,468</i>		<i>0,235</i>		<i>0,072</i>	
<i>Редунданца</i>	<i>0,051</i>		<i>0,003</i>		<i>0,001</i>	

Први канонички пар, на основу одређења тих фактора, може да се дефинише као интеракцијски склоп који у највећој мери одређују *страх од борбених средстава и поступака са мале дистанце наспрам страха од мобилизације*, с једне стране, и *обавезност и патриотска пожртвованост у пружању отпора*, с друге стране.

Шема 1

Структура првог каноничког пара⁵

На основу природе повезаности првог пара каноничких фактора, приказане на шеми 1 може се закључити да постојање већег степена страха од личног заробљавања и заробљавања ближњих, опкољавања, дејстава хеликоптера и експлозије мина, односно мањег степена страха од мобилизације, имплицира већи степен спремности и пожртвованости у одбрани отаџбине, и обрнуто.

Резултати каноничке корелационе анализе наведени у табели 10 показују да *други канонички фактор из скупа варијабли извори страха у ситуацији агресије („А₂“)* највише корелира са *страхом од: рањавања или погибије ближњих (-0,583), личног рањавања (-0,361), опкољавања (-0,280), копнене инвазије (-0,315), дејстава авиона (-0,307) и дејстава ракета (-0,336)*. Према тим манифестационим одредницама, тај канонички фактор може да се дефинише као *страх од рањавања и погибије*.

Други канонички фактор из скупа ставова о пружању отпора агресији („Б₂“) у позитивној је корелацији са следећим ставовима: *Оне који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом (-0,728); Сваки човек мора да уради што може да помогне да се одбрани слобода и независност земље (-0,610) и Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора (-0,533)*. Судећи по смислу тих варијабли, канонички фактор

⁵ Ради лакше интерпретације првог пара каноничких фактора сви коефицијенти каноничке корелације су помножени са (-1), чиме се, у суштини, не мења природа повезаности.

с којим су оне повезане може да се дефинише као *обавезност пружања отпора* (табела 11). Према томе, *други канонички пар* дефинише интеракцијски склоп који у највећој мери карактеришу *страх од рањавања и погибије*, с једне стране, и *обавезност пружања отпора*, с друге стране (шема 2). Релација између та два скупа показује да су извори страха испитаника од дејстава авиона и ракета, копнене инвазије, опкољавања, личног рањавања и погибије, као и страх од рањавања и погибије ближњих, повезани са њиховим следећим ставовима: *Оне који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом. Сваки човек мора да уради што може да помогне да се одбрани слобода и независност земље и Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора*, и обратно.

Шема 2

Структура другог каноничког пара⁶

Трећи канонички фактор скупа извора страха у ситуацији агресије („А₃“) у позитивној је корелацији са *страхом од несташице струје и воде* (0,571), *експлозије бомби* (0,226) и *страхом од рањавања* (0,221). Сходно томе, тај фактор је одређен као *страх од угрожавања живота и животних потреба* (табела 10).

У скупу ставова о пружању отпора агресији трећи канонички фактор („Б₃“) највише одређују следећи ставови испитаника: *Ако неко поново нападне нашу земљу треба му пружити отпор свим снагама и свим средствима* (-0,517); *Оне који су спремни да капитулирају пред надмоћним непријатељем треба сматрати за ратне злочинце* (0,316) и *Оне који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом* (0,245). Према природи наведених варијабли, тај канонички фактор може да се означи као *свеобухватност и законска обавезност у пружању отпора* (табела 11). На основу одређења тих факто-

⁶ И код тог пара каноничких фактора сви коефицијенти каноничке корелације помножени су са (-1).

ра, *трећи канонички пар* чини интеракцијски склоп који у највећој мери одређују *страх од угрожавања животних потреба*, с једне стране, и *свеобухватност и законска обавезност у пружању отпора агресији*, с друге стране (шема 3).

Шема 3

Структура *трећег каноничког пара*

На основу природе повезаности *трећег пара каноничких фактора* може се закључити да је већи степен страха од угрожавања људског живота и њихових животних потреба праћен мањом спремношћу да се агресору пружи отпор свим снагама и средствима, али и осудом капитулантског понашања и немирењем са издајом земље. У целини, прва каноничка компонента у скупу *ставови о пружању отпора* најбоље репрезентује тај скуп (0,468), друга нешто слабије (0,235), док га у подручју *извори страха* каноничке компоненте слабо репрезентују. На степен међусобне прекривености наведена два скупа варијабли, односно објашњивости укупне варијансе једног скупа варијабли варијансом другог скупа, указују вредности коефицијената редундантности приказани у табелама 10 и 11. Тако, коефицијент редундантности скупа ставова о пружању отпора агресији, дат преко каноничког фактора *скупа извора страха* за Б1 (преко А1), износи 0,051, док су остали коефицијенти мали. Према томе, може се закључити да извори страха у ситуацији агресије значајно утичу на формирање ставова према пружању отпора агресији и да, у вези с тим, највећи допринос има *страх од борбених средстава и поступака непријатеља са мале дистанце наспрам страха од мобилизације*.

Симптоми страха и ставови о пружању отпора агресији

Хи-квадрат тестови узастопних латентних коренова наведени у табели 12 указују да постоје три значајна пара каноничких фактора за објашњење везе између симптома страха испитаника у ситуацији агресије и њихових ставова о пружању отпора агресији. С обзиром на

Табела 12

Хи-квадрат тестови узастопних латентних коренова

Коефицијенти каноничке корелације	λ	Хи-квадрат	Број степени слободе	Р
0,172	0,939	284,821	84	0,000
0,111	0,968	147,548	65	0,000
0,094	0,980	91,381	48	0,002
0,079	0,989	51,313	33	0,022
0,061	0,995	22,963	20	0,291
0,037	0,999	6,089	9	0,731

Табела 13

Структура каноничких фактора симптома страха

Симптоми страха	А1		А2		А3	
	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти
Дрхтање	0,690	0,431	0,285	0,118	-0,392	0,394
Бледило	-0,166	0,318	-0,667	-0,151	0,541	0,622
Отежан говор (губитак говора)	0,473	0,550	-0,105	-0,038	0,085	0,412
Сувоћа уста	0,169	0,375	0,354	0,161	-0,572	0,272
Убрзан рад срца	-0,709	-0,020	-0,010	0,178	-0,213	0,384
Отежано или убрзано дисање	0,278	0,257	0,213	0,193	-0,024	0,468
Губитак апетита	0,379	0,345	0,091	0,197	0,299	0,628
Жмарци у стомаку	-0,539	-0,053	-0,544	-0,231	0,160	0,551
Пролив	0,283	0,332	0,072	-0,093	-0,235	0,414
Често мокрење	0,080	0,240	-0,320	-0,113	0,438	0,665
Несаница	-0,501	-0,086	0,930	0,521	0,499	0,722
Стална глад	-0,190	0,000	-0,421	-0,256	-0,030	0,411
Стална жеђ	-0,033	0,127	0,051	-0,048	-0,104	0,504
Неконтролисани покрети	0,129	0,278	0,092	0,032	0,266	0,605
Екстрахована варијанса	0,085		0,042		0,270	
Редунданца каноничких фактора	0,003		0,001		0,002	

висину коефицијената каноничке корелације приказаних у истој табели може се закључити да је ниска повезаност између та два скупа варијабли.

Први канонички фактор из скупа варијабли *симптома страха у ситуацији агресије* („А₁“) у највећој је корелацији с *отежаним говором или губитком говора* (0,550), *дрхтањем* (0,431), *губитком апетита* (0,345), *проливом* (0,332) и *отежаним или убрзаним дисањем* (0,257) (табела 13). На основу природе варијабли које га одређују, тај фактор се може означити као *инхибиторне сметње*.⁷

На основу података из табеле 14, може се закључити да *први канонички фактор* скупа ставова о *пружању отпора агресији* („Б₁“) нај-

Табела 14

Структура каноничких фактора ставова о пружању отпора агресији

Ставови о пружању отпора агресији	Б1		Б2		Б3	
	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти	канонички коефицијенти	структурни коефицијенти
Сваки човек мора да уради што може да помогне да се одбране слобода и независност земље	0,105	-0,273	-0,296	-0,919	0,099	-0,174
Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора	-0,263	-0,603	-0,472	-0,303	0,340	-0,482
Ако неко поново нападне нашу земљу треба му пружити отпор свим снагама и свим средствима	-0,106	-0,493	-0,186	-0,534	-1,303	-0,211
Слобода, част и независност земље морају се бранити и по цену највећих жртава	-0,588	-0,849	0,601	-0,234	-0,088	-0,101
Они који су спремни да капитулирају пред надмоћним непријатељем треба сматрати за ратне злочинце	-0,381	-0,788	0,350	-0,150	0,599	-0,404
Они који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом	0,208	-0,101	-0,697	-0,385	0,505	-0,790
<i>Екстрахована варијанса</i>	<i>0,339</i>		<i>0,241</i>		<i>0,184</i>	
<i>Редунданца</i>	<i>0,010</i>		<i>0,003</i>		<i>0,002</i>	

⁷ У психолошкој литератури под инхибицијом се подразумева задржавање неког процеса или кочење (Драган Крстић, *исто*, стр. 235).

више одређују следеће варијабле: *Слобода, част и независност земље морају се бранити и по цену највећих жртава* (-0,849); *Они који су спремни да капитулирају пред надмоћним непријатељем треба сматрати за ратне злочинце* (-0,788) и *Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора* (-0,603). С обзиром на природу наведених варијабли, тај канонички фактор може да се означи као *патриотска пожртвованост у пружању отпора*.

Према одређењу наведених фактора, *први канонички пар* може да се дефинише као интеракцијски склоп који у највећој мери одређују *инхибиторне сметње*, с једне, и *патриотска пожртвованост у пружању отпора*, с друге стране. На основу природе повезаности првог пара каноничких фактора (шема 4), може се закључити да је присутност већег степена отежаног говора, отежаног или убрзаног дисања, дрхтања, губитка апетита и пролива праћена мањим степеном пожртвованости у одбрани отаџбине и обрнута.

Шема 4

Структура првог каноничког пара

Резултати каноничке корелационе анализе наведени у табели 13 показују да *други канонички фактор* из скупа варијабли симптома страха у ситуацији агресије („А₂“) највише корелира са *несаницом* (0,521), с једне стране и *осећањем глади* (-0,256) и *жмарцима у стомаку* (-0,231), с друге стране. Сходно томе, тај канонички фактор може да се дефинише као *тешкоће са сном наспрам осећања глади*.

Други канонички фактор из скупа ставова о пружању отпора агресији („Б₂“) значајно је повезан са следећим ставовима: *Сваки човек мора да уради што може да помогне да се одбрани слобода и независност земље* (-0,919) и *Оне који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом* (-0,385). Према смислу тих варијабли, тај канонички фактор може да се дефинише као *законска обавезност и свеобухватност пружања отпора* (табела 14). Према томе, *други канонички пар* дефинише интеракцијски склоп који у највећој мери карактеришу *тешкоће са сном наспрам осећања глади*, с јед-

не, и законска обавезност и свеобухватност у пружању отпора, с друге стране. Релација између та два скупа (шема 5) показује да су мање тешкоће са сном и израженије стомачне тегобе и осећај глади праћени већом спремношћу за пружање отпора агресији исказаном следећим ставовима: *Сваки човек мора да уради што може да помогне да се одбрани слобода и независност земље и Оне који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом*, и обратно.

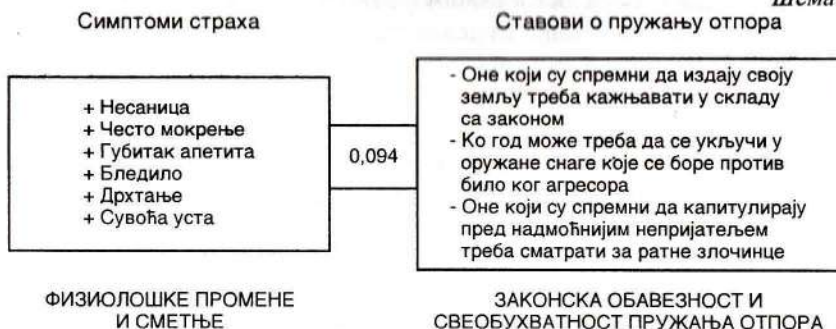
Шема 5

Трећи канонички фактор скупа симптома страха у ситуацији агресије („А₃“) у позитивној је корелацији са несаницом (0,722), честим мокрењем (0,665), губитком апетита (0,628), бледилом (0,622), дрхтањем (0,394) и сувоћом уста (0,272). Сходно томе, тај фактор је одређен као физиолошке промене и сметње (табела 13).

У скупу ставова о пружању отпора агресији, трећи канонички фактор („Б₃“) највише одређују следећи ставови испитаника: *Оне који су спремни да издају своју земљу треба кажњавати у складу са законом* (-0,790); *Ко год може треба да се укључи у оружане снаге које се боре против било ког агресора* (-0,482) и *Оне који су спремни да квантулирају пред надмоћнијим непријатељем треба сматрати за ратне злочинце* (-0,404). Према томе, канонички фактор може да се означаи као законска обавезност и свеобухватност у пружању отпора (табела 14). Према наведеном значењу тих фактора, трећи канонички пар је интеракцијски склоп који у највећој мери одређују физиолошке промене и сметње, с једне, и законска обавезност и свеобухватност у пружању отпора агресији, с друге стране. На основу природе повезаности трећег пара каноничких фактора (шема 6), може се закључити да је већи степен иктусних промена, као што су губитак апетита, бледило и често мокрење, у вези са мањим залагањем за кажњавање оних који су спремни да издају своју земљу, као и са мање израженим ставом о потреби свеобухватног пружања отпора, и обратно.

Структура трећег каноничког пара

Од свих наведених каноничких фактора у та два скупа варијабли, на основу величина пропорција објашњене варијансе приказаних у табелама 13 и 14, скуп ставова о пружању отпора најбоље репрезентују први канонички фактор (0,339), нешто мање други (0,241) а најмање трећи (0,184), док скуп варијабли симптома страха добро репрезентује једино трећи канонички фактор – физиолошке промене и сметње (0,270). Иако је међусобно прекривање два скупа варијабли веома мало, о чему сведоче ниске вредности коефицијената редунданце (табеле 13 и 14), с обзиром на то да су утврђена три значајна коефицијента каноничке корелације, основана је тврдња да постоји значајна међусобна повезаност између симптома страха у ситуацији агресије, с једне, и ставова о пружању отпора агресији, с друге стране.

Закључак

Агресија НАТО-а на СР Југославију код значајног дела становништва Србије изазвала је интензиван страх. Интензитет страха у многоме је зависио од његовог извора и од перцепције вероватноће изложености појединим врстама опасности. Најизраженији је био страх од рањавања или погибије ближњих, а затим страх од бомби и ракета. С друге стране, страх од мобилизације, хеликоптера и снајпера, који је био веома изражен у рату на простору СФР Југославије, у време агресије НАТО-а на Југославију био је присутан код веома малог броја људи. То је и разумљиво будући да су агресију на СР Југославију карактерисала дејства с дистанце и да је, изузимајући територију Космета, постојала мала вероватноћа за опкољавање, заробљавање и погибију од снајпера.

У основи већег броја испољених врста страхова, зависно од њиховог извора, утврђена су два заједничка фактора: 1) *страх од пешадијских борбених средстава и дејстава* и 2) *страх од авио-ракетних средстава*.

Када је реч о симптомима страха, у току агресије НАТО-а на СР Југославију код становништва Србије најизраженији су били: несаница, убрзан рад срца и дрхтање. Остали симптоми страха карактеристични за ратне ситуације такође су постојали, али су знатно мање били изражени. У основи свих регистрованих симптома налазе се две главне компоненте: 1) *физиолошке манифестације ексцигаторног* (респираторног) *типа* и 2) *поремећаји дигестивног тракта*.

Резултати истраживања су показали да код грађана Србије преовладава наглашено позитиван став према отпору агресору. При томе, велика већина испитаника заступа становиште о потреби доследног поштовања законом утврђене обавезе одбране земље, сматрајући да је та законска обавеза својеврсна морална обавеза сваког човека. Истовремено, исказан је позитиван став о потреби свеобухватности отпора (у смислу ангажовања свих људских и материјалних потенцијала у одбрани земље). Осим тога, наведеним резултатима је, несумњиво, потврђено патриотско опредељење већине становника Србије, јер само из патриотске свести и патриотских осећања произилази спремност на највеће жртве приликом пружања отпора. Што се тиче структуре става о пружању отпора агресији, резултати факторске анализе су указали да се он састоји од три компоненте, међу којима је најзначајнија она која указује на *патриотску пожртвованост, свеобухватност и обавезност пружања отпора*.

Резултатима истраживања потврђена је основаност претпоставке о узајамној повезаности извора и симптома страха, с једне, и ставова о пружању отпора агресији, с друге стране. Та повезаност исказана је са по три каноничка пара на релацији: извори страха – став према отпору, односно симптоми страха – став према отпору. Када је реч о првој релацији, највећи степен повезаности утврђен је између фактора извора страха дефинисаног као *страх од борбених средстава и поступака са мале дистанце наспрам страха од мобилизације* и става према пружању отпора, означеног као *обавезност и патриотска пожртвованост у пружању отпора агресору*. Другу релацију (симптоми страха – став према отпору) првенствено карактерише међусобна повезаност *инхибиторних сметњи*, као симптома страха, и *испољавања патриотске пожртвованости*, као одлике става према пружању отпора агресији.

Осим потврђивања основаности претпоставке о међусобној повезаности ставова о пружању отпора агресији и извора и симптома страха у ситуацији агресије, истраживање је показало да се неки од извора и симптома страха појављују као значајни генератори става према пружању отпора. То се првенствено односи на страх од борбених средстава и поступака са мале дистанце и страх од мобилизације, као изворе страха, и на инхибиторне сметње, као симптоме страха. Те врсте, односно симптоми страха, несумњиво, утичу на формирање

става о обавезности и патриотској пожртвованости у пружању отпора агресији.

Литература:

1. Константин Момировић, *Принципи на којима је заснована анализа података у пројекту „Отпор агресору“*; Институт за социолошка и криминолошка истраживања, Београд, 2000.
2. Никола Рот, *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбеника и наставна средства, Београд, 1985.
3. Анте Фулгоси, *Факторска анализа*, „Школска књига“, Загреб, 1980.
4. Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, „Просвета“, Београд, 1980.
5. Драган Крстић, *Психолошки речник*, „Вук Караџић“, Београд, 1988.
6. Миланко Чабаркапа, *Психолошки фактори стреса у борбеним активностима* (докторска дисертација), Војномедицинска академија, Београд, 1996.

Проф. др Радован Илић, пуковник

У чланку су теоријски разматрани савремени рат и логистика и њихова међузависност. С обзиром на веома сложену проблематику везану за савремени рат и логистику, аутор је ограничио разматрање на појам и организациону структуру логистике, логистичку подршку савремених борбених дејстава и однос државе, логистике и логистичке подршке. При сагледавању улога савременог рата на логистику аутор указује на увођење бројних савремених борбених система оружја и њихове припреме, на све веће потребе за обезбеђењем борбених система њихим средствима и на њихово одржавање као на потребу за усавршавањем организације логистике. Наиме, логистичка подршка борбених дејстава у савременом рату стално се прилагођава потребама њих дејстава. У чланку је извесна важна посвећена односу између државе, логистике и логистичке подршке, као и улога економског чиниоца на припрему за одбрану оружаних снага и привредних делатности.

Увод

За ратове, без обзира где су и када вођени, увек је било неопходно одговарајуће материјално-техничко обезбеђење. Материјална и здравствена припрема за рат различито су решаване у различитим епохама, а односиле су се на обезбеђење наоружања, проблем исхране и могућност кретања војски ка бојишту, као и на само кретање (маневар) на простору битачких просторија. Повећање материјалних потреба и потреба здравственог збрињавања нарочито је постало значајно у другој половини 19. века, када су се у ратоводству десиле две велике промене: стварање масовних војски, као последица појаве војне обавезе и повећање ватрене моћи, као последица индустријске револуције. Појава масовних војски и оружја са већом ватреном моћи наметнула је потребу за добром организацијом обезбеђења војски свим потребним материјалним средствима (наоружање, муниција, исхрана, одевање и здравствено збрињавање).

Почетком 20. века, а нарочито током Првог светског рата, осим све масовнијих војски, појавиле су се нове врсте оружја, као што су: митраљез, брзометни топ, тенк и авион, што је условило потребу за знатно више материјалних средстава. Због све већег коришћења моторних возила повећавала се потреба за обезбеђењем горива, резервних делова и слично. Све већа моторизација, савременије наоружање и све већи утрошак материјалних средстава у припреми и вођењу борбених дејстава учинили су неопходним и све бројније људство за организовање и снабдевање, одржавање, превозење (транспортовање), изградњу одговарајуће инфраструктуре и здравствено збрињавање. Осим тога, држава која се припремала за рат морала је да инвестира знатна финансијска средства у изградњу потребних капацитета за производњу и стокирање наоружања и друге војне опреме, као и артикала исхране, обезбеђење здравствених капацитета и организовање потребног транспорта. За задовољавање тих потреба неопходно је било развијање и посебне организације, односно формирање посебног система обезбеђење (подржавање) различитих борбених састава свим тим материјалним средствима да би се несметано изводила борбена дејства. Та организација се различито називала углавном позадина или логистика, а њене делатности и функције у обезбеђењу јединица – позадинско обезбеђење или логистичка подршка.

У садашње време, због брзог техничко-технолошког развоја и развоја ратне вештине, као и њиховог међусобног утицаја, неопходан је висок ниво ефикасности и правовремено функционисање материјалног и здравственог обезбеђења борбених дејстава, односно обезбеђења људства и система оружја свим потребним средствима, и њиховог збрињавања.

О логистици

Појам и развој логистике

Логистика, као опште усвојени термин у већини земаља, потиче од грчке речи *logisticos* – вештина прорачунавања. У војном смислу први га је применио Лав VI Мудри, византијски цар који је живео у времену од 886. до 911. године. Он је ратну вештину делио на стратегију, тактику и логистику, а такву поделу многе земље и сада прихватају. Међутим, тај термин се изгубио из употребе све до 19. века, када га је у војну терминологију поново увео француски, а касније и руски генерал, Наполеонов биограф, војни историчар и водећи теоретичар тога времена Швајцарац А. Жомини, који је живео од 1779. до 1869. године.

Крајем 19. века термин *логистика* афирмисао је амерички генерал А. Т. Мохан – увео га је у морнарицу за означавање процеса мобилизације индустрије. Али, термин се после тога поново није кори-

стио до 1949. године, када су га увеле у војна правила чланице НАТО-а за означавање материјалне, кадровске и здравствене подршке оружаних снага (набавка, складиштење и дистрибуција средстава и опреме; транспорт трупа и терета; пројектовање и одржавање средстава; командовање; нега болесних и рањених; регрутација; социјална заштита и распоређивање људства). Такво појмање логистике, са одређеним изменама, задржано је све до сада без социјалне и кадровске подршке).

Један од најзначајнијих радова из области примене логистике у ратној вештини јесте књига америчког адмирала Еклза *Логистика у националној одбрани*, која се сматра класичним делом из те области. Тај аутор, на основу до тада прикупљених сазнања, војну логистику повезује с националном привредом и сматра да је њена улога у ОС равноправна са стратегијом и тактиком. При томе, стратегија и тактика, „брину“ о плановима употребе војске, а логистика материјализује те планове. У вези с тим, аутор наводи и детаљно разрађује познату Балантајнову мисао из 1947. године: „као веза између фронта и позадине логистика је истовремено војни елемент у националној привреди и привредни елемент у војним операцијама“.

Појам „логистика“, ипак, није прецизно дефинисан све до шездесетих година 20. века, када је на челу министарства одбране САД дошао Макнамара, који је раздвојио различите елементе, активности и операције у процесима сагласно поставкама системске анализе. То је омогућило да се логистика развије не само као вештина већ и као посебна научна област.

Логистика се као посебна дисциплина појавила у војсци у оквиру ратне вештине, и као посебна вештина развијала се и усавршавала заједно са стратегијом и тактиком, а касније и оператиком. Сада тај термин има два значења: означава научну дисциплину и специфичну функцију у оквиру техничких, организационих, друштвених, војних и других система.

Подела и садржај логистике

Логистика као научна дисциплина, као теорија и пракса управљања радом, обухвата више области и више дисциплина које се у модерној логистичкој науци изучавају интегрално, као јединствен систем интегралне логистичке подршке. На основу области и делатности на које се односи, логистика се може поделити на посебне логистике¹: техничку логистику, војну логистику, индустријску логистику и пословну логистику, и слично.

¹ То је главна, глобална подела логистике, а у литератури се могу наћи називи за још неке области логистике, на пример, социјална логистика, економско-комерцијална логистика, медицинска логистика итд.

Обично се сматра да су корисници техничке логистичке подршке велика предузећа и компаније, који поседују мноштво сложених техничких система и постројења а не спадају у индустријска предузећа.² Наиме, ти велики системи су корисници једне посебне логистичке дисциплине која се зове техничка логистика.³

Војна логистика, као део ратне вештине, помиње се још у 18. веку. Првенствено, то је била наука која се бавила проналажењем најбољих решења и планова за покрете војних јединица, њихово снабдевање, избор терена и израду система утврђења. Војска се касније све више опремала разноврсним наоружањем и техником, при чему је повећавана ватрена моћ, а механизација је уведена у све видове и родове војске. С обзиром на то да су борбена дејства извођена на простору одређене ширине и дубине, за постизање победе морали су се ангажовати укупно становништво и укупна расположива ратна техника. То је условило велико ангажовање живе силе и коришћење разноврсног наоружања, великих количина и врста муниције, разноврсних ресурса и енергената. Тиме је усложен проблем војске у следећим областима: саобраћају, складиштењу, евиденцији, расподели и управљању свим материјалним добрима, капацитетима и ресурсима, па је одржавање разноврсне и сложене технике било посебан проблем. То је усложило и војну логистику и наметнуло јој бројне проблеме. Но, ти задаци нису само проблем логистике и логистичара, него целокупног командног кадра на свим нивоима војног командовања. У пракси савремених ратова показало се да се у садашње време не може замислити успех ниједне ратне операције без савремене и ефикасне логистичке подршке.

Савремена војна логистика обухвата:

- обезбеђење логистичког кадра,
- интендантско обезбеђење,
- санитарско и ветеринарско обезбеђење,
- војну производњу,
- грађевинско обезбеђење,
- техничко обезбеђење,
- обезбеђење транспорта и саобраћаја,
- обезбеђење и обраду информација,
- руковођење, командовање, управљање и контролу логистичких функција.

² Неиндустријска предузећа баве се одређеним активностима: организацијом везе, аутоматском сигнализацијом, информатиком са обрадом података, пројектовањем и градњом објеката, текућим и инвестиционим одржавањем просторија и објеката, специјализацијом кадра, одржавањем специјалних система и уређаја, и другим.

³ Техничка логистика обухвата следеће велике логистичке системе: електроенергетска и дистрибутивна предузећа, предузећа за гасификацију (производна и дистрибутивна), предузећа за водовод и канализацију, топлане и топоводи, хидротехничка предузећа и нафтоводна предузећа.

Све функције војних активности које обухвата војна логистика налазе се у оквиру логистичког процеса, у неком простору и времену. У том логистичком процесу постоје одређене законитости које се могу истражити и учинити оптималним, па се, према томе, помоћу одређених квантитативних метода може учинити оптималном и војна логистика, односно све њене функције.

Индустријска логистика је посебно значајна грана логистике која се као посебна дисциплина појавила пре десетак година. Она се бави анализом свих делова логистичког процеса у производном смислу и због тога се дефинише кроз: 1) индустријски логистички систем, 2) индустријску логистичку мрежу и 3) спољне и унутрашње везе између система и мреже. Као посебна дисциплина индустријска логистика начелно обухвата:

- истраживање тржишта,
- конципирање производа,
- избор и контролу дистрибуције репроматеријала и производа,
- студију цене производа,
- праћење динамике продаје, операције транспорта,
- складиштење и одржавање.

Циљ индустријске логистике је усклађивање рада у свим тим областима ради обезбеђења снабдевања тржишта потребним производима: у одређено време, у потребним количинама и уз најмање укупне трошкове. Такође, циљ те логистике је да омогући оптимално дејство индустријског логистичког система и мреже. Индустријска логистика се односи на делатности предузећа која се класификују као предузећа разних индустријских грана.⁴ Задатак пословне логистике јесте праћење, проучавање, анализа и испитивање свих појава на тржишту тражених производа у технолошком процесу производње, квалитету производа и услуга, транспорту, складиштењу, паковању и руковању производима, снабдевању итд., јер све то директно утиче на трошкове производње. Пратећи те појаве логистика, уз примену одговарајућих мера, проналази и доноси одлуке на основу којих се постижу нижи трошкови производње и пословања. Пословна логистика чини скуп свих активности чија је сврха повећање пропусивности и економске ефикасности пословног система. Поред рутинских послова у областима набавке, складиштења, унутрашњег транспорта, манипулације сировинама, робом и полупроизводима и слично, ту спада

⁴ Логистика мора да обједињава више функција у једној организационој целини (предузећу или војној организацији). Међутим, код предузећа с класичном организацијом то није случај, па класична организација онемогућава оптимизацију логистичких процеса. Одлуке које се у тој организацији доносе у разним секторима могу да буду, и јесу, контрадикторне и нерационалне. Све то значи да логистика и као управљачка дисциплина намеће корените промене у организацији и управљању производним средствима.

и примена логистичких модела и техника којима се убрзава проток материјалних ресурса.

Зависно од националних и државних интереса, као и од области на које се односе, у свету се успостављају, одржавају и стално унапређују интегрални логистички системи у оквиру следећих категорија логистике:

– међународне (глобална) логистике, ради обезбеђења оптималне логистичке подршке у оквиру националних система који се интегришу у глобални мултинационални систем логистичке подршке;

– националне логистике, ради обезбеђења оптималне логистичке подршке националној привреди и националној одбрани као јединственом систему;

– цивилне логистике, ради обезбеђења оптималне логистичке подршке националној привреди, и њеним сегментима, у остваривању ефикасности и активности, конкурентности на светском тржишту и повећања националног дохотка и квалитета живота у земљи;

– војне логистике, ради обезбеђења оптималне логистичке подршке националној одбрани, односно војним снагама и њиховим операцијама у рату и миру.

На основу наведеног може се закључити да логистику једне земље, поред оспособљеног кадра за провођење логистичких процеса, чини:

– одговарајућа нормативна регулатива (закони, прописи, упутства, стандарди, нормативи итд.),

– одговарајућа производна и услужна опрема и енергенти,

– сировине,

– инфраструктура и друга неопходна подршка за реализацију одговарајућих производно-услужних, социјалних, образовних, културних, одбрамбених и других планова и програма на основу којих треба да се повећа економска и одбрамбена моћ земље и да се задовоље разноврсне потребе становништва.⁵

Организациона структура логистике

Трансформацијом Војске Југославије успоставља се одређена нова организациона структура војске, па и логистике на свим нивоима. Та структура се може дефинисати као скуп функција које су међусобно повезане, односно које имају заједничко обележје према којем се може утврдити његова припадност систему логистике. Структура логистике може да се посматра с различитих аспеката, као што су: организациони, кибернетски и финансијски аспект. У организационом смислу систем логистике је међусобно повезан у јединствену органи-

⁵ За реализацију наведених планова и програма одговорни су, пре свега, највиши државни органи.

зацију. Организациона структура је прописана организацијом и формацијом и може да се мења према задатку, што значи да логистика у сваком конкретном задатку има своју структуру. У кибернетском смислу логистика се састоји од конкретних функција којима се мора управљати да би се оне обављале. Зато у организацији ВЈ постоје управни и извршни органи. Управни органи повезују одређене подсистеме и функције у једну целину и обезбеђују услове за опстанак и развој логистике. Основна улога извршних органа јесте правремено реаговање на наређења и заповести ради нормалног обављања задатака. Најзад, у функционалном смислу структура логистике је одређена циљем, организационом или кибернетском структуром а у непосредној је вези са сваком функцијом обезбеђења, тј. подршке.⁶

Под логистиком се подразумева функционална организација, па се логистичка подршка ОС реализује на функционалној основи преко основних и помоћних функционалних целина:

1) основне функције (снабдевање, одржавање, производња, транспорт, опште логистичке делатности и логистичка инфраструктура);

2) помоћне функције (командна, оперативно-штабна, персонална, мобилизацијска, школовање, усавршавање и обука кадра, развој система логистике, модификација и модернизација средстава, развој средстава из властите надлежности, НИР из области логистике, заштита од пожара (ЗОП), заштита животне средине (ЗЖС) и заштита на раду (ЗР), асанација бојишта, материјално и финансијско пословање и логистички информациони системи).

Логистичке функције (командовање) имају своје нивое. У ствари, логистички органи или органи логистичке подршке чине окосницу логистичке организације. Деле се на командне, управне и извршне органе, који се уграђују у организацијско-формацијску структуру ОС на свим командним нивоима. Командни логистички органи су саставни делови (елементи) система командовања и надлежни су за оперативно решавање задатака логистичке подршке на свим нивоима командовања.

За задовољавање логистичких потреба у већини савремених ОС гради се функционална логистичка организација за четири нивоа, од којих сваки одговара одређеним степенима активности. Ти нивои чине тзв. кругове функционалног логистичког ланца: први круг – батаљон–дивизион; други круг – бригада–пук; трећи круг – војиште (армијски корпус) и четврти круг – интервидовска и видовска централна логистичка организација.

⁶ Да би се могла детаљније размотрити функционална структура логистике, треба је деконпоновати на елементе: 1) подсистем (макрофункција), на пример, техничко обезбеђење; 2) функција, на пример, техничко одржавање; 3) процес, на пример, основно одржавање, и 4) активност, на пример, преглед пре употребе.

Логистичко командовање и управљање део је система командовања и управљања ОС, са тачно дефинисаним надлежностима и одговорностима за реализацију одређених функција. Основни логистички параметри који су неопходни за дефинисање логистичког концепта, како у пословној, тако и у војној логистици – производњи и одржавању (национална логистика), следећи су:

- поузданост система;
- ефикасност система;
- готовост (расположивост) система;
- оправљивост система и трошкови животног циклуса система (са елементима логистичке подршке);
- елементи интегралне логистичке подршке;
- погодност одржавања система;
- укупна (техничка и економска) ефикасност система.

На основу наведених дефиниција о националној логистици може се закључити да је она непосредно повезана са економским чиниоцем, односно с економским потенцијалом земље.

Да би логистика функционисала као систем мора да има одговарајућу логистичку информациону подршку. Правовремено располагање информацијама предуслов је за ефикасно командовање и управљање уопште, посебно у области логистичке подршке. Будући да је у савременим условима незамисливо доношење било каквих одлука у вези с употребом ОС без адекватне логистичке подршке, пресудно је значајно да командни органи на свим нивоима поседују потребне податке о стању НВО и расположивим логистичким ресурсима.

Савременим развојем информатичке технологије омогућено је непрекидно стварање све повољнијих услова за брзо и ефикасно прикупљање, селекцију, обраду, чување и дистрибуцију свих неопходних информација везаних за управљање логистичком организацијом. Такође, надлежним органима омогућено је доношење адекватних одлука. С друге стране то битно утиче на повећање економичности у систему логистичке подршке. Истовремено, савремени логистички информациони систем изграђује се тако да на потпуно аутоматизован и јединствен начин обезбеђује хијерархијску интеграцију појединих функција логистичке подршке.

Логистичка подршка савремених борбених дејстава

Логистичка подршка борбених дејстава у савременом рату стално се прилагођава, и даље ће се прилагођавати, потребама тих дејстава. Почев од Другог светског рата материјални чинилац у оружаног борби добијао је све већи значај. Повећањем ватрене моћи система оружја и интензитета борбених дејстава непрекидно се повећава утросак муниције, што намеће потребу за ефикаснијим снабдева-

њем и условљава знатно веће трошкове, потребе и капацитете. Све већа ратна механизација и захтеви за брзим маневром снага довели су до тога да су савремене оружане снаге попуњене бројним борбеним и неборбеним возилима. У савременим механизованим и оклопним дивизијама на једно борбено или неборбено возило долази од три до пет војника, што значи да је сва војска на точковима. Поред тога, све је израженија ваздухопловна компонента – све је више борбених и неборбених хеликоптера. Због свега тога, неопходно је да се огромне количине горива непрекидно дотурају до првих борбених делова. Последица ефикасности савремених система оружја јесте избацивање из употребе знатно више борбене и неборбене технике, те су све оштрије захтеви за што бржом оправком, ремонтовањем и враћањем техничких средстава у јединице. Када се томе додају потребе везане за исхрану и услужне делатности, као и обезбеђење воде, стално се усложњавају захтеви који се постављају логистичкој подршци.

Све већи ефекат савременог оружја по живој сили условљава и све оштрије захтеве у погледу брзог збрињавања и евакуације рањеника и оболелих. Дакле, неопходна је ефикасна здравствена служба јер је пуна људством јединица све сложенија, будући да су ограничени људски ресурси. Засићеност борбених састава све бројнијим борбеним и неборбеним техничким средствима, као и све интензивнија борбена дејства, у којим доминирају ватра и покрет, довели су до:

- увећаног утрошка муниције и горива, као и до потреба за бројним и разноврсним резервним деловима;

- захтева за брзим, ефикасним и непрекидним снабдевањем јединица од прве борбене линије и у дубину борбеног распореда снага;

- организованог и брзог одржавања техничких средстава (за то је потребно бројно људство разних специјалности и стручности да би у што краћем року обавило мање оправке и ремонт, а то подразумева постојање одређене опреме и резервних делова);

- захтева за што ефикаснијим, рационалним, брзим и безбедним транспортом у свим видовима и гранама саобраћаја.

Основни захтев који се поставља логистичкој подршци јесте да од војника до највише јединице на војишту – ратишту све буде редовно и на време обезбеђено. Због таквог захтева органи и јединице логистичке подршке знатно су бројнији, тако да обухватају око 40 одсто целокупног састава јединица дивизија – корпуса. Иако је функционалан систем – снабдевање, одржавање, транспорт, разне услуге, инфраструктура, људство и санитетско особље (у или изван састава структура логистичке подршке), логистичка подршка је била организована по нивоима јединица од батаљона до корпуса.

Развој ратне вештине и материјално-технички чинилац утицали су да логистичка подршка буде способна да непрекидно прати мане-

вар оперативних структура и буде на истом степену покретљивости. Да би остварили високу ефикасност и стално праћење и познавање логистичке ситуације, сви елементи логистичке подршке, по вертикали и хоризонтално, увезани су у моћни информациона систем, који ради у реалном времену.

Поред свих достигнућа у информатици и техничко-технолошке развијености борбених и неборбених система и опреме, логистичка подршка је имала два проблема у вези с логистичким кадром. Један проблем је везан за бројност људства у логистичкој подршци, нарочито у систему одржавања и, делом, снабдевања, што је чинило неопходним мноштво стручњака различитих профила. Тај проблем је разрешаван повећањем поузданости свих техничких система и њиховом модуларном конструкцијом, чиме је обезбеђивано смањивање људства и нивоа (степени) одржавања. Други проблем се јављао у вези с кадром и руководећим дужностима сваке поједине функције логистичке подршке. Наиме, био је потребан бројан високо специјализовани кадар и ограничен број универзалних логистичких официра који једнако разумеју и повезују логистичке и тактичко-оперативне проблеме. Проблем је, углавном, решаван школовањем на истом нивоу кључних логистичких официра и оперативних официра, при чему су официри одлазили на командне дужности преко логистичких дужности.

Увођењем стратегије пројекције снага и доктрине револуције у војној области постављени су нови захтеви логистичкој подршци. Искуства из рата у Персијском заливу (што се може донекле сматрати ембрионом стратегије пројекције снага) и ангажовања снага ИФОР-а у Босни и Херцеговини јасно су показала да треба предузети опсежне мере припреме за логистичко обезбеђење снага⁷ и за те снаге установити одговарајућу структуру органа и јединица логистичке подршке.

На основу наведене стратегије и доктрине јасно је да се приликом одређивања снага за битку и кампању над противником мора створити надмоћ без обзира на којем се техничко-технолошком нивоу налазе његове оружане снаге. Да би добиле рат (битку, кампању), од снага које ће бити употребљене захтева се „не само да разоре довољан део непријатељских оружаних снага, већ и инфраструктуру, ресурсе и производну базу – тј. да униште могућности (нападнуте земље) за вођење рата“⁸ То уништавање непријатељевих оружаних снага и могућности (ресурса) за вођење рата жртве агресије заснива се не толико на концентрацији бројних снага колико на концентрацији

⁷ У рату у Заливу логистичке припреме су трајале пола године, уз испрекидано ангажовање знатног поморског и ваздушног транспорта, а претходницу ИФОР-а чинило је премештање респективних логистичких снага у Мађарску. У оба случаја материјал је привлачен што ближе војшту.

⁸ Gordon R. Sullivan i James M. Dubik: *Рат у доба информатике*. „Информативни билтен превода“, ЦБНДИ, бр. 3–4/96, стр. 152.

постигнутих ефеката.⁹ А постизање ефеката омогућавају јединице логистичке подршке потпуним и правовременим обезбеђењем свих потребних средстава. Стога је јасно да генерал Френкс¹⁰ с правом наглашава да се савремена борбена дејства одвијају кроз пет области: командовање, борбени простор, једновремени напад по дубини, рани улазак у борбу и *логистичка подршка јединица*.

Логистичкој подршци борбених дејстава јединица у доктринарним документима НАТО – САД и до сада се придавао изузетни значај. Наиме, у борбена дејства се улазило само када су одговорни органи логистичке подршке давали гаранције да логистичка подршка може задовољити потребе борбених састава. У супротном – мењао се задатак.

Према најновијим гледиштима у вези с интензитетом борбених дејстава у складу с пројекцијом снага за битку и кампању, од логистике и логистичке подршке се очекује да задовољи све захтеве обезбеђења савремених борбених дејстава и да у потпуности буде прилагођена захтевима ангажованих снага. Стога се сматра да организација и функционисање логистичке подршке морају да буду структурирани тако да се без икаквих проблема решавају сва питања везана за подршку. Досадашња организација логистике и логистичке подршке била је „скројена“ по видовима и према предвиђеним војиштима, односно ратиштима, а сада треба да буде прилагођена одређеном команданту у сваком виду који води битку или кампању.¹¹ У стратегији пројекције снага логистичка подршка се разматра на три нивоа:¹²

– На стратегијском нивоу разматрају се оквирне потребе снага у људству и материјалу, складиштење материјала у односу на простор на којем ће се изводити борбена дејства и стратегијска покретљивост и могућност довођења појачања у обученом људству и материјалу у подручје извођења операције (битке или кампање).

– На тактичком нивоу разматра се целокупна служба борбене подршке (*Combat Service Support*), која снабдева борбене јединице – до појединачног војника, свим борбеним потребама, односно свим што им обезбеђује ватру и маневар.

– На оперативном нивоу логистичка подршка обухвата све активности које произилазе из потреба насталих због непрекидности борбених дејстава на одређеном војишту или ратишту како би се обезбедио континуитет свих логистичких активности здружених снага (видови и родови). На тај начин се повезују стратегијски и тактички ниво, а на свим тим нивоима и свим функцијама органи и јединице (њихова унутрашња организација) логистичке подршке били су орга-

⁹ Brigadir General Morris J. Boud and Major Michael Woodgerd, „Informations – Force XXI Operations“, *Military Review*, November 1994.

¹⁰ *Истѐо*.

¹¹ Живко Лукић, *Позадинско обезбеђење у стратегијској пројекцији снага*, „Војно дело“, бр. 3/96.

¹² *Истѐо*.

низовани по службама. Због тога је повећано људство, што је у супротности са смањивањем снага. Сем тога, организација логистичке подршке по службама има за последицу „цеховску себичност и љубо-мору према осталим службама и систему у целини, чиме се на одређе-ни начин врши опструкција заједничких напора логистичке подршке савремене битке или кампање“.¹³

Да би се остварила ефикасна и непрекидна логистика у савре-ним борбеним дејствима на било којем војишту или ратишту, без об-зира на то да ли је реч о стратегијском, оперативном или тактичком нивоу, неопходно је да се испоштују следећа начела: предвиђање, ин-теграција, континуитет, удовољавање потребама и импровизација.¹⁴

Предвиђањем се обухватају како потребе борбене снаге и систе-ми оружја на потенцијалном војишту – ратишту, тако и потребне сна-ге логистичке подршке. Све се то заснива на што је могуће реалнијој војно-економској процени будућег војишта или ратишта како би се видело шта се од тог потенцијала на том простору може искористити за своје потребе, односно шта треба неутралисати да би се ослабили непријатељеви извори за вођење рата.

Интеграција је, с једне стране, обједињавање свих капацитета ло-гистичке подршке у јединствену логистичку целину за потребе ко-манданта који изводи битку или кампању према свом виђењу тако борбених дејстава и, с друге стране, максимално искоришћавање рас-положивих капацитета бојишта – ратишта на којем се предвиђа бит-ка или кампања.

Континуитет је непрекидно и правовремено пружање логистичке подршке јединицама у борбеним дејствима да не би дошло до прекида у плановима дејстава.

Удовољавање потребама значи обезбеђење сваке јединице и сва-ког појединачног војника свим потребама, у сваком тренутку, из до-мена целокупне службе борбене подршке.

Под импровизацијом се подразумева да нови систем логистичке подршке буде организован и да функционише тако да правовремено може одговорити на све могуће измене – планиране или изнуђене – како у плановима борбених дејстава, тако и у плановима логистичке подршке. Истовремено, подразумева се да је систем логистичке подр-шке „модуларно“ структуриран да би могао брзо и ефикасно да при-лагоди своју организацију свим изненадним променама ситуације на бојишту – ратишту.

У систему логистичке подршке нарочито се потенцирају принци-пи интеграције и импровизације (флексибилност, ефикасност). Пола-зећи од тога да се од команданата тражи да планирају и обликују бор-

¹³ Опширније: Michael T. Daudridge, „Is There a Logistics Corp in Our Future“, *Army Logistician*, March-April 1997.

¹⁴ Живко Лукић, *истио*.

бена дејства на основу расположивих (пројектованих) борбених снага и да их, затим, непрекидно обликују према захтевима борбене ситуације, неопходно је да то чине на основу сталног увида у стање материјалних борбених резерви, како у појединим логистичким рејонима, тако и у покрету.

Ради задовољавања тих потреба у борбеним условима систем логистичке подршке мора да задовољи два значајна захтева. Прво, треба да је опремљен неопходним аутоматизованим логистичким системом веза и информатичком подршком како би се брзо одвијао проток информација у реалном времену по хоризонтали и вертикали. Друго, систем логистичке подршке мора да буде више функционалан, тј. ослобођен стега партикуларности појединих служби, с једне стране, и да смањивањем бројног стања управних органа повећа ефикасност логистичке подршке кроз оспособљавање официра за обављање функција више службе, с друге стране. Првенствено се мисли на интеграцију техничке и интендантске службе и службе транспорта у јединствену и целовиту организацију. При томе би се систем логистичке подршке, поготову на тактичком нивоу, остваривао кроз следеће функције: обезбеђење људства, наоружање, снабдевање горивом, базирање, покрет и издржљивост војника и њихових система. Ради остварења таквог система логистичке подршке озбиљно се разматра могућност формирања посебне логистичке структуре у виду логистичког корпуса¹⁵ који би био у стању да задовољи све постављене захтеве. Једна од битних претпоставки увођења логистичког корпуса и вишефункционалне логистичке подршке јесте одговарајуће школовање официрског кадра појединих служби за обављање више функција и познавање потреба везаних за борбена дејства. Разлог за оспособљавање логистичких официра за обављање више функција јесте и чињеница да су међусобно повезане многе функције техничке и интендантске службе.

Из структуре логистичког корпуса изостали би елементи здравственог, односно санитетског обезбеђења. Санитетско обезбеђење, као подсистем логистичке подршке, сам по себи чини вишефункционалну организацију. Међутим, због својих специфичности, има мало заједничких елемената са класичним функцијама у области транспорта и интендантске или техничке службе, односно са функцијама снабдевања, одржавања и транспорта. Стога ће санитетско обезбеђење представљати посебан ешелон (корпус), који се у неким армијама већ налази изван структура логистичке подршке. Поред тога, санитетско обезбеђење у обављању својих задатака, уколико је добро организовано, може знатно да се ослања на територијалне и здравствене капацитете простора на којем се изводе борбена дејства.

¹⁵ Michael T. Dandridge, *истио*.

Да би једна држава водила рат (нападни или одбрамбени) мора да има припремљене оружане снаге и низ друштвених делатности, међу којима доминира економски чинилац. Наиме, од економског чиниоца, тј. од економске моћи државе зависе како величина и опремљеност оружаних снага, тако и могућност вођења рата с обзиром на обезбеђење средстава за живот становништва и функционисање привреде земље. У вези с тим, у потпуности се може прихватити тврдња Лаговског: „Економски фактор у савременом рату је од највеће важности. Ко то не разуме потпуно, тај не види стварне покретачке снаге рата“.¹⁶

Војна политика државе (њен однос према рату), поготову мале државе, мора се заснивати на политичким ставовима (спољне и унутрашње политике) и економском стању, односно на могућност економије да подржи војну политику. Та војна политика се дефинише као војна (одбрамбена) доктрина, на основу које се, затим, пројектује развој оружаних снага, њихово опремање и припрема економског потенцијала за рат. При томе се мора узимати у обзир чињеница да су „савремени ратови сурова провера снаге економског потенцијала, његове могућности да обезбеди земљу свим што је неопходно за успешно вођење оружане борбе“.¹⁷

На основу усвојене војне (одбрамбене) доктрине и реалне економске моћи дефинишу се оружане снаге земље и њихови борбени системи и друга војна опрема. Војна доктрина, на основу економске моћи, односно развијености индустрије и достигнутог нивоа техничко-технолошког развоја, садржи одлуку о опремању оружаних снага борбеним системима и другом војном опремом, односно одлуку о томе шта ће се увозити и шта ће се производити (и ремонтovati) у домаћим индустријским капацитетима. Након доношења тих одлука сагледава се како ће функционисати национална и војна логистика.¹⁸

Национална логистика за оружане снаге треба да обезбеди производњу и увоз система наоружања и друге војне опреме, као и све потребне енергенте рата. Такође, треба да обезбеди потребне ресурсе и резерве за производњу у рату за потребе оружаних снага, привреде и цивилног становништва, и одговарајуће кадровске ресурсе за функционисање логистике.

Војна логистика, на основу достигнутог нивоа ратне вештине и потреба борбених дејстава, као и расположивих борбених система,

¹⁶ А. Лаговски: *Стратегија и рајона привреда* (економија), – студија у књизи *Збирка чланака из стратегије 1*, Војноиздавачки завод ЈНА, „Војно дело“, Београд, 1961, стр. 441.

¹⁷ *Исио*, стр. 467.

¹⁸ Дефиниције логистике дате су у истраживачком пројекту „Примена логистичког приступа у организовању Војске Југославије“, ГШ ВЈ – сектор позадине, 1996.

резерви енергената рата којима располаже и неопходне инфраструктуре, спроводи логистичку подршку јединица у миру и рату на основу рационалне и ефикасне организације.

Однос између војне логистике и националне логистике могао би да се изрази Балантајновом изјавом¹⁹ да је војна логистика истовремено елемент националне логистике и да је национална логистика истовремено елемент војне логистике.

За стваралачко примењивање у пракси неопходни су одређени услови: јасно и дугорочно дефинисана војна доктрина, стабилна унутрашња и спољна политика и политички систем, и стабилно и непрекидно обезбеђење финансијских средстава за потребе одбране. Стварањем тих услова омогућава се организовање рационалне и ефикасне логистичке структуре како у оружаним снагама, тако и у оквиру националне привреде уопште. При одређивању и операционализацији целокупне логистичке структуре нарочито се морају узимати у обзир специфичности и реалне могућности земаља (што се нарочито односи на мале земље са ограниченим индустријским и сировинским ресурсима, комуникацијама, дипломатско-политичким, односно економским односима, савезништвом, и слично) како у погледу финансирања, тако и у погледу могуће иностране подршке (набавке, кооперација итд.). Логистичка организација и њена структура морају произићи из наведених специфичности и не би требало да буду копија страних решења. Од страних решења треба прихватити само она која доприносе ефикасности и економичности тог система.

Целокупна операционализација националне и, делом, војне логистике мора бити добро законски и подзаконски регулисана на чврстим облигационим основама, нарочито када се политички систем и држава заснивају на тржишној привреди. Први корак на том путу морају да буду јасно дефинисани задаци и надлежности генералштаба (и војске у целини) и државе (влада у целини, а посебно министарства одбране). Генералштаб (војска), с једне стране, мора да буде одговоран за припрему и обуку мирнодопског и ратног састава војске и за развијање ратне вештине која, с постојећим наоружањем и опремом, може да се супротстави сваком агресору. С друге стране, треба да организује систем логистике и логистичке подршке у војсци који ће да задовољи потребе за успешно извођење борбених дејстава, тј. да обезбеди кадар, систем снабдевања, трупно одржавање борбених и неборбених система, ефикасан транспорт и потребну инфраструктуру.

Министарство војске, као владин елемент у војсци и војни елемент у влади, мора да буде одговорно за набавку борбених система (домаћа производња, увоз или кооперација), енергената рата и друге војне опреме и да буде носилац вантрупног ремонта у наменској индустрији или другим индустријским капацитетима, али на основу захте-

¹⁹ Исио, стр. 7.

ва генералштаба и савремене ратне вештине. Министарство, такође, мора да буде одговорно за стварање резерви у системима оружја, за резерве енергената рата и потребне сировинске стратешке резерве за ратну производњу. То значи да оно мора да буде носилац аквизицијске логистике.

Основно школовање (официрске и подофицирске школе) старешинског кадра за све потребе војске требало би да буде у надлежности министарства одбране (и владе – државе), при чему захтеве за образованим профилима треба да поставља генералштаб. Даље усавршавање официрског и подофицирског кадра треба да је у надлежности генералштаба, сходно потребама развоја ратне вештине и карактеристикама савременог рата. Потребе генералштаба и министарства одбране требало би да се финансирају преко буџета одбране.

Влада (држава) треба, кроз целокупни привредно-економски развој земље, да ствара услове и буде одговорна за обезбеђење буџета одбране. Истовремено, треба да финансира – посредно, непосредно, монетарно-кредитном политиком, и слично – пројекте који утичу на опште могућности одбране (развој система комуникација, унапређење техничко-технолошког развоја и система веза, унапређење науке, образовање, здравство, и слично). Успостављањем јасних односа и обавеза кроз та три елемента сигурно ће доприносити стварању неопходних услова за развој логистике и система логистичке подршке.

Да би се остварила непрекидна ефикасност логистике у савременим борбеним дејствима, без обзира на то да ли је реч о стратегијском, оперативном или тактичком нивоу, морају се испоштовати следећа начела: предвиђање, континуитет, удовољавање потреба и импровизација.

Држава, да би водила рат (нападни или одбрамбени), мора да припреми оружане снаге и одређене привредне делатности, при чему је посебно значајан економски чинилац. Од економске моћи земље зависе како величина и опремљеност оружаних снага, тако и могућност вођења рата с обзиром на обезбеђена средства за рат и живот становништва и функционисање привреде земље. Дакле, однос државе према рату мора да се заснива, осим на политичким ставовима, и на постојећим и будућим економским могућностима. Наиме, савремени ратови су се показали као сурова провера снаге економског потенцијала земље, тј. њене могућности да обезбеди земљу свим потребним средствима за вођење рата. На основу усвојене војне доктрине и реалне економске моћи дефинишу се оружане снаге земље и њихови борбени системи и ратна опрема. Одлука о опремању оружаних снага борбеним системима доноси се на основу усвојене војне доктрине, реалне економске моћи и, посебно, на основу развијености индустрије и достигнутог нивоа техничко-технолошког развоја.

Литература:

1. Мато Мандић, *Позадинско обезбеђење оружаних снага НАТО*, „Позадина“, бр. 2/91.
2. М. Мандић, *Позадински батљалон бригаде КоВ оружаних снага Италије*, „Позадина“, бр. 4/91.
3. *Логистика оружаних снага Италије*, ОУП ССНО, 1987.
4. J. Hannon, *Battlefield logistic*, „International defence review“, 7/1986.
5. Вилијам Фаст, *Оперативни ниво подршке: у изражењу доктрине*, „Информативни билтен превода“, 12/86.
6. *Позадина САД и НАТО на европским војшћима*, „Позадина“, бр. 3/91.
7. *Позадинско обезбеђење оклопне (механизоване) дивизије КоВ САД*, „Позадина“, бр. 6/90.
8. Мурад Мурадијан, *Команда за позадинско обезбеђење дивизије у једном савременом рају*, „Информативни билтен превода“, 3/79.
9. *Операције КоВ САД – Ваздушно-копнена бригада*, ГШ ЈНА – II управа, 1986.
10. *Приручник о НАТО-у*, ГШ ВЈ – СОШП – II управа.
11. Вилхем Хес, *Увод у логистику копнене војске*, Зборник чланака из оперативне вештине, I, ВИЗ, Београд, 1996.
12. Ентони Крег, *Концепција комбиноване зружене оперативне групе: кључна компонента прилагођавања НАТО-а*, „Информативни билтен превода“, 1/97.
13. Живко Лукић, *Доктринарно правило Копнене војске САД – ФМ – 100-5*, „Војно дело“, бр. 1-2/94.
14. Еклз, *Логистика у националној одбрани*, ВИЗ, Београд, 1968.
15. Миделдорф, *Тактика родова и служби*, ВИЗ ЈНА, „Војно дело“, Београд, 1962.
16. *Позадинско обезбеђење ваздушно-јурисне дивизије Копнене војске САД*, „Позадина“, бр. 2-3/92.
17. Мајор Цем Медиген и мајор Цорц Доц: *Борбено командовање: императив војске XXI*, „Информативни билтен превода“, бр. 1-2/96.
18. Јово Тодоровић, *Савремена производња – логистика и информациона подршка*, МРЉЕШ, Београд, 1993.
19. Драган Васиљевић, *Рачунарска интелегрисана логистика: модели и трендови*, Факултет организационих наука, Београд, 2001.

Саобраћајна подршка мобилизације ратних јединица

УДК355.415.2:

Мр Милош Арсић, пуковник

У чланку је с организационог аспекта, на начелима и логици системског приступа, сагледан процес саобраћајне подршке мобилизације ратних јединица. Аутор је навео задатке који се морају обавити у оквиру саобраћајне подршке мобилизације и указао на нужност стварања одређених предуслова за њихово реализовање. У чланку су наведени и карактеристични проблеми везани за управљање процесима саобраћајне подршке у мобилизацији.

Увод

Успешно спроведена мобилизација један је од најважнијих стратегијских циљева сваке земље. Мобилизација је посебно значајна за земље које имају малу дубину државне територије, релативно мале „готове снаге“ и скромне мобилизацијске могућности. Мобилизација се не може извести без успешне логистичке подршке (ЛоП) и, посебно саобраћајне подршке (СбП). Саобраћајна подршка је делатност команди и јединица којом се обезбеђују планско и уредно одвијање саобраћаја и економично коришћење транспортних капацитета. Саобраћајна подршка ВЈ део је јединственог саобраћајног система земље и интегрални део логистичке подршке. Односно, развија се као подсистем система логистичке подршке Војске Југославије.

Под успешном мобилизацијом подразумева се обезбеђење одређених предуслова, односно усклађивање чинилаца од којих мобилизација зависи, а посебно:

– усклађивање и оптималан избор локације мобилизацијског зборишта (МЗ) ратних јединица (РЈ) у односу на територију потенцијалног агресора;

– усклађивање локације МЗ са рејоном борбене употребе ратних јединица и почетним операцијским планом;

– усклађивање локације МЗ са локацијом извора попуње (људство и материјална средства);

– усклађивање локације базирања активног (мирнодопског) језгра РЈ са локацијом складишта ратних резерви (РР);

– усклађивање локације базирања активног језгра РЈ, са локацијом мобилизацијског зборишта.

Основу за успешну реализацију СбП мобилизације чине:

– оспособљавање и материјално обезбеђење мирнодопског језгра ратних јединица (професионални састав);

– квалитетни (реални) планови којима се регулише СбП мобилизације;

– правилно распоређивање војних обвезника (уз уважавање основног занимања и војноевиденционе специјалности), селекција и планско квалитетно спровођење обуке резервног састава за потребе саобраћајне службе, праћење здравственог стања и оспособљености и обучености редовног састава за ратне дужности (на основу сарадње са органима општина и војнотериторијалним органима, и непосредно);

– правилно процењена и обезбеђена финансијска средства за обављање задатака који су у функцији СбП мобилизације.

Организација саобраћајне подршке мобилизације

Може се очекивати да ће се мобилизације реализовати у различитим условима, па чак и у условима који неће ни бити предвиђени мобилизацијским плановима. У сваком случају, изводиће се у најтежим условима и у току отпочињања агресије. Агресор ће свим расположивим средствима на све начине настојати да спречи или успори њено спровођење. Користиће савремена ракетно-нуклеарна, хемијска и биолошка средства, дејства авијације, десантних снага, диверзантско-терористичких и убачених група и деловаће пропагандно-психолошки, уз брз продор оклопних и механизованих састава. Масовном применом наведених средстава и начина агресор ће тежити да нанесе осетне губитке у људству и материјалним средствима јединицама које се мобилишу и да поремети руковођење, контролу територије, саобраћај, транспорт, снабдевање и попуњу јединица, производњу и друге делатности и гране привреде земље.

Агресорово дејство по саобраћајном систему земље, путним и железничким чвориштима, лукама и пристаништима, аеродромима и другим саобраћајним објектима успориће и отежати сва кретања у току мобилизације. Проблеми мобилизације и осталих ратних припрема у СбП огледају се, првенствено, у сложености саобраћајног система.

Путни саобраћај и транспорт. Квалитет и стање путне мреже у нашој земљи не омогућавају у потпуности интензиван саобраћај какав ће се одвијати у току мобилизације. Могућа оштећења путева и објеката на њима тај проблем ће још више усложавати. Релативно слаб квалитет путева присиљаваће нас, за време мобилизације и осталих кретања, на мале брзине, а тиме на малу пропусну моћ пута и дуже трајање кретања и мобилизације. Ради обезбеђења несметаног одвијања саобраћаја неопходно је да се ангажују јаке снаге и средства за одржавање и оправку комуникација и јединица за регулисање и контролу саобраћаја (РКСб).

Бројна моторна возила оружаних снага и осталих структура друштва као и грађани с возилима у приватном власништву, умногоме ће отежавати организацију саобраћаја и уредно и непрекидно кретање планираних колона, као и регулисање и контролу саобраћаја на једносмерним путевима, кроз насељена места и градове и на важнијим правцима који воде ка мобилизацијским збориштима и рејонима.

Железнички саобраћај. Расположиви капацитети (возна и вучна средства и инфраструктура) веома су осетљиви ако се мобилизација изводи истовремено с почетком агресије и под дејством агресора са земље и из ваздушног простора по железничким чвориштима, инфраструктури, возним и вучним средствима. Железнички саобраћај и транспорт тешко се маскирају а недовољна еластичност у маневру чини тај саобраћај осетљивим на дејства са земље и из ваздушног простора. Осим тога, постоји мноштво објеката инфраструктуре (тунели, вијадукти, насипи, усеци, мостови итд.) чије оштећење или рушење стварају велике проблеме за уредно одвијање те врсте саобраћаја и транспорта а дуготрајни су оправка или обилазак оштећених места и деоница пруге.

Саобраћајна подршка мобилизације

Мобилизација је сложена борбена и организацијско-техничка радња која, са становишта одбране земље, има стратегијски значај. Може се успешно спровести само ако се реално планира према условима у којима ће се сви субјекти друштва оспособити за координирање, ефикасно и брзо обављање својих мобилизацијских послова и задатака и у најтежим условима. Мобилизација је плански и организован прелазак целокупних снага и средстава СРЈ из мирнодопске организације и стања на ратну организацију и стање спремности за вођење општенародног одбрамбеног рата. Систем мобилизације чине мере и поступци према којима се припрема и изводи мобилизација у СР Југославији. Саобраћајна подршка мобилизације остварује се кроз две основне функције: саобраћајно-оперативну и транспортно-позадинску функцију.

Саобраћајно-оперативна функција обухвата следеће основне задатке:

- планирање кретања јединица на путевима од места лоцирања до мобилизацијског зборишта;
- планирање кретања јединица од складишта РМР до мобилизацијског зборишта или до нових локација због расељавања;
- организацију кретања на комуникацијама да би се остварио плански и организован саобраћај;
- регулисање и контролу саобраћаја од места лоцирања јединице до МЗ, од МЗ до рејона употребе, од рејона ратних материјалних резерви (РМР) до МЗ и од рејона прикупљања војних обвезника до мобилизацијског зборишта.

Транспортно-позадинску функцију чине следећи задаци;

- планирање превозења људства – војних обвезника, транспортним средствима радних организација саобраћаја од пунктова за прикупљање до рејона и формираних јединица од МЗ до рејона употребе, као и превозење железницом и пловним средствима;
- планирање евакуације становништва у случају интензивних борбених дејстава;
- планирање превозења материјалних средстава из складишта РМР до мобилизацијског зборишта ратне јединице (МЗ РЈ);
- планирање поступака и мера за случај да се морају расељавати све РМР на нове безбедније локације;
- план расформирања мирнодопских транспортних јединица;
- обављање свих наведених мобилизацијских превозења да би се задовољиле све транспортне потребе.

У свим јединицама које се на оглас мобилизације одмах упућују на обављање наменских задатака и јединицама и установама које се мобилишу – формирају, организује се саобраћајна подршка. Темелитом и правовременом припремом и предузимањем мера СбП у потпуности се обезбеђују брзина и уредност мобилизације. Саобраћајна подршка мобилизације, према организацији рада на припреми и реализацији мобилизацијских ратних јединица, одвија се у две фазе: СбП мобилизацијских припрема (период мира до пријема наређења за мобилизацију), и СбП извођења мобилизације (период од тренутка објављивања мобилизације – пријема наређења за мобилизацијску узбуну, до формирања ратне јединице).

Саобраћајна подршка мобилизацијских припрема обухвата:

- 1) планирање;
- 2) попуну РЈ моторним возилима и возачима;
- 3) попуну јединица за РКСб одговарајућом опремом;
- 4) праћење стања и могућности комуникацијских праваца и улица које се могу користити током мобилизације;
- 5) оспособљавање и увежбавање људства и екипа за обављање мобилизацијских задатака, и
- 6) контролу мобилизацијских припрема СбП и пружање помоћи потчињенима.

Планирање се реализује у две фазе. *Прва фаза* обухвата: проучавање и схватање задатка; прикупљање података потребних за процену ситуације у вези са саобраћајем; дефинисање претходних мобилизацијских мера из домена СбП, и процену ситуације и подношење предлога саобраћајној служби. *Другу фазу* чине следећи задаци: израда докумената плана СбП мобилизације и других радних докумената; преглед и верификација докумената СбП; саопштавање старешинама с мобилизацијског плана и задатака и контролу мобилизацијских припрема по СбП и пружање помоћи потчињенима.

Садржај и метод рада саобраћајних органа у процесу схватања задатака аналоган је са садржајем и методом рада команде у борбеној ситуацији. У том процесу неопходно је да се утврди и схвати шта се захтева од саобраћајних органа у периоду припрема и мобилизације; важност задатка СбП у односу на општи задатак јединице и у каквим се условима ти задаци морају обављати.

Да би се могла обавити анализа треба прикупити већи број релевантних података, као што су: број и квалитет комуникација које ће јединице користити приликом кретања од касарни до МЗ; правци кретања појединачних и група возила и колона; маскирност комуникација; проходност изван путева у различитим временским условима; критична места на којима треба регулисати саобраћај и прилазни путеви МЗ и рејону складишта.

Упоредо с прикупљањем тих и других података, у сарадњи с другим органима, утврђују се и проверавају различите временске норме, које се односе на: просечно време потребно за излазак екипа за регулисање саобраћаја; време које је потребно за излазак моторних возила из парка техничких средстава; време кретања од касарне до МЗ и време превозења једне туре материјалних и техничких средстава (ТМС) од складишта РР до мобилизацијског зборишта. У току прикупљања података јавиће се потреба за извиђањем путева, нарочито осетљивих места, ради утврђивања могућности њиховог савлађивања.

Процена ситуације обухвата анализу целокупног тока мобилизације јединице са аспекта саобраћајне подршке. Ток мобилизације се распчлањује на активности (задаци), утврђују се њихова међусобна веза и однос, и сагледавају сви елементи који могу да утичу на обављање тих активности. Да би се СбП мобилизације успешно решила и изнашле одговарајуће варијанте неопходна је примена одговарајућих метода операционих истраживања, као што је метода мрежног планирања.

У току процене активности РКСб треба размотрити на којим местима, деоницама пута и раскрсницама треба обезбедити регулисање и контролу саобраћаја. У првом периоду треба обезбедити правремен и брз излазак јединица из касарни и гарнизона према мобилизацијском зборишту. У другом периоду се јавља интензиван саобраћај

од магацина РР до мобилизацијског зборишта, док је у трећем периоду веома интензиван саобраћај од извора попуне ка МЗ јединица. ПUTEVI се процењују зависно од задатка јединице. Тежиште процене путева за кретање јединица до МЗ треба да буде на анализи техничко-експлоатационих карактеристика путева. У току процене и избора путева за кретање неопходна је стална сарадња саобраћајних органа у јединици са органима на територији.

Подношење предлога о начину реализације СбП мобилизације јединице завршни је део активности у првој фази планирања мобилизације. Предлогом се, начелно, обухватају следећи елементи СбП:

- начин и могућност попуне моторним возилима из пописа, заступљеност возач – возило, попуна с војним обвезницима, могућност попуне возилима и возачима из армијског фонда, попуна специјалним моторним возилима;

- могућност пристизања возила и војних обвезника на МЗ;

- начин и могућност одласка мобилизацијског језгра на МЗ, начин превозења и ко обезбеђује транспортна средства;

- могућност и организација транспорта МС из магацина РР, начин превозења, број тура и приоритет;

- комуникације које долазе у обзир за кретање јединица и превозење материјалних средстава (МС);

- расподела комуникација, приоритет кретања и време коришћења;

- организација РКСб, снаге, средства и начин РКСб;

- могућа ограничења и захтеви.

Израда докумената мобилизацијског плана почетна је активност *друге фазе* у процесу планирања мобилизације. У мобилизацијски план се у целини морају унети сви захтеви и потребе надлежних команди и органа на територији, и то усаглашени с потребама властите јединице. Називи докумената мобилизацијског плана, као и њихова форма, дефинисани су постојећим правилима и прописима. Сваки ниво руковођења и командовања поседује одређена документа СбП мобилизације. Саобраћајна подршка мобилизације планира се тимски у оквиру општег саобраћајног планирања. За сваку јединицу се, начелно, разрађују следећа документа: редослед изласка мобилизацијског језгра из касарне; правци кретања и време коришћења пута; начин, снаге и средства регулисања и контроле саобраћаја и транспорт материјалних средстава (МС) од складишта РР до мобилизацијског зборишта. За СбП мобилизације израђују документа СбП чији садржај зависи од руковођења и командовања.

На нивоу команде корпуса документ СбП садржи:

- елементе СбП који су обухваћени закључцима мобилизацијске процене;

- елементе СбП обухваћене заповешћу за мобилизацију;

- подсетник НСбСл команде корпуса;

- карту мобилизацијског развоја;

– план СбП који садржи план временског коришћења комуникација, план превозења људства и материјалних средстава у путном саобраћају и транспорту, план превозења људства и материјалних средстава у железничком саобраћају и транспорту, план превозења људства и МТС у ваздушном саобраћају и транспорту и шему регулисања и контроле саобраћаја), план расформирања мирнодопских аутомобилских и транспортних јединица које су предвиђене за попуно осталих јединица моторним и прикључним возилима и возачима;

– план издавања и преузимања материјалних средстава из складишног комплекса ратних материјалних резерви и њиховог превозења до МЗ;

– извод из ратне формације за непосредно потчињене јединице;

– план ангажовања саобраћајне полиције у време трајања мобилизације;

– план ангажованих транспортних капацитета организација јавног саобраћаја и транспорта друштвено политичких заједница за потребе јединица оружаних снага у току мобилизације.

Документ СбП *на нивоу команде бригаде* састоји се од:

– закључка из процене ситуације (само елементи саобраћајне подршке);

– заповести за мобилизацију, (оно што се односи на регулисање СбП и уредног кретања за време мобилизације);

– подсетника органа саобраћајне службе бригаде;

– шеме распореда јединица на МЗ;

– карте мобилизацијског развоја јединица бригаде;

– плана СбП са планом коришћења комуникација, планом превозења људства и материјалних средстава аутомобилима, планом превозења људства и материјалних средстава железницом, планом превозења и материјалних средстава пловним објектима, изводом из шеме за регулисање и контролу саобраћаја, планом издавања, преузимања и превозења материјалних средстава од магацина ратних резерви до МЗ јединица бригаде, и изводом из ратне формације јединица за које се обавља попуна возачима и моторним возилима.

На нивоу аутомобилског батаљона документ СбП садржи:

– заповест за мобилизацију;

– шему распореда јединица на мобилизацијском зборишту;

– извод из ратне формације јединице;

– списак људства;

– упутство за рад команданта батаљона;

– план мобилизацијског превозења људства и материјалних средстава аутомобилима;

– план издавања, преузимања и превозења материјалних средстава од магацина ратних резерви до МЗ;

– упутство за рад екипа за изузимање средстава из магацина ратних резерви јединица;

- упутство за рад екипа за предају некретнина и архиве;
- упутство за рад секције за пријем моторних возила и прихват људства;
- преглед поделе војника и материјалних средстава према документу Моб-2;
- извод из плана временског коришћења комуникација;
- картотеку људства и моторних возила из резерве и пописног фонда;
- списак докумената мобилизацијског плана;
- списак извршилаца и заменика извршилаца мобилизације.

Пре израде докумената СбП неопходна је координација са одговарајућим структурама зависно од нивоа команде, штабова, јединице и установе (с надлежним органима општине, радним организацијама саобраћаја, органима МУП-а, војним делегацијама при југословенским железницама, органима других команди, и слично). Посебно је значајно да се тимски раде следећи документи:

- план издавања, преузимања и преношења из магацина ратних резерви до МЗ и поделе тих средстава људству јединице;
- план превозења људства и МС аутомобилима, железницом и пловним објектима за време мобилизације;
- план временског коришћења комуникација;
- шема за регулисање саобраћаја.

Све команде РЈ спроводе СбП према плановима мобилизације. Радње и поступке прилагођавају конкретној ситуацији да би се планирани задаци СбП правовремено обавили. Саобраћајним планирањем наведени органи одређују приоритетно временско коришћење комуникација, улица и путева који су предвиђени за коришћење током мобилизације, уз предвиђање и предузимање осталих мера за несметано одвијање саобраћаја и обављање транспортних задатака у току мобилизације. Наведене обавезе се остварују на основу плана коришћења комуникација којим се регулише:

- које се улице и путеви према приоритету и терминима одређују за кретање мирнодопских команди, јединица и установа од касарни до места за мобилизацијску узбуну, мобилизацијских зборишта и рејона употребе;
- начин РКСб (ко га обавља и каквим снагама и средствима), задаци јединицама за регулисање и контролу и сарадња са саобраћајном полицијом, и обратно;
- ограничења у саобраћају за време мобилизације;
- поступак у случају изненадног напада и рушења комуникација и објеката на њима.

План коришћења комуникација израђују руководиоци мобилизацијских планова. У гарнизонима у којима је лоцирано више јединица

– установа и штабова, израђују га команде гарнизона у сарадњи са командама – руководиоцима мобилизацијских планова и надлежним органима на територији. Изводи плана се достављају свим јединицама – установама и штабовима (корисницима), који су обухваћени тим мобилизацијским плановима.

Командама и јединицама које одмах одлазе на унапред одређени борбени задатак плановима коришћења комуникација одређују се: најкраће улице и путеви који од касарне воде до рејона места употребе; редослед и начин кретања колона, појединачних возила и група возила, и снаге и средства за регулисање и контролу саобраћаја у месту и за време кретања. Према плану СбП путног саобраћаја, који се израђује текстуално (наређења и упутства) или графички (шеме и графикони), тим јединицама се даје апсолутни приоритет у саобраћају. Документи се раде искључиво према одредбама Правила саобраћајне службе, а на основу података из плана коришћења комуникација.

За команде, јединице, установе и штабове који се мобилишу – формирају, планирањем и организацијом путног саобраћаја треба да се обезбеди уредно кретање на улицама и комуникацијама које ће бити коришћене за: излазак јединица од касарни до МЗ; изношење материјалних резерви из магацина РР и превозење до МЗ јединица – установа, команди и штабова, и прихват и развожење резервног састава и одвијање саобраћаја унутар просторије мобилизацијског збошта.

Регулисање и контролу саобраћаја за потребе јединица – установа, команди и штабова планирају и организују команде гарнизона, саобраћајни органи у командама, јединицама – установама, командама и штабовима који су одређени за руководе мобилизацијских планова, саобраћајни органи у координационим телима при командама одбране већих градова, војне делегације при ЈЖ и, у потребном обиму, органи народне одбране – штабова општина, у сарадњи са органима секретаријата унутрашњих послова. Планови су јединствени и обострано усаглашени (ВЈ и МУП). Упутства за рад и шеме РКСб такође су саставни део мобилизацијских планова јединица, команди и штабова – корисника, а са њима се регулишу и одређују: улице, путеви и раскрснице на којима се организује РКСб; начин РКСб према конкретној саобраћајној ситуацији; задаци јединица за РКСб, снаге и средства (моторна возила, средства везе, преносни саобраћајни знаци, трештачи итд.); сарадња јединица за РКСб са саобраћајном полицијом, и обрнуто; време готовости органа за РКСб, и поступак и задатак органа за РКСб после обављеног задатка.

Уз упутство за рад старешине јединице за РКСб обавезно се прилаже шема за РКСб за развијеним органима од јединица за РКСб и саобраћајне полиције, шема МЗ јединица (установе, команде и штабови), бројне ознаке ратних јединица и правци кретања јединица и

возила са материјалним резервама која се превозе од магацина РР до мобилизацијског зборишта. Јединицама саобраћајне полиције даје се само временско заузеће праваца који се користе уколико нису укључене у регулисање и контролу саобраћаја на мобилизацијској проторији.

Саобраћајна подршка мобилизације

Саобраћајна подршка у свим ратним јединицама (РЈ) спроводи се према плановима мобилизације (план ЛоП мобилизације). Радње и поступци се прилагођавају конкретной ситуацији да би се планирани задаци СбП обавили организовано и у што краћем времену. Управни и извршни органи СбСл у мобилизацији треба да обезбеде: преузимање и превозење (ТМС) из складишта РР до МЗ; попуњу РЈ материјалним средствима према ратној формацији, критеријумима и нормативима; преузимање и превозење људства и ТМС из касарни на МЗ; преузимање и превозење људства са места прикупљања до МЗ; излазак јединица за РКСб на саобраћајна места и обезбеђење изласка јединица од касарне до мобилизацијских места и МЗ; РКСб готових снага које се упућују у рејоне употребе до рејона употребе; РКСб на прилазним путевима који воде на МЗ; РКСб приликом расељавања резерви МС у пољска и друга складишта; превозење људства и материјалних добара приликом евакуације већих насељених места; контактирање органа МУП-а, радних организација саобраћаја и војних одсека, и друго.

Мобилизацијска превозења

Мобилизацијска превозења се планирају и изводе у употребном обиму. Приоритетно се превозе резервни састав, стока, товарни и запрежни прибор и запрежна кола који не могу правовремено да стигну на мобилизацијско збориште пешке, средствима јавног превоза или сопственом вучом, као и мирнодопске команде и јединице које за време мобилизације обављају наменске борбене задатке према унапред одређеним плановима употребе.

Приоритети у превозењу резервног састава одређују се према трајању мобилизације и удаљености МЗ јединица које се мобилишу – формирају. Начелно, приоритет имају обучено људство, грла и средства који се упућују на већу удаљеност. Сви приоритети одређују на основу пријава за превозење и остварују на основу планова превозења аутомобилима, железницом, морем и рекама, односно језерима.

Мобилизацијска превозења свим врстама транспортних средстава планирају се и изводе према одредбама Правила саобраћајне службе оружаних снага, одредбама Правила о мобилизацији ВЈ и следећим начелима:

– Превозење резервног састава од места становања – рејона прикупљања, до МЗ, начелно, обавља се аутобусима или моторним возилима саобраћајних предузећа која су предвиђена плановима и ангажована на основу унапред склопљеног уговора о услугама, односно обавезама. Пожељно је, на основу детаљног планирања попуне људством ратних јединица, да се за превозење користе и моторна возила из пописног фонда која су мобилисана и која се пријављују у исту јединицу где и позвано људство, или која пролазе поред МЗ других јединица (успутно). Може се користити и железница, уколико је попуна на екстериторијалном принципу, као и пловним објектима, када се мобилизација спроводи на акваторији.

– Резервни састав од места становања – рејона прикупљања, до уквртних железничких станица, начелно, превозе радне организације јавног саобраћаја и транспорта на територији средствима за градски и међуградски саобраћај и транспорт.

Сва превозења резервног састава која се обављају возилима из армијског и пописног фонда обавезно се планирају посебним плановима превозења аутомобилима, који су саставни део мобилизацијских планова јединица – установа, команди и штабова.

– За мобилизацијска превозења железницом користе се, начелно, редовни возови, према важећим редовима вожње, а могу да се формирају у потребном броју и ванредни возови, чији ће састав зависити од слободних капацитета возних и вучних средстава по железничким станицама.

– Техничку разраду плана превозења и осталих пратећих докумената предвиђених Правилем саобраћајне службе оружаних снага и Правилем о мобилизацији ВЈ обављају органи саобраћајне службе оперативних јединица, у сарадњи са органима државне управе надлежним са саобраћај и војним делегацијама при Југословенској железници. Сви пратећи документи или упутства за рад, која се израђују ради детаљнијег објашњавања планова, саставни су део одговарајућег плана превозења.

– Пријаве за мобилизацијска превозења подnose се и израђују према одредбама Правила саобраћајне службе.

– Због промена реда вожње на железници и пловидбе у пловидбеном саобраћају (летњи и зимски) саобраћајни органи команди гарнизона, команди јединица и штабова руковоаца мобилизацијских планова обавезни су да једном годишње ажурирају постојеће планове превозења.

Управљање саобраћајном подршком мобилизације

Саобраћајном подршком мобилизације ратних јединица треба да се створе услови за формирање ратних јединица према ратној формацији, прелазак на ратне услове рада и достизање високог степена

спремности за вођење рата. Да би се саобраћајна подршка мобилизације успешно одвијала потребно је да се сагледа као кибернетски систем и процес управљања, односно треба сагледати циљ управљања, потциљеве и критеријуме (квалитет управљања и мера за избор најбоље управљачке акције). Веома је важно да се сагледају ограничења која утичу на ширину избора управљачких акција и одреде политика (скуп правила и принципа у оквиру којих се одлучује и планирају акције) и стратегија управљања (скуп правила у алгоритамском облику која се користе у решавању управљачких задатака и доношењу управљачких одлука). Такође, треба одредити област допустивог управљања (скуп могућих управљачких акција у односу на утицај ограничења) и начин обављања контроле процеса.

Циљ управљања СбП мобилизације РЈ јесте обезбеђење формирања ратних јединица према ратној формацији и достизање високог степена спремности за вођење оружане борбе и квалитетно обављање задатака према одређеним плановима којима се регулише СбП мобилизације. Задатак управљања СбП мобилизације РЈ јесте превођење ратне јединице из мирнодопског стања и организације у ратно стање и организацију. При праћењу остварења циља морају се узети у обзир следећи критеријуми: трајање процеса и појединих његових етапа, обим ангажовања људских и материјалних ресурса и утрошка енергије, квалитет обављања кључних активности и квантитет одређених активности у задатом термину.

Суштина процеса управљања СбП мобилизације састоји се у сталном прикупљању значајних информација о одређеним појавама и предностима одређених параметара, њиховој обради, доношењу одлука, издавању задатака и контроли квалитета спровођења донетих одлука на основу повратних информација. Понекад с обзиром на ограничено трајање мобилизације, предвиђени (хронолошки) редослед обављања задатака и управљачких акција (одређују га експерти), због хитности обављања задатака, мора да се реализује без чекања на повратне информације.

Управљачки органи треба на свом нивоу да сагледају „пунктове“ реализације значајних активности СбП мобилизације, потребе и начин обраде информација неопходних за квалитетно одлучивање. Информације потребне за управљање СбП мобилизације морају да имају одређени квалитет, који се манифестује прецизношћу, правовременошћу и потпуношћу. Извори информација могу да буду људи и одређени документи који су обликовани према намени. Одлуке морају да буду добро замишљене, прецизно формулисане, разумљиве, сврсисходне, спроводљиве, правовремене и прецизне. Под управљањем процесом мобилизације подразумева се управљање роковима, обимом и квалитетом активности, трошковима и ресурсима. Управљање се може обављати на разне начине и применом различитих метода и тех-

ника. Постоји управљање према циљевима, изузетцима, резултатима, и слично. За ефикасно управљање СБП мобилизације неопходни су одговарајући планови (и друга документа којима се детаљно регулишу задаци, извршиоци, време, место, начин реализације и остали елементи неопходни за квалитетно извођење) и познавање комплетног процеса мобилизације.

Саобраћајни систем у мобилизацији моћи ће успешно да функционише у свим условима само ако је добро организован, ако има прецизно одређену структуру, утврђене узајамне односе и везе између подсистема и њихових елемената, разрађену хијерархију система, функцију циља и одговорност сваког подсистема и елемената система у процесу функционисања. Садашњи саобраћајни систем организован је на принципима економичности и ефикасности функционисања у нормалним условима. Мора се узимати у обзир чињеница да прелазак из мирнодопских у ванредне услове мора да буде бржи, једноставнији и лакши јер саобраћајни систем земље треба да осигура и брзи прелазак свих друштвених и привредних организација на посебне услове функционисања. Посебно је значајна чињеница (уколико је реч о ратној ситуацији) да ће саобраћајни систем морати да задовољи захтеве двеју великих организационих структура као што су ВЈ и федерација у целини. Оружане снаге су посебно издвојене из оквира федерације због њиховог посебно значаја и улоге у рату и посебно организованог руковођења и командовања иако су, у суштини, интегрални део нашег друштва. Таква организација условила је настанак два паралелна система у управљању између којих мора да постоји чврста сарадња, јер су то делови јединственог саобраћајног система земље који користе постојећу инфраструктуру уз претходно усвојене приоритете. Тако гломазни систем, подељен је на неколико нивоа ради оперативног и ефикасног управљања. Сваки од тих нивоа оспособљен је кадровски и материјално за управљање, планирање и организацију саобраћаја на свом нивоу. Између свих управљачких органа мора да постоји стална сарадња и веза унутар истог нивоа и између суседних нивоа управљања ради усклађивања свих захтева и проналажења оптималних решења за конкретне услове.

Да би се постигла максимална ефикасност у управљању саобраћајем на читавој путној мрежи неопходна је брза циркулација информација између свих органа и организација које на било који начин учествују у саобраћају или његовом обезбеђењу, или могу да дају податке који се могу искористити у процесу управљања, планирања или организовања система. Највећа ефикасност таквог система може да се очекује у случајевима када функционише на свим нивоима, односно када постоје везе између свих елемената унутар система. У случају нефункционисања неког од подсистема може доћи до неекономичног коришћења саобраћајне инфраструктуре у целини и нагомилава-

ња моторних возила на одређеним местима путне мреже, односно повећања угрожености саобраћаја.

Успостављање и ефикасно функционисање таквог система немисливи су без добро распоређеног система веза и примене савремених аутоматизованих информационих система. Развој савремених управљачких аутоматизованих информационих система не може да се замисли без развоја телекомуникација, које су у директној функцији преноса свих облика информација. Будући да аналоган систем телекомуникација (већински систем у ВЈ) није одговарајућа телекомуникациона подлога за задовољење све израженијих захтева за преносом различитих врста и облика информација у реалном времену и са великом расположивошћу, и да у одређеном тренутку може да буде препреке развоју информационих система, предузимају се мере да се знатнијим улагањима не прави већи технолошки скок у примени савремених техничких решења модернизацијом постојећег система уз истовремено инсталирање нових дигитализованих телекомуникационих система.

Изградња система на основу савремених технологија подразумева систем који обезбеђује велику поузданост, мобилност, способност, функционалност и отпорност на све облике деструкције. Чињеница је да више нема савремених средстава везе у чијем хардверу нема једног или више процесора различитих средстава и могућности. Такође, нису ретки рачунари пројектовани за одређено средство везе (на пример, DATC.MD-110), а и PC рачунари налазе све већу примену у преносу порука и података (KZ FAKS-PS, PS-K3)

У области нових технологија прихваћени су многи међународни стандарди, посебно у области оперативних система за PC технологију WINDOWS и UNIX за вишекорисничке рачунарске системе. У области програмских језика стандардни програмски језик је COBOL, а у току је увођење савремених програмских језика као што је VISUAL BASIC. Од програмских алата користи се четврта генерација (CASE), док је ACCESS усвојен за мање, а ORACLE за веће базе података.

Прикладне технике, које се у пракси користе при управљању сложеним процесима као што је мобилизација, јесу мрежно планирање, гантограми, дијаграми токова и табеле токова одлучивања, пошто су прилагођене човековом перцептивном систему (визуелна комуникација) и логици расуђивања, и пружају много информација.

Правци усавршавања система саобраћајне подршке мобилизације

На основу досадашњих искустава са вежби и провера мобилизацијске и борбене готовости, као и најважнијих искустава из рата, правци даљег рада на усавршавању система СБП мобилизације јесу:

- изналагање оптималних решења за реализацију СбП мобилизације РЈ;
- изналагање оптималног начина провере мобилизацијске спремности РЈ и СбП, са тежиштем на чешћој провери практичне оспособљености извршилаца одређених задатака;
- изналагање оптималног начина попуне РЈ људством и материјалним средствима из пописа;
- доградња СбП мобилизације РЈ са случај екстериторијалне мобилизације и употребе РЈ на локацијама које су удаљене од мирнодопских рејона лоцирања јединица, после марша;
- интензивирање сарадње РЈ са војнотериторијалним органима посебно са органима цивилне власти, ради стварања што бољих услова за СбП мобилизације РЈ;
- прецизно дефинисање обавеза у мобилизацији свим субјектима с територије ради стварања предуслова за успешну СбП мобилизације;
- доградња система СбП у мобилизацији коришћењем искустава из протеклог рата.

Закључак

Саобраћајна подршка мобилизације веома је сложен и значајан процес. За његово успешно одвијање неопходно је обављање бројних задатака у периоду припреме за мобилизацију и у току њеног спровођења. Задаци јединица у процесу мобилизације углавном се реализују кроз покрет, те су и мере СбП специфичне и комплексне и битно се разликују од сваког другог вида борбених дејстава Војске Југославије.

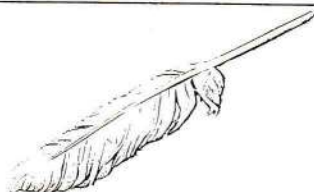
Рад органа СбСл у току мобилизације у тесној је вези с радом бројних субјеката и ВЈ и изван ње, па координацији активности треба посветити посебну пажњу. Да би се обавили ти задаци неопходно је стварање одређених предуслова и ангажовање значајних материјалних, финансијских и других ресурса. Услов за успешно одвијање СбП мобилизације јесте квалитетно управљање тим процесом на основу одговарајућих планова. Ради унапређења планирања СбП мобилизације неопходно је да се усаврши методологија планирања, тиме ће се створити основа за аутоматизацију планирања СбП мобилизације.

Литература:

1. Група аутора, *О саобраћају у ванредним условима*, Југословенско саветовање, Савез инжењера и техничара Југославије, Београд, 1982.
2. Л. Анђелковић, „Нови гласник“, бр. 6, 1997.

3. *Правило о мобилизацији Војске Југославије*, ГШ ВЈ, Београд, 1994.
4. М. Пуношевац, *Саобраћајно обезбеђење мобилизације* (лекција), ЦВТШ КоВ ЈНА, Загреб, 1986.
5. М. Андрејић, *Техничко обезбеђење мобилизације* (лекција), ЦВТШ ВЈ, Београд, 1995.
6. Група аутора, *Саобраћајно обезбеђење оружаних снага*, СБУ, Београд, 1988.

Командна одговорност у теорији и пракси међународног кривичног права

удк: 341.4 : 355.133.4

Др Александар Игњатијевић, генерал-мајор

Питање командне одговорности у последњих неколико година заокуља велику пажњу не само стручне већ и шире јавности, како код нас, тако и у свету. Томе су, свакако, највише допринели кривични поступци који су покренути и који се воде пред Хаџим трибуналом.

Мишљења о правној утемељености командне одговорности, као врсте индивидуалне кривичне одговорности, веома су подељена и супротивљива у теорији и пракси кривичног и међународног кривичног права. Због тога је у чланку свестрано и детаљно анализиран проблем командне одговорности.

Аутор прво објашњава настанак и развој командне одговорности, уз кривички осврт, посебно на документна међународног карактера и одлуке судова, поводом бројних случајева, које су значајне за настанак командне одговорности.

Главни део рада чини разматрање командне одговорности у савременој теорији и пракси, посебно у ситуацијама и пракси међународних кривичних судова, пре свега Хаџим трибунала. При томе аутор наводи различита схватања кривичне и командне одговорности, с посебним освртом на њен суштинску и правну природу.

На крају, аутор закључује да је, без обзира на све мањкавости, командна одговорност не само правно утемељена у постојећој међународној и домаћој правној регулативи већ да има и „перспективу“ и да ће добијати све већи значај не само, као до сада, у међународном већ и у домаћем кривичном праву.

Увод

Одувек се постављало питање када и у којим границама човек треба да одговара за своје поступке и на основу чега ту одговорност треба утврђивати. Дилема се своди на питање да ли човек треба да одговара само зато што се понаша на одређени начин, по принципу

објективне одговорности, или одговорност треба везивати за субјективни однос према делу – по принципу субјективне одговорности. Без обзира на све разлике у расправама о кривичној одговорности, у теорији постоје основе на којима се заснивају законодавна решења бројних земаља у вези с кривичном одговорношћу. У садашње време је опште усвојено у законодавству европских земаља и законодавству које је рађено под његовим утицајем да је кривична одговорност основ кажњивости и да њене елементе чине свест и воља учиниоца.

Кривичним поступцима који су у последњих неколико година покренути и који се воде пред Хашким трибуналом посебно је актуелизовано питање једне нове врсте одговорности – командне одговорности, и то не само у стручној већ и у широј јавности. Расправа о командној одговорности ће потрајати не само зато што је реч о недовољно и нејасно дефинисаној врсти индивидуалне одговорности већ и због тога што је Тужилаштво Хашког трибунала најавило да ће се пракса кривичног гоњења пред Хашким трибуналом наставити и задржати само на високим државним или војним функционерима, према којима се, управо, најчешће примењује командна одговорност. Остали случајеви, односно суђење лицима на нижим државним и војним функцијама, биће препуштено националним судовима.

Унутрашње (национално) право не садржи појам командне будући да је то сасвим нова и специфична врста одговорности. Национална кривична права знају искључиво за субјективну одговорност, према којој појединац одговара само за учињено кривично дело, дакле, појединац је извршилац, саизвршилац или саучесник.

Виност се може дефинисати као психички однос учиниоца према свом делу. Изражава се постојањем свести о радњи, последици и узрочном односу између предузете радње и настале последице, као и постојањем хтења или пристајања на произведену последицу. С обзиром на тако одређен основ одговорности, поставља се питање да ли и у којој мери командна одговорност има све те субјективне елементе. Да би се одговорило на то питање мора се поћи од кривичне одговорности у међународном кривичном праву и њене специфичности, од настанка и развоја командне одговорности, њене правне природе и регулисања у савременом међународном кривичном праву.

Настанак идеје и развој командне одговорности

Командна одговорност, као доктрина, појавила се у међународном ратном праву средином 20. века, али се њени почетни облици везују за другу половину 19. и почетак 20. века. Тачније, за све чешће постављање питања одговорности за непоштовање обичаја и правила ратовања за ратне сукобе који су се догађали. Покушаји одређених забрана у односу на начин и средства ратовања налазе се у многим

документима тога доба, али је обавеза појединаца, тачније команданата, за поступке војника који су му потчињени први пут садржана у Хашкој конвенцији из 1907. године. У додатку бр. 4 уз Хашку конвенцију, у чл. 1, наглашено је да милиција или јединица добровољаца – која жели да се према њој опходе као према пуноправној зараћеној страни и да, самим тим, ужива заштиту коју такве јединице имају према конвенцији – мора имати на свом челу лице одговорно за поступке потчињених. У чл. 43. каже се да је дужност команданта да предузме све мере које су у његовој моћи ради поновог успостављања и обезбеђења, у што већој мери, реда и јавне сигурности и права на снази на окупираној територији.

Постоје малобројна, различита мишљења о томе да ли наведена одредба значи успостављање одговорности за другог као елемента командне одговорности – неки сматрају да је тада настала командна одговорност. Присталице таквог схватања су, наравно, и представници Хашког трибунала. Међутим, други мисле да сврха чл. 43. Конвенције није била да се успостави лична кривична одговорност команданата, већ да се опишу њихове обавезе, а сврха чл. 1. Додатка била је искључивање заштите која према конвенцији припада лицима са правним положајем зараћене стране у организованим скупинама у којима нема јасно одређеног заповедника.¹ На основу анализе наведених одредаба Хашких конвенција може се закључити да њихов смисао није био да се успостави кривична одговорност команданата. Наиме, с обзиром на правила и обичаје ратовања и на укупне односе између зараћених страна и уопште међународне односе, као и на међународна документа из тог времена, тешко се може претпоставити да су се наведене формулације у Хашким конвенцијама односиле на успостављање кривичне одговорности, а још мање на зачетак командне одговорности. Уосталом, настанак командне одговорности, па и њен зачетак, тешко се може искључиво везати за било који краћи временски период, одређени случај или конкретни међународни докуменат. А, када је реч о наведеном хашком документу, тачније о чл. 1. Додатка, њиме су желеле да се одреде оружане јединице и формације и различите од нерегуларних и неформалних оружаних група и дружина како би се према њима могли примењивати одређени обичаји ратовања и правила која су већ почела да се прописују и усвајају на међународним конференцијама, као што је и Хашка конференција од 1907. године, на којој је, поред осталих, донет и наведени докуменат. На основу садржине чл. 43. Конвенције још мање, или скоро никако, не може се закључити о било каквој врсти одговорности. У тој одредби се изричито говори о томе да је командант дужан да предузме све мере ради успостављања и обезбеђења реда и јавне сигурности и „права

¹ Б. Ристивојевић, *Командна одговорност у савременом кривичном праву* (материјал са саветовања Српског удружења за кривично право), Копаоник, 2002, стр. 21.

на снази“, тј. правне сигурности на окупираној територији, и то за све оне који се на њој затекну, како за припаднике војних формација, тако и за цивилна лица. С обзиром на тако јасно одређење, јасно је да ту нема ни говора о одговорности, већ само о обавезама војних старешина (команданата) да се старају о реду и дисциплини, како међу својим припадницима, тако и према свим другим лицима на окупираној територији.

Наведено тумачење тих докумената одговара и духу и интенцијама тога доба да се отпочне с хуманим поступањима, колико год је то могуће, у тадашњим суровим ратним условима. Међутим, и у то доба још увек није могло бити ни помисли о успостављању кривичне одговорности и за припаднике сопствених снага, као и за поступке и радње самих команданата, а још мање, односно никако, о успостављању одговорности за радње и поступке других, па и потчињених лица – војника.

Без обзира на то што је после Првог светског рата први пут у историји човечанства дошло до суђења за почињене ратне злочине, не може се ни тада говорити о командној одговорности. Наиме, иако су злочини били тешки, а њихови починиоци највећи државници и војсковође Немачке и њених савезника у том рату, пропуштено је да се у поступцима које је требало водити разматра питање командне одговорности свих тих лица иако је на њиховој страни било очигледних елемената за такву одговорност.

Кривична одговорност за злочине у Другом светском рату

Савезничке државе, поучене примерима из ранијих ратова, пре свега из Првог светског рата, посебно у вези са избегавањем кривичне одговорности изазивача рата и најтежих злочинаца, и увидевши какав рат је повела хитлеровска Немачка, заједно са другим фашистичким државама, одмах су почеле да предузимају мере у вези с припремама за кажњавање ратних злочинаца у Другом светском рату. Тим мерама државници водећих савезничких сила желели су да правремено припреме све одредбе процедуралног и материјалноправног карактера да се не би догодило као после Првог светског рата да главни ратни злочинци остану некажњени. Пре свега, требало је решити многа питања процесног карактера, утврдити основне принципе у вези с кривичним гоњењем ратних злочинаца, одредити надлежност међународних и националних судова, њихов састав, поступак и обавезу екстрадиције злочинаца, и друго.

Полазну основу за изградњу поступка кривичне одговорности ратних злочинаца у оквирима међународног кривичног права чине политички документи. Најпознатији документи из тога доба јесу:

Атлантска повеља, усвојена 14. августа 1941, Московска декларација, од 20. октобра 1943, и Статут међународног кривичног суда, којим је предвиђено формирање војног међународног суда за суђење ратним злочинцима из Другог светског рата. Статутом је одређено за која ће кривична дела тај суд судити, каква ће правила примењивати и на основу којих принципа ће расправљати кривичну одговорност. Убрзо после усвајања, Статут је примењен у пракси на суђењу пред Међународним војним судом у Нирнбергу које је одржано у периоду од 20. новембра 1945. до 1. октобра 1946. године. На претресу, који је с прекидима трајао скоро годину дана, одлучивало се о оптужници савезничких тужилаца поднетој против 22 појединца, највиших државника и војсковођа фашистичке Немачке, на челу с Герингом, и седам злогласних организација. На основу огромног доказног материјала, суд је 30. септембра 1946. донео пресуду којом је 19 лица оглашено кривим за злочине наведене у Статуту (злочине против мира, ратне злочине и злочине против човечности). Тиме су први пут суђени и оглашени кривим највиши државни и политички функционери једне државе. Од 19 лица оглашених кривим, 12 лица је осуђено на смрт вешањем, три на доживотни затвор, четири – на временске казне од 10 до 20 година, док су три лица ослобођена казне.²

Иако се у опширној, детаљној и веома аргументованој Нирнбершкој пресуди нигде не помиње командна одговорност нити се анализирају елементи такве врсте одговорности, за коју се у то време није знало, нити је постојала као теорија, јасно је да су принципи од којих је пошао Нирнбершки суд приликом утврђивања одговорности највиших државника и војсковођа фашистичке Немачке били засновани на елементима који су касније постали основ те врсте одговорности.³

Поред међународног војног суда који је судио у Нирнбергу, Декларацијом команданата савезничких сила од 19. јануара 1946. основан је још један међународни војни суд, са седиштем у Токију. Задатак тог суда било је суђење јапанским ратним злочинцима. Пред суд је изведено 25 оптужених министара, дипломата и војних старешина, од којих је пет осуђено на смртну казну, 16 – на доживотну робију а четири – на затвор од седам до 20 година.

Поред та два несумњиво најзначајнија суђења, злочинцима сила Осовине, на основу наведеног статута, судили су и савезнички окупациони судови, национални судови савезничких држава, који су организовали суђења у својој земљи, и национални судови побеђених држава. На та суђења је изведено 185 злочинаца фашистичке Немачке, од којих је 24 осуђено на смрт, већи број – на временске казне, а неколико лица је ослобођено. На тим суђењима суђено је и фелдмаршалу

² Нирнбершка пресуда (превод), Архив за правне и друштвене наводе, Београд, 1948.

³ Др Александар Игњатовић, *Геноцид у међународном и националном кривичном праву*, Ниу „Војска“, Београд, 1996, стр. 58.

Листу, генералима: Кунцу, Шпајдеру, Бемеу и другима. Некима од њих суђено је и за злочине почињене на територији Југославије, на пример, генералу Александру Леру.⁴

Тешко је претпоставити да су у свим тим процесима, а посебно за свако осуђено лице, постојали докази о директном учешћу у извршењу кривичног дела у својству извршиоца, саизвршиоца, подстрекача или наредбодавца. Сигурно је да су сви извршиоци тих дела правремено и вешто прикрили и уклонили све трагове извршених кривичних дела, тако да се њихова одговорност морала утврђивати на посредан начин, с обзиром на њихове високе функције и улоге које су имали у државном и војном апарату, што свакако води ка принципу командне одговорности. Такво њихово понашање је било нормално, јер сваки иоле паметан човек када би хтео да произведе неку криминалну делатност, посебно са тако тешким последицама, сигурно не би остављао трагове за собом, а нарочито не писане трагове. Осим тога, што је виши положај оптуженог у државној и војној хијерархији његова веза са злочинима на терену је све мање уочљива, као и могућност да се пронађу и утврде усмена или писмена наређења за извршене злочине.

Командна одговорност у периоду после Другог светског рата

Убрзо после окончања Нирнбершког и свих других процеса који су вођени за злочине почињене током Другог светског рата дошло се до спознаје да међународна заједница треба да кодификује правила ратног права правно ваљаним документима, а не само политичким декларацијама, усвоји конвенције о забрани и кажњавању најтежих злочина, установи сталне међународне судове за вођење поступака, предвиди писана правила о тим поступцима и дефинише кривичну одговорност за починиоце злочина. Речју, да треба да обезбеди потпуни легитимитет будућим процесима, посебно због тога што су дотадашња суђења оставила многе сумње у вези с легитимитетом.

Активност међународне заједнице на кодификацији међународног ратног и хуманитарног, као и Међународног кривичног права, одвијала се у оквиру Организације уједињених нација (ОУН) и других међународних организација, пре свега међународног комитета Црвеног крста. Тако је Генерална скупштина ОУН, на свом трећем редовном заседању, 9. децембра 1948, донела је Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида, као дотад најтежег злочина против човечности, а затим и друге конвенције о спречавању и кажњавању међународних злочина и злочина против човечности, као што су: Кон-

⁴ Др Александар Игњатовић, *истио*, стр. 56.

венција о сузбијању тероризма, Конвенција о уклањању свих облика расне дискриминације, Конвенција о апартхејду, Конвенција о неза-старевању ратних злочина и злочина против човечности, и друге.

Судска пракса која је настала у вези с командном одговорношћу такође је умногоме нејасна и неодређена, па и у англосаксонском правном систему, у којем су преседентни случајеви извор права. Као први, најпознатији и најчешће помињани случај одговорности за радње другог, када није било знања о радњи другог код команданта, који је имао дужност да спречи те радње, а самим тим и као први случај командне одговорности, наводи се процес против јапанског генерала Јамашите, који је током Другог светског рата командовао јапанским трупима на Филипинима. Наиме, када су крајем Другог светског рата – 1945. године, америчке снаге вратиле Филипине у свој посед, откривено је да су јапанске трупе, које су биле под командом генерала Јамашите, учиниле велике злочине – које он није учинио, нити наредио – али је оптужен зато што је занемарио и пропустио своју дужност да као командант надгледа деловање своје војске. Тиме је дозволио припадницима своје војске да почине злочине и друга тешка дела пре свега против цивилног становништва Филипина, чиме је прекршио законе рата.⁵

Војна комисија, која је, судећи према одлуци о кривици и казни, представљала суд, огласила га је кривим и осудила на смрт вешањем. У одлуци Комисије наведено је да се „команданту може приписати, па чак, и држати команданта кривично одговорним за криминалне акте његових потчињених, када су они свеприсутни и ако нема стварних покушаја да се открију и ставе под надзор“, као и „да су злочини толико бројни и присутни да они мора да су били или свесно дозвољени, или да су били тајно наређени од стране оптуженог“.⁶

Тај случај се нашао и пред Врховним судом САД, који није прихватио да расправља о томе да ли је Јамашита крив, већ је расправљао само о томе да ли је Војна комисија била надлежна да му суди и да ли је он према ратном праву био дужан да предузме одговарајуће мере, које су у његовој моћи, да надзире јединице ради спречавања одређених аката који представљају кршење ратног права. Суд је потврдно одговорио на оба та питања, са напоменом да „постоји обавеза према ратном праву, на страни команданта, да предузме мере које су у његовој моћи и одговарајуће према околностима да заштити цивиле и заробљенике“.⁷ При томе, суд се позвао на одредбе Хашких конвенција из 1907. године и на Женевске конвенције из 1929. године, које се према оцени суда односе на питања везана за командну одговорност.⁸

⁵ Наведено према: Б. Ристивојевић, *Командна одговорност у савременом кривичном праву*, исто, стр. 21.

⁶ *Исто*, стр. 22.

⁷ *Исто*, стр. 22.

⁸ Колико је заиста основано позивање на наведена документа када је реч о командној одговорности може се видети из наведене анализе Хашких конвенција из 1907. го-

Други случај⁹ суђења у вези с командном одговорношћу везан је за рат у Вијетнаму. Наиме, 16. маја 1968. у провинцији Кванг Наи, у селу Сун Маи, односно засеоку Маи Лаи, војници америчке дивизије масакрирали су стотине цивила, углавном стараца, жена и деце. За те злочине оптужени су командант дивизије генерал-мајор Семјуел Костер и помоћник команданта дивизије бригадни генерал Џорџ Јанг, заједно са америчким официрима нижег чина. Касније – током поступка против Костера и Јанга, повучене су оптужбе и они су кажњени административно (дисциплински). Команданти нижег чина изведени су пред војни суд, али су након завршеног поступка командант бригаде пуковник Оран Хендерсон и командир чете капетан Енест Медина ослобођени оптужбе. Командир вода поручник Вилијам Кели је осуђен, али му је на крају министар КоВ-а одредио условну казну.

У круговима правника, па и шире, та суђења, посебно Келијево, релативно су добро познати догађаји, који су били основа за многе расправе о командној одговорности за ратне злочине и питању одбране у вези с наређењем претпостављених, односно одговорности за извршење кривичних дела – ратних злочина, по наређењу претпостављених. Током поступка је утврђено да је јединицом која је извела злочине командовао поручник Кели и да је он издао наређење за покољ цивила, тако да је у односу на њега кривична одговорност била неспорна. На војном суду, међутим, поставило се питање одговорности његовог првопретпостављеног капетана Медине, као и претпостављеног у извесном смислу – генерала Костера, чија је дивизија била задужена за подручје у којем се налази село Сун Маи. На крају, поставило се питање одговорности генерала Вестморленда, командујућег официра снага копнене војске у Вијетнаму. Сви су они, са становишта оптужбе, били одговорни по принципу командне одговорности. Оптужба је сматрала да је капетан Медина пропустио, као непосредно претпостављени старешина поручнику Келију, да изда наређење о прекиду паљбе одмах пошто је сазнао за убијање цивила и да је, тиме, пропустио своју дужност да спречи злочин својих потчињених – поручника Келија и његових војника. Капетан Медина је изнео одбрану да је он наредио прекид паљбе чим је схватио да су се јединице отргле надзору. Прихватајући такву одбрану оптуженог Медине која је, вероватно, према оцени суда одговарала изведеним доказима, суд га је 22. септембра 1975. ослободио од оптужбе, односно донео је одлуку према којој капетан Медина није крив.

Стручњаци који су пратили суђење одмах су напали ту одлуку – она је још увек предмет многих стручних расправа када је на дневном реду одговорност за ратне злочине, посебно командна одговорност.

дине, док Женевску конвенцију из 1929. године и не наводимо као документ у којем се на било који начин третира командна одговорност.

⁹ Исто, стр. 22–27.

Основни приговор је било то да су се у случају Медине применили блажи критеријуми одговорности него у случају Јамашите. Није мали број стручњака који сматрају да се у односу на Медину могла применити командна одговорност са јачим аргументима и убедљивијим образложењем, јер је он – као командир чете, био првопретпостављени старешина поручнику Келију – командиру вода који је био у саставу његове чете, и да је самим тим могао да има непосредан увид у рад и све активности свог потчињеног, па и када је у питању конкретни догађај – злочин над цивилима. Истина, поручник Кели је наредио тај покољ и, рекло би се, тиме екскулпирао све друге одговорности за њега, али се, с обзиром на велики број жртава (око 500 цивила), и чињеницу да злочин није изведен изненада и брзо, намеће закључак да је капетан Медина могао то да сазна и предупреди Келијеву намеру или да спречи извршење злочина до краја.

Наведена два злочина су најпознатији и најочигледнији случајеви из судске праксе везане за оцену и применљивост командне одговорности. Уз то, оба су из англосаксонског правног система, у којем се, приликом пресуђивања узима у обзир случај у којем је већ заузет одређени став. Из њиховог приказа и кратке чињеничне и правне анализе види се да је прво пресуђен случај јапанског генерала Јамашите за злочине над америчким војницима и цивилима на Филипинима (1946) а потом случај америчких генерала и официра за злочин над цивилним становништвом у Вијетнаму (1968), и да су умногоме та два случаја слична што се тиче чињеничног стања и повреде међународног ратног права, али да су заузети потпуно различити ставови када се одлучивало о одговорности, односно о примени командне одговорности.

Можда је управо то један од разлога што су много касније, 1977. године, на дипломатској конференцији о потврђивању и развоју међународног хуманитарног права које се примењује у оружаним сукобима усвојени Допунски протоколи уз Женевске конвенције из 1949. године. У њима се, у чл. 86, став 2, под називом „Непредузимање мера“, наводи: „Чињеница да је повреду Конвенције или овог протокола извршио неки потчињени не ослобађа његове старешине кривичне или дисциплинске одговорности, већ према случају, уколико су они знали, или имали информације које су им омогућиле да закључе под околностима које су владале у то време, да је он извршио или да ће извршити такву повреду и ако нису предузели све могуће мере у границама своје моћи да спрече или сузбију повреду“. Пажљивом анализом наведене одредбе може се закључити да се ту први пут у једном акту међународног карактера прописује командна одговорност. Наиме, наведеном одредбом се прописује да се последице пропуштања да се делује могу приписати у одговорност ономе ко је био дужан и морао да врши надзор над онима који су непосредно проузроковали последицу повредом, односно кршењем било које одредбе Женевских конвенција.

Командна одговорност се везује за војну организацију, коју су увек, а и сада, мање или више, зависно од врсте и степена организованости, карактерисали принципи хијерархије и субординације. Под тим принципима се подразумевају прописани и регулисани односи подређених и надређених, односно потчињених и претпостављених, почев од најнижих јединица, састављених од само неколико или десетак појединаца, организованих у ниже формацијске саставе, па надаље, у све веће и веће формације, до највишег нивоа командовања, оличеног у једном органу или појединцу који се налази на челу целокупне војске, армије, оружане снаге, и тако даље. У том ланцу повезаности и организованости сваки потчињени има претпостављеног, ако се изузме војник као јединка, који је, у принципу, одговоран само за свој рад. Сви остали претпостављени одговорни су за рад и дисциплину својих потчињених све до самог војног врха. Управо у таквој организацији треба тражити почетак и основ стварања командне одговорности у војној средини. Ако се све то узме у обзир, као и чињеница да војска и војна сила неминовно располажу оружјем и да га у одређеним ситуацијама, на пример у рату, могу употребити на легалан начин, сасвим је јасно и логично да се та одговорност јавила и за извршење ратних злочина и злочина против правила и обичаја ратовања и других кривичних дела и поступака забрањених међународним документима којима се регулишу правила понашања у рату. Пре свега, то су четири женеvске конвенције, Конвенција о геноциду и друге, наведене конвенције. Свим тим конвенцијама забрањују се најтежа кривична дела или злочини који, истовремено, представљају кршење основних принципа човечности које гарантује међународна заједница својим основним документима, па због тога већина тих злочина представља и кривична дела против човечности и међународног права. Управо због тога, идеја о командној одговорности стварала се и развијала приликом разматрања кривичне одговорности учинилаца тих кривичних дела.

Без обзира на то што сва наведена кривична дела имају специфичности а на основу којих се издвајају у посебне групе, она имају и многе заједничке карактеристике. Пре свега, реч је о најтежим кривичним делима, која је као таква прогласила целокупна међународна заједница, због чега се за њих користи и термин злочин. Отуда је најважније обележје тих кривичних дела то да су усмерена против основних људских права. Њима се повређују права која су својствена људском бићу, која су атрибут човечности – сваког људског бића, међу којима је и њихово природно право – право на живот, али и друга права без којих се не може замислити људска личност, без којих би она изгубила наведене атрибуте човечности, који их издвајају од осталих пра-

вом заштићених добара. Због тога је међународна заједница заинтересована да се та права штите и да се њихови прекршиоци кажњавају.

У извршењу тих кривичних дела учествују, у различитим улогама и својствима, бројни субјекти: од њихових „планера и идејних творца“, преко наредбодаваца, до непосредних извршилаца, што је посебна карактеристика наведене групе кривичних дела. Та кривична дела углавном обухватају: геноцид, злочине против човечности, ратне злочине (садржане у Женевским конвенцијама) и друге повреде ратних закона и обичаја, а сва она се (осим геноцида) углавном изводе за време ратног стања.

Једно од важнијих обележја тих злочина јесте то да се они могу сматрати кривичним делима чак и ако радње тих дела нису инкриминисане према националном праву. Дакле, независно од националног законодавства, међународно право може да сматра одређене радње и активности злочинима и као такве да их забрани и инкриминише, односно да предвиди за њих одређену кривичну одговорност.

Радње извршења тих кривичних дела углавном карактеришу: суровост, бруталност и систематичност, а последице су: велика тежина, масовност и бројност. Заједничка карактеристика свих тих кривичних дела јесте незастаривост њиховог гоњења и кажњавања.

Све карактеристике и особености наведених кривичних дела утицале су и на изналагање и дефинисање специфичне врсте одговорности за поједине учиноце тих кривичних дела, јер се показало да постојеће нису довољне за утврђивање њихове кривичне одговорности, па ни за изрицање казне. Јер, без утврђивања адекватне одговорности и изрицања заслужене казне нема ни успешне борбе против извршиоца тих кривичних дела. Логично је да врста и степен њихове одговорности нису исти и да се у свим случајевима не могу применити исти критеријуми. Најлакше је доказати одговорност непосредним извршиоцима, а то су најчешће, на основу примера војне хијерархије – војници или старешине нижих чинова. Међутим, што се више приближавамо лествицом хијерархијских односа ка врху и старешинама на високим командним дужностима, то је теже утврдити и доказати њихову одговорност иако она несумњиво постоји. Због тога постоји много дилема у вези с тим како да се одреди и дефинише одговорност тих лица и шта у суштини она представља. Неки је одређују као „одговорност надређеног“ („*superior responsibility*“). Тако је командна одговорност одређена у *Законику о злочинима против мира и безбедности човечанства*, који је израдила Комисија за међународно право Уједињених нација. Статут Хашког трибунала, у чл. 7, став 3, садржи одредбу која на сличан начин одређује командну одговорност, прописујући да „дела ... (из надлежности Хашког трибунала, прим. А.И) почињена од стране подређене особе не ослобађају надређену особу кривичне одговорности“ (у даљем тексту те одредбе говори се о условима везаним за наведену одговорност).

Командна одговорност се дефинише и као „одговорност за радње потчињеног“ („*responsibility for conduct of subordinates*“). Такав начин дефинисања је нешто шири, али недовољно јасан и одређен. Посебно се тешко може правно аргументовано бранити, па и с терминолошког аспекта, јер појам „одговорност за радње другог“ асоцира и прихватљив је у области грађанскоправне одговорности, али не и кривичне одговорности, где је основно правило да свако одговара за своје поступке и радње. Такву формулацију садржи и *Ујујистиво за примену правила међународног рајиног права у оружаним снагама СФРЈ* из 1988. године, у т. 21, прописује командна одговорност под називом „Одговорност за поступке потчињених“. И у војним прописима других земаља – приручницима и упутствима, налазе се слична или идентична решења. На пример, у *Теренском ујујистиву коинене војске САД*, из 1956. године, у т. 501, командна одговорност се назива „*responsibility for acts of subordinates*“; односно „одговорност за радње потчињених“. Сматра се да је то први писани акт о командној одговорности и да је управо он снажно утицао на касније акте који су се односили на командну одговорност.

У неким међународним и националним документима командна одговорност се одређује као „одговорност команданта за дела његових потчињених“ („*Liability of a commander for the acts his subordinates*“), што је умногоме слично с претходним начином одређивања командне одговорности. Такође, у теорији о командној одговорности помиње се „посредна одговорност надређеног“ („*Indirect superior responsibility*“), али се у вези с таквим одређивањем може се поставити питање шта је то посредна одговорност. Јер, кривична одговорност је само непосредна одговорност и свако одговара за своје радње и поступке у границама свог умишљаја.

Чини се да су најбројнија и најбоља схватања према којима је командна одговорност „одговорност за пропуст да се делује“ („*responsibility for failure to acts*“), јер таква дефиниција задовољава и садржи све елементе индивидуалне кривичне одговорности. То би била тзв. одговорност за нечињење у случају када постоји обавеза да се нешто предузме – учини. У различитим варијантама таква врста одговорности налази се у разним правним системима у националним законодавствима многих земаља, па и у нашем. Истина, нешто мање у међународним документима, због чега су и настале бројне наведене дилеме када је требало дефинисати командну одговорност. Међутим, наведено схватање све више преовладава и прихвата се и у међународним документима, нарочито оним која су донета у последњих неколико година. У судској пракси се, такође, командна одговорност све више образлаже као одговорност за сопствене пропусте – за нечињење нечега што је неко био дужан да учини по било којем основу – законском, уговорном, па и обичајном – као што је кршење ратних закона и обичаја.

Један од првих међународних докумената у којем се помиње таква одговорност јесу Допунски протоколи уз Женевске конвенције из 1977. године (чл. 86, под називом „Непредузимање мера“). Наравно, у њима се децидно наводи да је непредузимање мера кажњиво када постоји дужност да се оне (мере) предузимају или, како је наведено у чл. 86, став 2: „ако нису предузели све могуће мере у границама својих моћи да спрече или сузбију“ (мисли се на тешке повреде Женевских конвенција – односно злочине који се забрањују тим конвенцијама).

Такво дефинисање те врсте одговорности значи напредак и због тога што се командна одговорност више не односи само на команданте већ и на све друге надређене – цивиле или војнике. Осим тога, када се каже „командна одговорност“ може се мислити на било коју врсту одговорности. Та одговорност не мора да буде из домена кривичног права – може да буде дисциплинска, прекршајна или морална али би такав назив био преширок и неодговарајући.

Савремена решења командне одговорности у статутима међународних кривичних судова

Међународни и унутрашњи оружани сукоби који су вођени у последњих десетак година у свету, па и на територији бивше Југославије, и злочини почињени у њима утицали су на заузимање јасног става у вези с питањем командне одговорности, као и на дефинитивно решавање дуго одлаганог питања међународног кривичног правосуђа, посебно сталног међународног кривичног суда, на којем се радило скоро пола века, тачније од завршетка Другог светског рата.

И пре него што је усвојен Статут Сталног међународног кривичног суда на Дипломатској конференцији ОУН опуномоћеној за оснивање суда у Риму, 17. јула 1998, формирана су два привремена међународна кривична суда: за суђење починиоцима ратних злочина у оружаним сукобима на територији бивше Југославије и у грађанском рату у Руанди.

Прво је Резолуцијом Савета безбедности бр. 827 основан Међународни трибунал за гоњење особа одговорних за озбиљна кршења међународног хуманитарног права на територији бивше Југославије или, како се популарно зове – Хашки трибунал. У чл. од 2. до 5. Статута о оснивању Хашког трибунала веома прецизно је одређена његова надлежност за тешке повреде Женевских конвенција, повреде закона и обичаја рата, геноцид и злочин против човечности. Члан 7. Статута посвећен је појединачној кривичној одговорности. У ст. 1. тог члана наведене су све радње и облици саизвршилаштва и саучесништва у наведеним злочинима (тај термин се и користи за наведена кривична дела). На основу анализе тог става уочава се да се у њему радње извршења и облици саучесништва нешто другачије одређују него у националном законодавству. Чини се да није реч о терминологи-

шкој разлици или разлици у преводу, већ да су у питању, ако не сасвим нове, онда веома специфичне радње извршења – одговарајуће и примерене карактеру тих кривичних дела. То се односи, пре свега, на радњу „подстицања“ као на сасвим нову и у нашем законодавству непознату радњу, која има нешто сличности, али много више разлика, са радњом „подстрекавања“, која је позната у нашем правном систему.

Став 2. чл. 7. Статута Хашког трибунала је класична одредба коју садрже статуту међународних судова а којом се регулише да службени положај било које оптужене особе – без обзира на то да ли је реч о шефу државе или владе, или о одговорном државном функционеру – такву особу не ослобађа кривичне одговорности, нити ће јој због тога бити ублажена казна. Без обзира на то што је реч о једној сасвим уобичајеној норми међународног кривичног права, она је, нарочито у конкретној примени изручења највиших државних и војних личности, веома поделила нашу стручну, па и ширу јавност. У најкраћем, сматрамо да у тумачењу те одредбе не би требало одступати од њене досадашње историјске примене у пракси. Ако смо се у случају изручења Виљема II и свих других учинилаца ратних злочина у Првом и Другом светском рату здушно залагали за њихово изручење ради суђења пред међународним судовима, нема разлога, не барем правних, да се то не чини и у случају последњих догађаја и њихових актера. У прилог тој тези су и сви други правно релевантни аргументи. У противном, губи се сваки смисао вођења кривичних поступака и суђења за таква кривична дела и таквој категорији извршилаца. Посебно би било илузорно разматрање командне одговорности, која је предвиђена у ст. 3. чл. 7. Статута Хашког трибунала који гласи: „Чињеница да је било које од дела наведених и члановима 2–5 овог Статута почињено од стране подређене особе не ослобађа надређену особу кривичне одговорности ако је знала или имала разлога да зна да ће подређена особа починити таква дела или да их је већ починила, а није предузела потребне и разумне мере да спречи таква дела или да казни починитеље“.

Таква дефиниција командне одговорности први пут омогућава да се изанализирају и разлуче неопходни елементи или услови командне одговорности (који не морају да буду ни апсолутно тачни ни потпуни, али су сасвим довољни за боље разумевање њене суштине). Прво, потребно је да су појединац или јединица, који су потчињени одређеном војном старешини или некој политичкој личности у државној хијерархији, извршили неки злочин из надлежности међународних кривичних судова (Стални међународни кривични суд или „ад хок“ судови, какви су, на пример, Хашки трибунал и Међународни кривични трибунал за Руанду). Следећи услов је да су потчињени били под ефективном контролом претпостављеног (надређеног), односно да је претпостављени имао фактичку власт над потчињенима. То могу да

буду не само војне јединице већ и друге наоружане снаге, па и јединице или појединци из састава милиције или добровољачке јединице. Значајно је да се то утврди зато што се у ратним условима често догађа да су поједине јединице само формално под контролом одређеног претпостављеног старешине а да он фактички нема власт над њима, па самим тим ни непосредну контролу. Даље, потребно је да претпостављени старешина није наредио извршење кривичног дела и да није учествовао у његовом извршењу као извршилац или саучесник. Уколико је наређивао извршење кривичних дела (злочина) или планирао, подстицао, починио или на други начин помагао и учествовао у планирању, припреми или извршењу неког злочина, неће одговарати по принципу командне одговорности, већ по општим принципима о индивидуалној кривичној одговорности. Најзад, следећа два услова су најкарактеристичнија за командну одговорност: а) да је претпостављени старешина знао или је према околностима везаним за случај могао да зна да потчињени спрема или да је извршио злочин, и б) да и поред тога није предузео све неопходне мере које су у његовој моћи да спречи злочине или, ако су учињени, да против починилаца покрене одговарајући поступак. Наиме, за командну одговорност довољно је и постојање несвесног нехата, као облика виности, док је за индивидуалну кривичну одговорност за та кривична дела потребан умишљај, је без тога нема ни кривичне одговорности за та кривична дела. Постојање несвесног нехата утврђује се на основу објективног критеријума, односно полази се од тога шта би просечан човек (старешина) на том месту могао да зна. Због тога многи и сматрају да се командна одговорност приближава објективној одговорности, па и да је једнака њој, што је и разлог да је негирају као врсту појединачне кривичне одговорности, пошто, наводно, она не садржи свесни и вољни елеменат. Што се тиче специфичне радње извршења, она се састоји од пропуштања (нечињење) старешине да спречи злочине или, ако су учињени, да против починилаца покрене одговарајући поступак, што је обавезан да учини. Према анализираним одредбама чл. 7, ст. 3. Статута Хашког трибунала, у пракси Хашког трибунала тужиоци у поднетим оптужницама заступају принцип командне одговорности и према њему описују кривице оптужених пред Хашким трибуналом.

Питање командне одговорности до сада је најисцрпније и најпотпуније обрађено у Статуту (Сталног) Међународног кривичног суда. Наиме, први пут се командна одговорност третира под посебним насловом и називом који је у целини посвећен командној одговорности. Наравно, велики утицај на такво детаљно регулисање командне одговорности имао је Хашки трибунал, и то не само због садржине чл. 7, ст. 3. Статута о командној одговорности и примене у пракси, већ и због критика изазваних мањкавостима и недостацима у дефинисању командне одговорности у том статуту и његовој примени у пракси.

У ст. 1. чл. 28. Римског статута Међународног кривичног суда под насловом „Одговорност команданата и осталих војних заповедника“, наглашено је следеће: „Поред других основа кривичне одговорности прописаних одредбама овог статута, надлежност суда се протеже и на:

„1. Војне заповеднике или лица која делују у својству војног заповедника, која су одговорна за кривична дела из надлежности Суда, а која кривична дела су извршиле снаге под њиховом непосредном командом и контролом, и/или уколико су снаге под њиховом непосредном командом и контролом извршиле кривично дело услед њиховог/њеног пропуштања да обавља одговарајућу контролу над тим снагама, када је:

„(а) тај војни заповедник или лице које делује у својству војног заповедника знало или је према околностима случаја морало да зна да су снаге извршиле или да су спремне да започну извршавање таквог кривичног дела; или када је

„(б) војни заповедник или одговорно лице које делује у својству војног заповедника, пропустило да предузме све неопходне и разумне мере у његовој моћи како би спречио извршење тих кривичних дела или је пропустило да предмет препусти органима овлашћеним за покретање истраге и вођења кривичног поступка.

„2. Када је реч о односу наредбодавац – извршилац, а који нису обухваћени одредбом става 1. овог члана, наредбодавац је одговоран за кривична дела из надлежности Суда која су извршила лица под његовом/њеном непосредном командом и контролом а до чијег извршења је дошло услед његовог пропуста у обављању команде и контроле над тим лицима и то, када је:

„(а) Наредбодавац знао или је према околностима случаја могао знати да су лица под његовом командом извршила или се спремају да изврше кривично дело из надлежности Суда;

„(б) Кривична активност је предузета под непосредном контролом и наредбом наредбодавца; и

„(ц) Војни заповедник је пропустио да предузме све неопходне и разумне мере у његовој/њеној моћи како би спречио или предупредио извршење кривичног дела или је пропустио да предмет препусти надлежним органима за спровођење истраге и вођење кривичног поступка.“

Поставља се питање који су елементи наведене одредбе детаљнији и прецизнији од свих досадашњих одредаба којима је, на било који начин, третирано питање командне одговорности у вези са субјектима кривичних дела. У тач. 1. ст. 1. наведено је да се кривична одговорност прописана у чл. 28. Статута или командна одговорност протеже и на војне заповеднике или лица која делују у својству војног заповедника. Без обзира на све специфичности терминологије у међународном праву и међународним документима (односно у терминологији

koja je prihvaćena u većini zemalja), i prema našim propisima široko se тумачi izraz „vojni zapovednici“, ali se njime ipak dovoljno precizno određuju subjekti krivičnih dela. To se podjednako može reći i za određene „лица koja deluju u svojstvu vojnog zapovednika“. Upravo njime su obuhvaćeni svi mogući subjekti izvršenja, pa i oni koji ne moraju da budu vojni zapovednici, ni vojna lica, ali se mogu naći u vojnoj hijerarhiji, imati svojstva vojnih zapovednika i potpasti pod komandnu odgovornost. Tu je, kao nužan uslov, potrebno da određeno lice, vojno ili nevojno, deluje u svojstvu vojnog zapovednika u određenoj trenutku, odnosno u vreme kada su snage koje su njemu potčinjene počinile krivična dela iz nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda. I u našoj praksi ima primera za situacije u kojima se za zapovednike određenih vojnih formacija, umesto oficira određenog čina, odnosno komandanta, postavljaju vojna lica bez čina radi obavljanja konkretnih, pa i ratnih zadataka. Ukoliko bi se u takvim situacijama njihova krivična, pa i svaka druga, odgovornost odredila kao odgovornost staršina i komandanata, pod kojima se skoro uvek подразумевају официри одговарајућих чинова, избегла би се одговорност у случају када се у svojstvu запovedника нађу војници или цивилна лица која нису ни старшине ни команданти, али су за време извршења кривичних дела били у позицији војних запovedника – са свим правима и овлашћењима старшине и команданта.

Посебно велики значај приликом одређивања субјеката командне одговорности има ст. 2. чл. 28. Статута. У њему се први пут у једном званичном међународном документу какав је Статут Међународног кривичног суда – оснивачком акту Суда, изричито говори о одговорности наредбодаваца. Истина, што се тиче судске праксе међународног правосудја, више пута је указивано на такву могућност, па и неминовност, ако постоји жеља да се главни или сви кривци изведу пред лице правде. Свакако, најбољи је и најаргументованији пример за то суђење бројним ратним злочинцима за злочине почињене током Другог светског рата. Међу њима је велики број цивилних лица – пре свега из државног и политичког врха Немачке, али и из других фашистичких земаља. Сва та лица не само да нису била официри и старшине већ уопште нису била у војној организацији. Међутим, с обзиром на њихову улогу и положај у државној хијерархији и политичким структурама, били су у позицији да буду у улози наредбодаваца онима који су извели злочине кажњавања према међународном праву. Управо то је један од главних услова за њихову кривицу по принципу командне одговорности. Дакле, у том случају не постоји однос претпостављени – потчињени, који је иманентно својство у војној хијерархији, већ однос надређени – подређени, који је много шири. Тим односом се обухватају одређени, сасвим разумљиви односи државна власт – војна власт. Он се протеже много шире од односа у војној организацији.

Наравно, у том и таквом односу подразумева се да су државна власт и функција изнад, али не и изван војне власти. Напротив, може се рећи да је државна власт продужетак, извор или генератор војне власти. Отуда и одговорност оних који врше, контролишу и реализују државну власт. Јер, свака власт, а посебно државна, располаже силом као неизбежним својством власти. Наравно, оружана снага – војска, најочитији је и најизразитији вид силе државне власти, уз друге облике силе и принуде којима држава располаже. Према томе, незамисливо је аутохтоно и независно вршење и реализовање војне моћи и снаге без државне власти, осим уколико није реч о војним диктатурама, које се такође поистовећују и оличење су државне власти. Због свега тога питање одговорности војних лица не може да се третира потпуно одвојено и независно од питања одговорности државних функционера, посебно оних који, с обзиром на своје функције и овлашћења, утичу на функционисање и употребу војске. Дакле, они несумњиво имају велику улогу у командовању војском, па отуда и основ њихове, пре свега политичке, али у одређеним случајевима и кривичне одговорности. Управо ти случајеви су предвиђени као командна одговорност у ст. 2. чл. 28. Статута Међународног кривичног суда, с тим што су детаљно и правно аргументовано прописани њени услови.

За разлику од Статута Хашког трибунала за бившу Југославију који у вези са гоњењем шефа државе, владе или одговорног државног функционера садржи само један став у чл. 7, у Статуту Међународног кривичног суда том питању је посвећен цео чл. 27, под називом „Релевантност имунитета носилаца јавне функције“. У ст. 1. тог члана наводи се да се Статут примењује једнако на сва лица без прављења разлике на основу тога да ли су носиоци јавне функције или нису. Дале се у истом ставу прецизира и конкретизује да јавна функција председника државе или владе, члана владе или парламента, изабраног представника или владиног службеника неће ни у којем случају чинити основ за изузимање тог лица од кривичне одговорности према том статуту, нити је јавна функција основ за блаже кажњавање. Из тога јасно произилази да не само да представници државне власти и носиоци јавних функција нису ослобођени кривичне одговорности већ да није предвиђено ни њихово блаже кажњавање на основу наведеног својства. Ис ст. 2. чл. 27. Статута Међународног кривичног суда произилази да се та лица уопште не могу ни позивати на имунитет. Имуитет по националном праву није никаква препрека за суд (Међународни кривични) да у односу на та лица поступа према својим надлежностима. Интересантно је да за разлику од неких других међународних докумената сличног карактера (статута), Статут Међународног кривичног суда садржи изричиту одредбу према којој имунитет не уживају ни лица која су заштићена (могу се позивати на имунитет) према међународном праву.

С правом се може закључити да се према Статуту међународног кривичног суда у вези с гоњењем и кажњавањем извршилаца тешких злочина према међународном праву не праве никакве разлике и изузеци, што је заиста правни принцип о једнакости свих људи пред судом и правдом као одраз врхунских правних, цивилизацијских, моралних и етичких достигнућа. Међутим, сасвим је друго питање примене у пракси тог принципа.

Постоји и једна друга разлика, која се односи на суштински – субјективни елемент командне одговорности. Наиме, у Статуту Хашког трибунала, у чл. 7, ст. 3, поред осталог, пише да дела која почини подређена особа не ослобађају надређену особу кривичне одговорности ако је знала или имала разлога да зна да ће подређена особа починити таква кривична дела или да их је већ починила а није предузела потребне и разумне мере да спречи таква дела или да казни починитеље. Међутим, у ст. 1, тачка 1. под а), наводи се да је војни заповедник или лице које делује у својству војног заповедника одговорно за кривична дела из надлежности суда која су извршиле снаге под његовом непосредном командом и контролом услед његовог пропуштања да обавља одговарајућу контролу над тим снагама ако је тај војни заповедник или лице које делује у својству војног заповедника знало или је, према околностима, морало да зна да су снаге извршиле или да су спремне да започну извршење таквог кривичног дела. Дакле, разлика је, чини се, не само терминолошке, већ суштинске природе, јер се у Статуту Хашког трибунала каже: „ако је надређена особа знала или имала разлога да зна“, а у Статуту Међународног кривичног суда: „ако је (војни заповедник или лице које делује у том својству) знало или према околностима случаја морало да зна“. При томе је, истина, формулација „имало разлога да зна“ употребљена у Статуту Хашког трибунала нешто „блажа“ и ближа субјективној одговорности. Међутим, било би много адекватније и примереније да је употребљен израз „могло знати“, или, још прецизније, „а према околностима догађаја могло знати“.

За означавање несвесног нехата као облика виности таква формулација је уобичајена и прихваћена у многим националним законодавствима, па и у нашем, и не види се разлог зашто није или зашто не би могла да се користи и у међународним документима, посебно у статутима међународних кривичних судова у којима се одређени принципи, а свакако и принципи субјективне одговорности, морају испоштовати, макар у минималним границама. Тиме би се отклониле све добронамерне, а посебно оне друге критике докумената (статута), па и сам рад таквих судова, а решења о одговорности у међународном кривичном праву би се поприлично уједначила са оним у националним законодавствима.

Наведена, веома комплексна, али и актуелна и значајна проблематика све више ће заокупљати пажњу, посебно стручне јавности, како у националном, тако и у међународном кривичном праву. Наиме, командна одговорност ће бити све актуелнија као једна од специјалних врсти кривичне одговорности. Дакле, без обзира на све мањкавости, она не само да је правно утемељена у постојећој, домаћој и међународној, правној регулативи већ има и „перспективу“ и добијаће све већи значај не само, као до сада, у међународном већ и у домаћем кривичном праву.

Командна одговорност се полако али сигурно прихвата и регулише и у националним законодавствима. Таква обавеза произилази и из Римског статута Међународног кривичног суда, посебно за земље које су његове потписнице. Јер, у преамбули Статута, у ст. 10, наглашено је да ће „Међународни кривични суд основан по овом Статуту бити комплементаран са националним кривичним законодавствима“. Наша земља је, заједно са шездесетак других земаља потписница Римског статута, већ ратификовала тај статут, па ће, сходно томе, имати обавезу не само да испоштује његове одредбе него и да у националном законодавству регулише питање командне одговорности.

Литература:

1. С. Аврамов, *Извори међународног рајиног љрава*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/58.
2. Д. Атанацковић, *Кривично љраво* (посебан део), Београд, 1979.
3. М. Бартош, *Међународно јавно љраво*, књ. I/III, Београд, 1954, 1956. и 1958.
4. М. Бартош, *Пишање рајиних злочинаца*, „30 дана“, бр. 24/47.
5. М. Бартош, *Сиварање међународног кривичног суда*, „Народна милиција“, бр. 11/54.
6. М. Бартош, *Сиварање међународног кривичног суда*, „Савремени међународни проблеми“, Сарајево, 1955.
7. М. Бартош, *Развој међународног рајиног љрава*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/58.
8. А. Вајс, *Раг комисије за уиврђивање злочина окуиашора и његових љомагача*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 4/61.
9. А. Вајс, *Проблеми међународног кривичног љравосуђа*, „Међународна политика“, бр. 4/52.
10. В. Василијевић, *Међународна кривична дела у националним кривичним законишима и значај шаковог њиховог љроисивања у одсушћу међународног кривичног кодекса*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 1–3/67.
11. В. Василијевић, В. Суђење љред Међународним војним судом у Нирнбергу и развој међународног кривичног љрава, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 3/71.

12. В. Василијевић, *Кажњавање рајних злочинаца и проблем засијаревања кривичног гоњења у међународном кривичном праву*, „Југословенска ревија за криминологију и кривично право“, бр. 1/65.
13. *Женевске конвенције за заштитиу жртва раја* од 12. августа 1949. године, Београд, 1957.
14. *Закон о сарадњи СРЈ са Хашким трибуналом*, „Службени лист СРЈ“, бр. 18/2002.
15. *Збирка међународних уговора ФНРЈ*, издање Министарства иностраних послова ФНРЈ, свеске 4–6/49.
16. Б. Златарић, *Хашке конвенције од 1907. године и индивидуална кривична одговорност за рајне злочине*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/58.
17. Б. Златарић, *Проблем засијаре међународних злочина у усјоредном и међународном праву*, „Зборник радова Правног факултета у Загребу“, бр. 1/66.
18. Љ. Јовановић, *Кривична одговорност појединаца у међународном праву*, „Преглед“, бр. 1–2/62.
19. М. Лутовац, *Одговорност за кривично дело извршено по наређењу у међународном рајном праву*, „Војно дело“, бр. 2/87.
20. М. Марковић, *Питање одговорности за злочине против човечности, као повреде најбитнијих људских права*, „Југословенска ревија за криминологију и кривично право“, бр. 4/86.
21. *Материјал са савештовања о суђењима за рајне злочине у Србији и Црној Гори* које је одржано у Београду 14. и 15. јуна 2002.
22. *Основни правни документи Међународног кривичног суда за бившу Југославију*, Канцеларија Хашког трибунала, Београд, 2002.
23. З. Пајић, *Међународна одговорност за злочин против човечности у свијетлу нирнбершких начела и савремених схваћања*, „Годишњак Правног факултета у Сарајеву“, бр. XXXIII/85.
24. З. Пајић, *Злочин против човечности – проблем међународне одговорности*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/86.
25. М. Радојковић, *Рај и међународно право*, Београд, 1947.
26. *Римски сјашуи Међународног кривичног суда*, „Међународни уговори“, „Службени лист СРЈ“, бр. 5/2001.
27. Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић, *Кривично право* (општи део), Београд, 1978.
28. *Сјашуи Међународног трибунала за бившу Југославију са Правилником о посјуйку и доказима* (са изменама и допунама), Фонд за хуманитарно право, Београд, 2001.

Др Слободан Б. Микић, генерал-мајор у пензији

Аутор одређује савремени рат као рат веома блиске прошлости, садашњости и најближе будућности (ратови који су вођени после 1990. године). На основу анализе и истраживања наводи опште карактеристике савремених ратова :

- а) сличности са ратовима који су вођени после Другог светског рата;*
- б) измењених и модификованих карактеристика у односу на те ратове, и*
- ц) особености савремених ратова. Посебности савремених ратова произилазе из интензивног развоја и могућности савременог наоружања и друге ратне технике (пре свега, авијација, сателити, електроника), достигнућа у другим областима технологије и науке, и услова и стања у међународној заједници. Најзначајније особености савремених ратова, према аутору јесу: изразити утицај најсавременије ратне технике на начин извођења ратних дејстава; измењена улога простора и коришћење космоса; повећан значај дејстава са великих одстојања и висина; већа употреба специјалних дејстава и снага и професионализација оружаних снага. Осим тога, смањена је могућност стратегијског изненађења. Пропагандна, политичка и информатичка дејства, економске санкције и друге мере добиле су посебан значај у савременом рату. Најмоћније војне силе у савременим ратовима првенствено ангажују своје ваздухопловне, ракетне, космичке и специјалне снаге. За дејства на копну, кад год постоји могућност, за своје циљеве и интересе користе разне „посреднике“ из редова плаћеника, побуњеника, сепаратиста и терориста на територији противника (жртва агресије).*

Садашњи ратови су последица стања у појединим државама и међународној заједници. Наиме, свет и даље карактеришу многе противуречности, различити интереси и конфликти. Постоје огромне разлике између људи, друштвених скупина, држава и региона које су нарочито изражене у економском развоју, поседовању материјалних добара и капитала и начинима функционисања политичких система, као и у степену демократског развоја појединих држава и света у целини. И даље постоје огромне разлике између изразито богатих и сиромашних народа и држава:¹ док се једни енормно богате, већина

¹ Три најбогатија човека на свету имају имовину већу од бруто друштвеног производа 35 најсиромашнијих држава, у којима живи око 600 милиона становника, док 225 најимућнијих појединаца располажу већим материјалним вредностима него половина човечанства (подаци ОУН, „Политика“, 16. октобра 1999).

Распоред богатства у свету је веома неравномеран. Тако, САД располажу са 25,13, Јапан са 17, 41 и Немачка са осам одсто укупног светског богатства. На другој стра-

људи је све сиромашнија или без основних услова за живот. У тако неповољној ситуацији, у појединим државама и регионима воде се ратови, и то најчешће унутрашњи (грађански) ратови. Истовремено, у многим деловима света има и других врста и облика сукоба и оружаних аката, међу којима су посебно изражена терористичка дејства.²

Савремени ратови су вишеструко значајни. Пре свега, њима се онемогућавају нормалан свакодневни живот и рад људи, односно спречава развој народа и држава, нарушавају мир и међусобни односи и изазивају нове кризе у свету. Стога су искуства из савремених ратова изузетно значајна с војног аспекта, а њиховим истраживањем развијају се војна наука и ратна вештина.

Дефинисање савременог рата

О појму *савремени рат* постоје различита гледишта у теорији и пракси која се односи на рат. Језички, термин *савремен* значи: „а. који се односи на садашње време, садашњи, модеран; б. који се односи на време о коме се говори, тадашњи, истовремен, истодобан“.³ *Савремено* значи „на савремен начин, модерно“, а савременост као „савремено доба, истовременост“.⁴

Многи аутори су писали о савременом рату. На пример, према Павлу Јакшићу: „Под савременим ратом . . . подразумевају се ратови у *блиској* прошлости, садашњости и *блиској* будућности. . .“⁵ (курзив С. М.). Драшко Драшковић, који је нешто шире разматрао појам савремени рат, наводи: „Велике силе под појмом ‚савремени рат‘ подразумевају само ракетно-нуклеарни рат светских размера“.⁶ Потом, о савременом рату, каже следеће: „Појам савремени рат обухвата, дакле, квалитетна својства рата као друштвене појаве, при чему се мисли на структуру и карактеристике глобалних друштвено-политичких односа у свијету, снага које воде рат, војну доктрину, начин вођења оружане борбе итд“. И даље: „Према томе, појам ‚савремени рат‘ везан је за одређено вријеме. Историјски период у којем се рат дешава одређује карактер, физиономију, класификацију, карактеристике и

ни, много људи немају елементарне услове за опстанак. На пример, од глади, у свету умире годишње око 80 милиона људи (исто, 31. октобар 1999. године).

² У 2001. години грађански ратови су вођени у више држава: Анголи, Конгу, Сијера Леонеу, Судану, Руанди, Шри Ланки, Авганистану, Колумбији. Такође, терористичка дејства су извођена у многим државама света: Алжир, Индонезија, Индија (Кашмир), Непал, Блиски исток, Шпанија, Северна Ирска, СР Југославија (Косово и Метохија и југ Србије), Македонија, САД (терористички напади на зграде у Њујорку и Вашингтону) итд.

³ *Речник српскохрватског књижевног језика*, „Матица српска“, Нови Сад, 1973, књига 5, стр. 602.

⁴ *Исто*, стр. 603.

⁵ Павле Јакшић, *Савремени рат*, II „Вук Караџић“, Београд, 1969, стр. 268.

⁶ Драшко Драшковић, *Савремени ратови*, „Веларта“, Београд, 1997, стр. 10.

облик испољавања. Због тога се каже за рат, који се дешава у одређеном времену, да је савремен, што конкретно значи, за наше услове последије Другог светског рата“. Према Драшковићу, „Савременим ратом се може сматрати и онај рат који се води најмодернијим оружјем (нуклеарним и конвенционалним) и борбеном техником која је у употреби (наоружању војски) или ће бити у наоружању војних формација“. Исти аутор закључује: „Према томе за одређивање појма 'савремени рат' релевантни су ови фактори: а) вријеме у коме се ратови воде; б) борбене могућности и квалитет савременог оружја, борбене технике; в) амбијент у коме се води рат (космос); г) последице које савремени ратови могу да имају на међународне односе, сарадњу међу државама, подстицање наоружавања, борбу за мир, продубљивање кризних жаришта и сукоба“.⁷

Постоје, осим наведених, и многа друга схватања савременог рата. Међутим, приликом дефинисања појма *савремени рат* увек се мора полазити од значења атрибута савремен, а најважнији критеријум за савременост јесте временска компонента, тј. време када се неки рат догодио. То значи да су савремени ратови они који се догађају у садашњости или непосредно пре садашњости. Отуда је углавном прихватљиво одређење Павла Јакшића: да су савремени ратови они који су вођени у блиској прошлости, који су актуелни у садашњости или ће се догодити у блиској будућности.

Врста и квалитет оружја која се употребљавају у неком рату не могу да буду основни критеријум за савременост, јер се рат у савременим условима може реализовати различитим врстама оружја, не само модерним и савременим већ, понекад, и оружјима из ранијег периода, па чак и релативно застарелим. Свака зарађена страна, наиме, и у савременом рату користи оружја и ратну технику које поседује. Кроз историју су зарађене стране поседовале различите врсте ратне технике, зависно од својих услова и могућности, а тако ће бити и у будућим ратовима. Такође, карактер, врста и обим последица нису одлучујући за савременост рата.

Основни чинилац за дефинисање појма савремености, односно савременог рата, јесте превасходно време – када се неки рат догађа. Према томе, *савремени рат је сваки рат који се води у садашњем времену, или је вођен у најближој прошлости или ће се водити у најближој будућности*. Свако време је имало своје савремене ратове, а искуства из ратова вођених у претходним периодима не смеју да се занемаре јер нека од њих имају универзални значај.

У периоду после 1990. године било је много ратова, највише грађанских (унутрашњих).⁸ Од међународних, условно речено, вођена су три регионална, два важнија локална и више грађанских ратова.

⁷ Исто, стр. 11 и 12.

⁸ Регионали ратови су били: 1) Рат у Заливу, од 17. јануара до 28. фебруара 1991, између коалиције држава, на челу са САД, и Ирака; 2) НАТО – југословенски рат, од

У последњој деценији 20. века, на основу анализе ратова, издвојене су неке битне карактеристике савремених ратова и тенденције у мењању рата као процеса. Основне карактеристике савремених ратова могу да се групишу у три категорије: 1) карактеристике из претходних ратова које су потврђене и у савременим ратовима; 2) карактеристике које су настале еволуцијом својстава претходних ратова, и 3) особености савремених у односу на претходне ратове.¹⁰

1) *Неке карактеристике претходних ратова потврђене су у савременим ратовима.* На пример: а) пресудан утицај политичког и економског чиниоца; б) ескалација ратних догађања; в) смањење разлике између цивила и војника у рату; г) човек као одлучујући чинилац рата и д) веома тешке последице по све учеснике рата, а пре свега по слабију страну.

а) Одувек су *политички и економски чиниоци пресудно утицали на рат.* Наиме, политички чинилац пресудно утиче на одлучивање о уласку у рат, на ангажовању основних потенцијала у њему и на завршетак рата. У савременим условима ти чиниоци имају повећан утицај на укупни процес рата. Пре свега, све се теже обезбеђује политичка подршка својих грађана за учешће у рату, а веома тешко може да се обезбеди подршка иностраних чинилаца (државе, међународне организације и институције). Економска снага и потенцијали зараћених страна све су значајнији за ток и исход рата: ратови су све скупљи, јер се брже троше материјалне резерве и ресурси. Стога ко нема довољно материјалних и финансијских ресурса или нема подршку међународних чинилаца тешко може да постигне успех у рату.

24. марта до 10. јуна 1999, вођен између чланица НАТО-а и суседних држава (као саучесници) и СР Југославије, 3) Рат у Авганистану (тзв. антитерористички), од 7. октобра до 10. децембра 2001. године, када су завршене главне операције. Међутим, дејства против остатака терористичке организације „Ал Каида“ и талибанског режима настављена су и у 2002. години. На једној страни биле су САД (уз политичку, логистичку и другу подршку многих држава), а на другој терористичка организација „Ал Каида“ (чији је вођа Осам бин Ладен) и оружане снаге талибанског режима у Авганистану. На копну, САД су имале савезнике у опозиционој авганистанској Северној алијанси. Иако наведеним ратовима није био захваћен већи простор, били су регионални по учесницима и значају. Два важнија локална рата су били: Рат између Етиопије и Еритреје (1998–2001), због спора око граничне области, и између Конга и Уганде, Руанде и Бурундија. Грађанских ратова је било више од двадесет, највише у Африци. Два су вођена на просторима СФР Југославије (у Хрватској и Босни и Херцеговини).

⁹ Карактеристика, опис карактеристичних, изразитих особина, својстава неког или нечега (М. Московљевић, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика*, „Аполон“, Београд, 1990, стр. 333).

¹⁰ Особеност: 1. посебност, издвојеност, 2. необичност, изузетност (*исто*, стр. 519).

б) *Ескалација ратних догађања* редовна је појава у савременом рату. Наиме, без обзира на ваљаност и потпуност припрема, као и на предвиђања тока рата, увек долази до већих или мањих одступања од предвиђених догађања. Ескалација рата може различито да се манифестује. На пример: променама у саставима и квалитету зараћених страна; променама у ставу и односима у окружењу (међународна заједница) према зараћеним странама; резултатима које зараћене стране постижу у току ратних дејстава; губицима у људству и материјалним средствима; променама у ставовима и расположењу јавног мњења према актуелном рату и стању у државама које су захваћене ратом. Као по правилу, сваки рат се, мање или више, одвијао другачије него што су планиране зараћене стране. Агресор, на пример, најчешће погрешно у процени мислећи да ће рат трајати кратко, односно, да ће за кратко време окупирати нападнуту државу, а обично реалност буде другачија.

в) У претходним ратовима, поготову савременим, *смањује се разлика између цивила и војника*. Ратом се, најчешће, захвата целокупна територија зараћених страна, нарочито у грађанским ратовима, па се губи разлика између фронта и позадине, тј. скоро да и нема класичних фронта. Рат се често води на целој дубини ратишта, што је нарочито изражено када су зараћене стране приближно једнаке и када поседују најсавременије оружје и ратну технику.

Цивилно становништво знатно више страда у савременим него у ранијим ратовима.¹¹ Агресори, по правилу, не воде рачуна о страдању цивила – не поштују одредбе ратног и хуманитарног права. Оружане снаге агресора, веома често уништавају и стамбене објекте, школе, мостове, фабрике, па чак и болнице. Страдања цивила проглашавају „колатералном штетом“ (узредна, случајна, ненамерна). У грађанским ратовима поједине зараћене стране користе цивиле (најчешће присилно) за обављање многих војних задатака (обавештајне и субверзивне активности, израда фортификацијских објеката, транспорт материјала, и друго), па чак и као живи штит испред својих бораца. Понекад и над својим сународницима цивилима изводе планиране маскре да би се окривила противничка страна, и слично.

г) *Човек је остао одлучујући чинилац рата* без обзира на све већи значај нових оружја и савремене ратне технике, повећане ефекте дејстава и разорну моћ наоружања. Он одлучује о свим битним питањима која се односе на рат и употребу оружја, рукује најсавременијим оружјем и употребљава га зависно од својих намера и циљева. Човек

¹¹ Од укупног броја погинулих у Другом светском рату, 62 одсто били су цивили, у Вијетнаму око 50 одсто, а у НАТО-југословенском рату 75 одсто погинулих и ранијих били су цивили. У неким грађанским ратовима број погинулих цивила је и већи, чак 80 – 90 одсто од укупног броја погинулих у рату (*Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1981. стр. 1075 и 1113; „Политика“, 5. јануар 2000).

и у савременом рату задржава све функције које је имао и у ранијим ратовима, али савремени рат тражи и савременог војника (високог нивоа знања и способности). О карактеристикама таквог војника Алвин и Хајди Тофлер кажу: „Савремени војник није само мула за муницију и носач фишеклија. Он познаје и механизовану и пешадијску тактику. Он је обучен да садејствује у операцијама хеликоптера и авиона, јер их он најчешће наводи. Навођење авиона значи да он познаје и противничка оружја. Он је вешт у геометрији, навигацији. Управља ватром минобацача и артиљерије. Оклопна и противоклопна, минска и противминска оружја и тактике, употреба експлозива, компјутера, моторних возила, ласерских осветљивача, термалних осматрачких средстава, уређаја за сателитске везе и организацију снабдевања и логистике, део су његове борбене опреме“.¹²

д) Сваки, а нарочито савремени рат *изазива бројне и веома тешке последице*, поготову по слабију, инфериорну и поражену страну. Највећи и најтежи губици су људски животи, потом бројни инвалиди, као и огромне штете које се наносе привреди и другим делатностима и инфраструктури. Од броја страдалих у рату, 30 одсто чине деца. Људи страдају од заосталих убојних средстава (касетне и авио-бомбе, мине, пројектили, радиолошка и хемијска контаминација) годинама после завршетка рата а многи преживљавају психичке стресове и трауме. Привреда и друштвене делатности, због штета и рушења, уназађене су деценијама. Животни стандард становништва драстично се смањује и прекидају се сви привредни и финансијски токови. Ремете се билатерални и међународни односи у целини, и ствара дугогодишње неповерење међу људима и народима који су међусобно ратовали.

2) *Савремени ратови су довели до даље еволуције неких карактеристика претходних ратова*. То се нарочито односи на: а) све већу интернационализацију ратова (учешће и мешање страних чинилаца); б) изостанак ратова између великих сила; в) појаву ратова, пре свега грађанских, претежно у земљама у развоју; г) медијско „препарирање“ јавног мњења; д) масовно учешће људи и ратне технике; ђ) маневарски карактер ратова; е) повећан значај материјално-техничког чиниоца, пре свега савременог наоружања; ж) примену разноврсних борбених дејстава и з) коришћење усавршене ратне вештине.

а) Ратове садашњице карактерише све већа *интернационализација*, односно мешање страних чинилаца. Раније јер је то било карактеристично за светске и, донекле, за регионалне ратове. Сада је изузетно велико мешање страних чинилаца карактеристично и за локалне и грађанске ратове. У њима се, поред зараћених страна, ангажују, у различитим облицима и активностима, многи инострани актери, и то званично или незванично, јавно или тајно. Иностранци чиниоци, ме-

¹² Алвин и Хајди Тофлер, *Рат и антират*, „Паидеја“, Београд, 1998, стр. 85.

шањем или, чак, и учешћем у рату на некој од зараћених страна, настоје да остваре своје интересе (економске, политичке или војне). Стога су сви савремени ратови у одређеној мери интернационализовани, чак и унутрашњи ратови. У њима има много актера ангажованих на различите начине и са различитим циљевима. Често је утицај иностраног чиниоца пресудан и за исход рата (чак и грађанског).

Интернационализација ратова се остварује кроз пропагандне, политичке, економске и војне активности али се злоупотребљавају и хуманитарне активности и деловања ради подршке само једној зараћеној страни. Интернационализација ратова се остварује учешћем страних држава (или њихових држављана) и ангажовањем међународних организација и институција (глобалне и регионалне). Разлози за мешање страних чинилаца у ратове других народа и држава су различити, зависно од конкретних услова и зараћених страна. Могу да буду политички, војни, економски (најчешће), етнички, верски, идеолошки разлози.¹³

б) Од завршетка Другог светског рата *велике силе нису међусобно ратовале*, без обзира на идеолошке, политичке, економске, војне и друге интересе, јер су свесне да би претрпеле огромне губитке и штете. Осим тога што би, од снажних и јаких, постале другоразредне и економски уназађене државе, у таквом рату дошло би и до употребе нуклеарног или другог оружја за масовно уништавање (што се не би могло искључити), па би био угрожен не само њихов опстанак већ и целокупни живот на Земљи.

в) *Унутрашњи (грађански) ратови су се претежно догађали на просторима земаља у развоју* које и иначе имају бројне проблеме различите природе. То су сиромашне земље, за великим социјалним разликама међу становништвом, у којима се оскудева у храни, па људи чак и умиру од глади.¹⁴ Међутим, многе од њих имају изузетно висок наталитет, а здравствена и социјална заштита не задовољавају ни основне потребе људи. Често те државе оптерећују етнички, конфесионални и гранични проблеми и сукоби, а у већини њих изражен је сепаратизам, уз најгрубље насиље и терор. Осим тога, нису занемарљиви ни страни утицаји и интереси.

г) *Медијско „препарирање“ јавног мњења и прикривање правих циљева агресија*,“ значајна је карактеристика и тенденција свих са-

¹³ Талибане у Авганистану, као најмилитантније исламске фундаменталисте, помагале су многе исламске државе (највише Пакистан). Муслимани у Босни и Херцеговини имали су, у току грађанског рата 1992 – 1995. године пропагандну, политичку, економску и војну подршку многих исламских држава и земаља чланица НАТО-а. Хрвати су, такође, имали свестрану подршку и помоћ многих западних држава и Северноатланског савеза.

¹⁴ У 2000. години претила је глад становницима 33 државе било због недовољних количина падавина или политичких и других проблема („Политика“, 16. април 2000).

времених ратова. Пропагандне активности, делатности и дејства агресора добили су посебан значај у савременим ратовима. Агресори та дејства користе у свим фазама рата, настојећи да, по сваку цену, оправдају своје ступање у рат. При томе се не бирају средства и методи да би се оправдала агресија и свом и светском јавном мњењу приказала као нужна да би се „уразумио“ противник (жртва агресије) и тако „решила“ настала криза. У државама агресора, сви значајни медији се подводе под контролу владајућих политичких структура и државе да би могло да се оствари планирано „препарирање“ јавног мњења. Грађани су изложени таквом пропагандном и политичком притиску да су често принуђени да прихвате и оно што није у складу с њиховим моралом и рационалним понашањем.

д) *Масовно учешће људи и технике* такође је једна од одлика савремених ратова. Грађански ратови, као и други ратови у којима учествују мале и средње развијене земље, нарочито су по томе карактеристични јер у њима преовлађују борбена дејства на копну а наоружање које се користи често није најсавременије (већ и застарело). Људи у ратним дејствима обављају и друге задатке, по основу војне или радне обавезе, или су на то принуђени због различитих околности које намеће рат. Ратом је често захваћена целокупна територија нападнуге државе (жртва агресије), па обављање ратних задатака постаје начин живота људи све док траје рат. Насупрот томе, велике силе су у могућности да економишу својим снагама и потенцијалима и да у рату ангажују само делове оружаних снага и мањи део осталих институција и структура друштва. У неким случајевима, ако учествују у рату, могу да ангажују веома ограничене и специфичне снаге и потенцијале: ваздухопловне, ракетне, поморске и друге снаге. При томе, тежишна дејства могу да изводе из ваздушног и космичког простора или са мора с ограниченим снагама или, чак, без непосредног ангажовања копнених снага (или у веома ограниченом обиму). Инфериорна страна у рату недостатак савременог оружја и ратне технике надокнађује бројем људи које ангажује ради супротстављања агресору.

ђ) *Ратна дејства имају претежно маневарски карактер* због тежње да се рат што пре заврши и карактеристика савремене ратне технике. Маневре користе обе стране учеснице у рату: надмоћнија страна полази од својих предности, а слабија страна је на то принуђена због дејстава противника. Постоје бројни различити облици и врсте маневарских ратних дејстава.

Оружане снаге великих сила, прво ангажују ратно ваздухопловство и ракетне јединице, који изводе масовне и снажне ударе по снагама и инфраструктури противника све док не обезбеде услове за ангажовање брзопокретних копнених снага (првенствено механизаних и оклопних). Оне изводе брзе продоре дуж најповољнијих права-

да и на тај начин доводе противника у незавидан положај. Дејства на копну подржавају се све време снажним ударима авијације и ракета по целој дубини распореда противника.

Инфериорна страна у рату принуђена је да користи различите облике маневра да би могла да се супротстави јачем противнику и смањи неповољне последице по своје снаге. Због тога предузима оперативно и тактичко маскирање, непрекидно мења распоред и положаје својих јединица, изводи многа специфична борбена дејства и изналази нове борбене поступке и радње које не очекује противник. Саставни део сваког маневра јесу брза и изненадна борбена дејства.

е) Достигнућа у развоју технике и технологије, поготову ратне технике, утицала су на *повећање улоге материјално-техничког чиниоца* у савременом рату. Нарочито је изражена све већа моћ наоружања, што се манифестује већим ефектима у нашошењу губитака и зарањима на просторима употребе. За руковање и употребу наоружања потребно је све мање, али све стручнијег и образованијег кадра. Непрекидно постоји тенденција повећања ватрене моћи оружја, његове прецизности, брзина дејства и ефеката на циљу. Посебна пажња се посвећује електроници, ракетној и информатичкој техници. У вези с високостручним кадром у оружаним снагама Алвин и Хајди Тофлер наглашавају: „У Рату у Заливу, Сједињене Америчке Државе су послале 500 хиљада војника, логистичку подршку им је пружало 200 хиљада војника, а рат је добијен са 2000 војника (оних који су руководили и управљали најсавременијим оружјима и техником Трећег таласа)“.¹⁵

ж) У савременом рату примењују се *разноврсна борбена дејства* јер зараћене стране користе све расположиво наоружање. Употребљава се најмодернија ратна техника (сателити, ракете свих врста, авиони и хеликоптери последњих генерација, софистицирана и друга оружја), али и многа технолошки превазиђена оружја и опрема (чак и из Другог светског рата), све до бајонета и ножа. Наравно, велике силе и најразвијеније државе користе најсавременија оружја, док неразвијене и сиромашне земље, по правилу, имају оружја старијих технолошких генерација. Због употребе различитих генерација, врста и типова оружја примењују се различити начини и врсте борбених дејстава у сваком амбијенту (на копну, у ваздушном простору, космосу и на мору), а зараћене стране прилагођавају начине борбених дејстава конкретним условима рата. Која ће борбена дејства и када примењивати зараћене стране зависи од тога ко им је противник, које оружје и технику поседује, од његових могућности, дејства и циља који жели да оствари у одређеном времену. Операције, бојеви и борбе нижих тактичких јединица и других састава зависе од конкретних услова – могу се примењивати уобичајена или специфична борбена дејства,

¹⁵ Алвин и Хајди Тофлер, *Рат и антират*, исто, стр. 86.

односно њихове различите комбинације. Истовремено, изводе се различита борбена дејства, односно различите комбинације, на различитим деловима ратишта, војишта и зона (рејона) борбених дејстава. Рат се може добити и масовним ударима авијације, ракета и других оружја из ваздушног простора, космоса и са мора. Томе, кад год је могуће, теже велике силе или коалиције моћних држава.

з) Нова и усавршена оружја и ратна техника, тоталност рата, мноштво нових садржаја и различити услови, довели су до даљег *усавршавања ратне вештине*. Међутим, општа достигнућа ратне вештине, као историјско и проверено искуство, и даље су актуелна и корисна, као што су сазнања о улози основних чинилаца рата; потврђени принципи ратних дејстава; улога и задаци појединих видова, родова и служби; улога и основни садржаји припрема за ратна дејства; улога и задаци команди и штабова; суштина и карактер основних начина борбених дејстава итд.

Ратна вештина се и даље убрзано развија јер нова оружја и друга ратна техника условљавају њено усавршавање. Тај процес се одвија у три основна правца: изналазе се решења за што потпуније и брже искоришћавање ефеката и резултата дејстава најсавременијих оружја (последње технолошке генерације); решавају се проблеми одбране и заштите од тих оружја и, упоредо с тим ратна вештина се интегрише с неопходним елементима пропагандних, политичких, економских, информатичких и других садржаја који су све значајнији за процес и исход рата. Ратна вештина је постала сложенија него икада и мултидисциплинарна, јер мора дати одговоре на питања у вези с најновијим достигнућима у ратној техници и свим другим битним садржајима савременог рата.

У усавршавању ратне вештине оружане снаге великих сила тежиште имају на примени ратних дејстава која им омогућавају што већи учинак најсавременијих оружја уз што мање сопствене губитке, поготову у људству. Стога посебну пажњу посвећују дејствима се великих удаљености, из ваздушног простора и космоса. Упоредо с тим, ради остварења својих интереса и дејства, пре свега на копну, траже савезнике и користе њихове услуге и снаге које већ постоје на територији противника, као што су ратне војне информације, сепаратистичке и друге организације и састави, као и елементи који су им наклоњени. Такође, ангажују снаге за реализацију пропагандних, политичких, психолошких, економских и других активности.

Оружане снаге средњих, поготову малих и неразвијених земаља, насупрот њима, тежиште своје ратне вештине имају на изналажењу одговора у вези са супротстављањем технички супериорнијем противнику. Њихова ратна вештина је својеврсна комбинација одбране и заштите од оружја високе технологије, затим иницијативе и лукавства, као и врхунске обучености свих састава за парирање тех-

волошки супериорнијем и моћнијем противнику, уз максималан ослонац на сопствене снаге, потенцијале и могућности. Мере противваздушне и противелектронске заштите, супротстављање пропагандном, психолошком и обавештајном деловању и одлучна противтерористичка дејства имају изузетан значај за одбрану малих држава.

3) *У савременим ратовима изражене су неке нове карактеристике, од којих су најважније:* а) инструментализовање међународних организација и институција; б) коришћење грађанских ратова као „средничких“ ратова; в) коалициони ратови; г) краће трајање ратова; д) тоталност обухвата; ђ) коришћење санкција као саставног дела рата; е) учешће незаконитих (паравојних) јединица и састава; ж) дезорганизовање система руковођења и командовања противника; з) повећано коришћење најмодерније ратне технике; и) коришћење космоса за ратна дејства; ј) брже трошење снага и средстава; к) измењена улога простора – повећан значај ваздушног и воденог простора; л) већи значај времена као простора; м) повећано учешће професионалних војника; н) већи значај „специјалних дејстава“; њ) употреба јединица за брза дејства; о) смањена могућност стратегијског изненађења, и п) сложеније позадинско обезбеђење.

а) Савремене ратове одликује *инструментализовање међународних организација и институција*. Наиме, агресори увек настоје да обезбеде подршку међународних организација и институција за своје учешће у рату. Томе прибегавају и поједини учесници (стране) у грађанским ратовима. Ослањају се на своје иностране савезнике, пре свега на неку велику силу, узимајући у обзир њихов утицај и улогу у најзначајнијим глобалним (ОУН, Организација исламских држава, НАТО итд.) или регионалним организацијама (ОЕБС, Организација америчких држава, Европска унија, Афричка унија итд.).¹⁶ Понекад се инструментализују и специјализоване међународне организације и агенције ОУН, па чак и међународне хуманитарне организације, на пример, Високи комесаријат УН за избеглице, Саветска здравствена организација, Високи комесаријат за људска права, Међународни комитет црвеног крста, и друге. Слично је и са појединим невладиним међународним организацијама, као што су: Лекари без граница, Helsinki Watch, Amnesty International, Human Rights Watch, разне новинарске организације и удружења, и слично. Све чешће те организације пружају помоћ (искључиво или претежно) страни учесници у рату која ужива наклоност и подршку великих светских сила. Нису ретки случајеви да се те организације ангажују и у пружању војне помоћи

¹⁶ Пример пристрасности тих организација јесте њихова подршка муслимана и Хрвата у току грађанских ратова на просторима СФР Југославије. Слично је било и у току агресије НАТО-а на СР Југославију, када су те организације пружале апсолутну подршку шиптарским сепаратистима и терористима, а на штету Срба и осталих грађана.

одређеној страни (дотурају оружје, муницију и другу ратну опрему, пропагандно и обавештајно делују итд., што није примерено хумани-тарним организацијама).

б) Многи савремени грађански ратови попримили су карактер својеврсних „посредничких ратова“, јер су регионалне или поједине велике силе настојале да преко њих остваре своје интересе на одређе-ном геополитичком и геостратегијском простору. „Посреднички рат“ може да иницира, планира и организује заинтересовани страни чини-лац (држава, а понекад и велика мултинационална и транснационал-на компанија и корпорација). Такође, страни чинилац може да се укључи у процес рата (подршка и различити видови помоћи одређе-ној страни). Грађански ратови су најчешће у функцији „посредничких ратова“, што показују и анализе савремених грађанских ратова. Наи-ме, скоро сваки грађански рат био је у интересу неке регионалне или светске силе или представника најкрупнијег капитала. Преко „по-средничких ратова“ инострани чинилац реализује своје интересе и циљеве без директног или значајнијег сопственог ангажовања, пре свега без ангажовања својих оружаних снага и значајнијих материјал-них средстава и потенцијала. Улогу посредничких ратова имају поне-кад и локални и регионални ратови.

Транснационалне и мултинационалне компаније и корпорације нарочито су заинтересоване за добијање утицаја и концесију у ек-сплоатацији природних богатстава, као што су извори нафте и природ-ног гаса, налазишта нуклеарних и других сировина које имају страте-гијски значај и племенитих метала, шумска богатства, итд. као и за коришћење јевтине радне снаге. Да би дошле до тих погодности те компаније подстичу сукобе и подржавају одређену страну, учесницу рата, на простору за који су заинтересоване.

в) У многим савременим ратовима ангажују се *коалиције држава*, односно учесника. Такви су били Рат у Заливу, НАТО-југословенски рат и на одређени начин, тзв. антитерористички рат у Авганистану 2001. године. Против Ирака су биле ангажоване мултинационалне снаге из двадесет шест држава, а главнину су чиниле америчке сна-ге.¹⁷ Агресију на СР Југославију извела је коалиција земаља чланица НАТО-а, уз саучесништво (пружање услуга – територије, аеродрома, лука, инфраструктуре, обавештајних информација итд.) неколико др-жава (пре свих суседа СР Југославија) које нису биле чланице тог сав-еза.¹⁸ Коалиције се образују и у грађанским ратовима од учесника на

¹⁷ Коалиционим снагама, јачине 670.000 људи, командовао је амерички генерал Нор-ман Шварцкоп (И. Никезић, *Војностратегијски аспект рата у Заливу*, „Војно дело“, бр. 4-5, стр. 269).

¹⁸ Учествовали су састави из оружаних снага 14 чланица НАТО-а и Албаније. Услуге и логистичку подршку НАТО-а пружале су све државе суседи СР Југославије и Словачка, као и снаге УН у БиХ – СФОР.

појединим странама. Обично је реч о коалицијама појединих покрета, партија или других скупина.¹⁹

Коалиције се стварају из више разлога. Прво, на тај начин се терет рата распоређује на више учесника, а одговорност је такође заједничка. Друго, образовањем коалиције ствара се повољнији однос снага и претпоставка за успех коалиције у рату. Треће, коалиција, поготову када је чине снаге великих сила, лакше и ефикасније обезбеђује одговарајућу пропагандну, политичку и другу подршку свог и међународног јавног мњења и у институцијама међународне заједнице (у ствари, у међународним организацијама и институцијама) чак и када се упусти у отворену агресију.

Савремени ратови су веома скупи, па отуда потреба да се трошкови деле на више учесника. Често се као учесници у подмиривању трошкова појединих држава учесница у рату нађу и државе које у њему нису непосредно учествовале.²⁰

г) Савремени ратови првенствено међудржавни, *краће трају*, нарочито регионални ратови. Локални ратови трају нешто дуже, а грађански најдуже.²¹ Кратко трајање међудржавних ратова условљено је, највише, економским разлозима и брзим трошењем људских и материјалних потенцијала зараћених страна. Потом, велике силе настоје да рат што брже заврше и због јавног мњења, које га, и поред медијског „препарирања“, све теже прихвата уколико дуже траје. Наиме, у том случају страда све више људи, веће су штете, опада привредна производња, нижи је животни стандард и друштво стагнира. Такође, шири се истина о рату, и поред медијске блокаде, па постаје јасно ко је агресор и кривац за рат. Владе држава агресора губе ауторитет, па им слабе утицај и позиција зависно од дужине трајања рата.

д) *Ратовима се захватају све сфере и области живота и деловања људи на територији државе жртве агресије, као и на простору на којем се одвија грађански рат.* Агресори, по правилу, дејствују и по ци-

¹⁹ У току грађанског рата у бившој југословенској републици Босни и Херцеговини у коалицији су били (скоро све време) муслимани и Хрвати против Срба. Слично је и у другим грађанским ратовима.

²⁰ Јапан, иако његове снаге нису учествовале у коалицији за време Рата у Персијском заливу, финансијски је партиципирао америчке трошкове у том рату са око 10 милијарди долара. Осим тога, Саудијска Арабија и Кувајт уплатили су на амерички конто око 26 милијарди долара. Тако су САД своје учешће у том рату, у износу од око 50 милијарди долара, намириле партиципацијом те три државе у износу од око 36 милијарди долара, што износи више од 70 одсто свих америчких трошкова.

²¹ Рат у Заливу је трајао 42 дана, а НАТО-југословенски рат трајао је 78 дана. Рат у Авганистану 2001. године (против терориста Ал Каиде и талибана) трајао је 65 дана, али су мања антитерористичка дејства (бомбардовање и ангажовање специјалних снага против преосталих терориста) настављена и касније. Локални рат између Етиопије и Еритреје трајао је више од две године и одвијао се у граничном подручју. Грађански рат у Хрватској трајао је четири, а у Босни и Херцеговини три године. Грађански рат у Авганистану трајао је 23 године.

вилним објектима и инфраструктури противника без икакве селекције и обзира. При томе у великој мери страда становништво и наноси се огромна материјална штета. Да би се одбраниле од агресије моћних, мале и средње развијене државе су принуђене да за своју одбрану ангажују све расположиве потенцијале за потребе оружаних снага или у ратној привреди. Отуда је рат за малу земљу (жртву агресије) увек тоталан по обухвату и последицама које изазива.

Агресори у савременим ратовима могу да користе ограничене снаге и потенцијале, често и далеко од матичне територије. Отуда за њих рат, најчешће, не представља велики терет и није тоталан по обухвату, већ строго селективан и дозиран зависно од реализације циља агресије. Наиме, ангажују се само неопходна средства и снаге којима се обезбеђују потребни ефекти.

ђ) *Санкције које су постале саставни део ратова* користе поједине државе, најчешће велике силе, а понекад и међународне организације. Према садржају, обиму, времену трајања и ефектима санкције могу да буду различите почев од политичких, економских и војних до оних које се односе на културу, информације и науку, све до спорта. Најзначајније санкције, које се најчешће примењују, јесу политичке, економске и војне санкције. Осим санкција које примењују поједине државе и ОУН (на основу одлука Савета безбедности), постоје и санкције регионалних организација (Европска унија, на пример).

Санкције се предузимају с намером да се нека држава (или страна у грађанском рату) изолује и ослаби, као и да јој се онемогући или отежа функционисање привреде и политичког система, односно друштвене делатности. На тај начин се слаби њена укупна способност за ангажовање у рату. Истовремено, подржава се држава или страна у рату која није под санкцијама, чиме се директно утиче на исход рата. Санкције се злоупотребљавају тако што се понекад примењују и против држава (или стране у рату) које нису криве за избијање рата и догађања у њему. У њима увек страда недужно становништво – народ. По правилу, уводе се као подршка страни у рату којој су наклоњене велике светске силе и која је, према њиховим критеријумима – у праву.

е) У савременим ратовима, поред регионалних *учествују различити незаконити војни састави*. То могу да буду групе (скупине) различите оријентације, јачине, организације, порекла и понашања, с различитим наоружањем различито ангажоване и различитих борбених вредности. Наиме, то могу да буду страни плаћеници, групе верских фанатика (какви су, на пример, исламски муџахедини или „свети ратници“) терористичке групе, и слично.²² Понекад те групе

²² У току грађанског рата у Хрватској, на страни хрватских оружаних формација били су страни плаћеници из више земаља. Слично је било и у Босни и Херцеговини. Тамо су на страни муслимана били претежно плаћеници и терористи из исламских држава, међу којима су се по зверствима над Србима издвајали муџахедини. У току

чине окорели криминалци и плаћене убице, којима је рат прилика да зараде на туђим несрећама и патњама. Они често пљачкају, силују и убијају цивиле и чине друга злочина. Неки од њих се селе са једног раишта на друго, чак са једног на други континент (тзв. пси рата).

Незаконити и нерегуларни војни састави, по правилу, јављају се у свим грађанским ратовима. Најчешће, они чине основну снагу појединих страна учесница у почетном периоду грађанских ратова и служе као језгро за формирање оружаних састава (то поготову важи за страну која се ангажује против званичних државних институција и регуларне војске). Сваки рат има своје специфичности, што важи и за нерегуларне саставе који у њему учествују. Ти састави се укључују у регуларне јединице оружаних снага или имају одређени степен самосталности, уз мање или веће усклађивање са дејствима регуларних снага, или, понекад, остају изван контроле званичних структура власти и руковођења, те се понашају као дружине криминалаца и баве се пљачком и злочинима.²³

ж) Стране учеснице у рату првенствено настоје да још на почетку рата *дезорганизују систем државног (политичко) руковођења и војног командовања противника*. Због тога предузимају различите пропагандне, политичке, војне и друге активности против органа и личности у систему руковођења и командовања противничке стране с намером да их дискредитују и уклоне са тих позиција и тако негативно утичу на систем одбране и ангажовање оружаних снага у рату. Осим тога, од почетка рата, све време његовог трајања, први су на удару органи руковођења земљом и командовањем оружаним снагама противничке стране. Пре свега, то су рејони и објекти размештаја органа руковођења и командовања, командна места, центри везе и други елементи тог система. Упоредо с тим, изводе се и друга дејства и предузимају мере ради дезорганизације руковођења и командовања, као што су електронска дејства (ометање или паралисање система веза и комуницирања), пропагандна и психолошка дејства, политичке активности, и друго.

з) Савремене међудржавне ратове карактерише *повећано коришћење најмодерније ратне технике*. То се, пре свега, односи на ратове у којима се ангажују оружане снаге најразвијенијих држава света, које

НАТО-југословенског рата шиптарски терористи су пружали подршку снагама НАТО-а на Косову и Метохији. Рат у Авганистану, 2001. године, водиле су снаге САД и њихових савезника против исламске терористичке организације Ал Каиде, познате по злочинима широм света, укључујући и простор СФР Југославије (Босна и Херцеговина и Косово и Метохија).

²³ Добровољачке јединице треба разликовати од других нерегуларних састава и група јер потпадају под власт и команду званичних органа и институција руковођења и командовања и спроводе одлуке тих органа, односно команди оружаних снага. Оне се укључују у састав одређене војне јединице или групације у току извођења борбених дејстава и укупног ангажовања.

већином поседују најмодерније оружје и другу ратну технику. Најсавременија оружја и друга ратна техника кориштени су у Рату у Заливу, у НАТО-југословенском и у Рату у Авганистану (2001. године). До изражаја су дошла оружја последње технолошке генерације, у којима преовлађује електронска компонента (за откривање, идентификацију, праћење циљева, вођење ка објектима дејства и прецизно погађање циља).²⁴ Оружане снаге западних сила (пре свега америчке) користиле су таква софистицирана оружја у три наведена регионална рата. То су: крстареће ракете (са бродова и авиона), беспилотне летелице, ракетна зрна, авио-бомбе, електромагнетне и графитне бомбе и друга средства која спадају у оружја која су забрањена међународним конвенцијама (спадају у категорију нехуманих оружја и оружја за масовно уништавање људи и објеката, какве су, на пример, касетне бомбе, запаљива средства итд.). Американци су у регионалним ратовима користили авионе најсавременије технологије, какав је F-117A („ноћни соко“), тзв. невидљиви авион,²⁵ сателите и многа друга средства за електронска дејства.

Најсавременија оружја и ратна техника омогућавају брже и поузданије откривање и праћење циљева, сигурније вођење, велику прецизност погађања и веће ефекте дејства. Осим тога, та оружја се теже откривају и уништавају а одбрана од њих је сложенија и мање ефикасна. Већина држава у свету није у могућности да поседује та оружја, пре свега, због високе цене коштања, а потом и због тога што водеће војне силе не желе да се реше предности поседовања тих оружја у рату.

Сви видови и родови оружаних снага поседују нека од средстава врхунске ратне технике. Највише средстава последње генерације ратне технике налази се у наоружању ваздухопловства, ракетних јединица, ратне морнарице и јединица за електронска дејства. Многа од тих средстава користиле су у наведеним регионалним ратовима оружане снаге САД и других водећих држава НАТО-а, поготову у току НАТО-југословенског рата.²⁶

²⁴ У софистицирана оружја уграђена је електронска опрема последње генерације. Имају уређаје с уграђеним одговарајућим програмом, пројектованом путањом лета, усмерењем ка објекту дејства и потребним параметрима, уз могућност да се у току лета ка циљу коригују путања и домет.

²⁵ Јединице ПВО Војске Југославије обориле су авион F-117A, 26. априла 1999. код села Буђановци, близу Руме.

²⁶ У току НАТО-југословенског рата, оружане снаге НАТО-а највише су употребљавале следећа оружја и борбена средства: крстареће ракете „Томаhawk“, типа TLAM, лансиране са бродова и подморница, и типа CALCM, које су лансиране с авиона B-52, авио-бомбе типа JDAM (из авиона B-2) и JSOW (из авиона F/A-18); пројектили ваздух-земља AGM-130 (с авиона F-15E) AGM-142 (из авиона B-52) и AGM-84E (с авиона F/A-18). Коришћене су беспилотне летелице типа „Предатор“, за потребе КоВ-а, „Хантер“, за потребе РВ, и „Пионир“, за потребе ратне морнарице. Британци су испитали и своју најмодернију беспилотну летелицу „Феникс“, коју су обориле

Снаге НАТО-а по први пут су користиле специјална борбена средства за дејство по електроенергетском систему против СР Југославије. Употребљаване су „графитне бомбе“ за избацавање из функције електропривредних постројења и преносне мреже. Упоредо с њима, коришћена су и ракетна зрна и пројектили ваздух-земља. На тај начин, у више наврата је паралисан електропривредни систем земље и онемогућен нормалан процес производње, живота и рада грађана. Без струје су остајали витални објекти и службе (пекаре, школе, здравствене установе итд.). Такође, да би се омогућило успешно дејство авијације и у неповољним временским условима (велика облачност, ноћ), снаге НАТО-а су користиле бомбе за разбијање облака и термосветлеће бомбе.²⁷ Масовна примена тих бомби условљавала је и промену микроклиме у рејонима дејства (изазивана је суша). Неки научници сматрају да је суша која је погодила СР Југославију 1999. године била последица бомбардовања Северноатлантског савеза.

Снаге НАТО-а су у великој мери користиле борбена средства која су забрањена међународним ратним и хуманитарним правом. То се односи на касетне бомбе, муницију с осиромашеним уранијумом и хемијско оружје. Касетне бомбе су употребљаване и по цивилним објектима и насељеним местима. Од њих су страдали бројни цивили (погинули, рањени, инвалиди). Ради повећања ефикасности дејстава по оклопним возилима и фортификацијским објектима, авијација САД користила је пројектиле (зрна) с осиромашеним уранијумом 238 (U²³⁸). Поред тренутних, осиромашени уранијум ствара дуготрајне штетне последице по здравље људи и животну средину (биљке, храна, вода и земљиште).²⁸

јединице ПВО Војске Југославије. Велику улогу имали су авиони за електронско ометање ЕА-6В и ЕS130Н, авиони за неутралисање ПВО F-16СЈ и противрадарске самонавођене ракете „HARM“. Сателите (војне и цивилне) непрекидно је користио НАТО, као и специјалне авионе, од којих су најзначајнији били: авион командно место у ваздушном простору (АВССС), потом АWАСС, као и систем за осматрање, откривање и навођење авијације на циљеве на земљи, односно оперативни центар – JSTARS (Извештај Министарства одбране САД Конгресу, 31. јануар 2000).

²⁷ Термосветлеће бомбе развијају температуру вишу од 3000 степени Целзијуса. Бомбе за разбијање облака или „метеоролошке бомбе“ пуњене су различитим хемијским једињењима која разбијају (разлажу) облаке и стварају лепо време (сушу). Обично се као пуњење за те бомбе користе соли брома или јода (сребро-бромид, сребро-јодид, калијум-јодид, калијум-бромид итд.) и поједини угљоводоници.

²⁸ Зрна (30 милиметара) пуњена осиромашеним уранијумом снаге НАТО-а употребљавале су у сва три регионална рата (у Заливу, СР Југославији, Авганистану), као и у Босни и Херцеговини (1994. и 1995. године), када су дејствовале по положајима и објектима на територији Републике Српске. Зрна су пуњена осиромашеним уранијумом 238, нуклеарним отпадом у нуклеарним електранама и при производњи нуклеарног оружја (са нешто мало отпада плутонијума, који је много токсичнији од уранијума). Има веома високу токсичност (када се као прашина или са храном и водом унесе у организам) и радиоактивност на простору на којем је употребљен. Код

и) У савременим ратовима *брзо се троше снаге и средства*, што нарочито погађа мале и средње развијене земље, жртве агресије. Велике силе, због већег броја становника и материјалних ресурса мање осећају последице ратова и лакше их превазилазе. Осим тога, оне нису биле жртве савремених ратова, већ су неке од њих биле у улози агресора у ратовима са малим државама, које су биле у инфериорном положају (с обзиром на расположиво наоружање и потенцијале). Техничка средства и ефекти оружја и борбене технике, начини извођења борбених дејстава, услови ратовања и могућности људи основни су чиниоци који утичу на брзо трошење снага и борбених и осталих средстава у савременим ратовима. Државе жртве агресије трпе огромне људске губитке и штете на привредним објектима, инфраструктури и материјалним ресурсима зато што се борбена дејства углавном изводе на њиховој територији.²⁹

Савремена ратна дејства изискују огромна физичка и психичка напрезања људи. Због непрекидних борбених дејстава и других активности људи морају да буду стално у готовости да се супротставе разноврсним дејствима и поступцима које предузима противник и да, истовремено, изводе своја дејства и акције и предузимају одговарајуће мере. Уз то, елементарни услови за живот (исхрана, одмор, одржавање хигијене, породични живот и друго) сведени су на минимум и испод минимума.

На територији државе жртве агресије или попршта грађанског рата веома су изражени проблеми становништва због губитака, раз-

---

људи узрокује обољења на унутрашњим органима, пре свега рак, леукемију, у дужем временском периоду. У земљишту, где су експлодирала зрна, осиромашени уранијум остаје изузетно дуго, јер му је период полураспада око 4,5 милиона година. Осиромашени уранијум се употребљава за муницију због велике специфичне тежине, а самим тим има и велику пробојну моћ (сила удара и висока температура при експлозији на циљу). Специфична тежина осиромашеног уранијума је 19,05 g по кубном центиметру, што је 2,42 пута више од специфичне тежине гвожђа или 1,68 пута више од специфичне тежине олова. Обољења која настају као последица дејства осиромашеног уранијума 238 позната су у штампи и публицистици као „заливски“ и „балкански“ синдром, по просторима на којима су коришћена та нехумана средства. Поред наведених обољења, многи нучници сматрају да осиромашени уранијум изазива генетске промене код људи који су били изложени зрачењу и контаминацији, што ће се одразити на будуће генерације (слично је и са животињама и биљкама).

²⁹ У савременим ратовима дневни губици могу да износе од један до пет одсто укупног људства у дивизији, при чему су губици пешадије од два до три пута већи од осталих губитака. Борбена возила (тенкови и оклопни транспортери) трпе губитке у борби по стопи која је од пет до десет пута већа од губитака у људству. У ваздушном простору просечни дневни губици износе од један до пет ваздухоплова на 1.000 борбених летова. Војник је борбено ефикасан 200 дана борбе. Возила која су оперативно исправна могу да се покваре после мање од 500 пређених километара. Повреде често прелазе број борбених губитака у људству. То су удеси с возилима и оруђима (Џејмс Даниген, *Како водити рат*, ВИНЦ, Београд, 1993, стр. 471–473).

рања и других штета. Што рат дуже траје ти проблеми и тешкоће се увећавају, а људски и материјални ресурси се смањују. Оружја и друга средства ратне технике увелико се троше, било због оштећења и уништења у борби, било због кварова и удеса. Опште је познато да је савремена ратна техника изузетно скупа,³⁰ тј. да се тешко производи и набавља, поготову у току рата. Због тога су неразвијене, односно мале и средње развијене државе, као и због других потреба, у најнепољнијем положају, поготову оне које не добијају инострану помоћ и финансијска средства.

Брзо трошење људских и материјалних ресурса у савременим ратовима налаже потребу велике одговорности, способности, проницљивости и ангажовања свих степена руковођења и командовања, поготову највиших. Наиме, треба правовремено да се изналазе и предузимају мере заштите људства, средстава и потенцијала, како би се издржали ратни напори и искушења и смањила страдања, а терет рата треба равномерно да се распореди на све расположиве људске и материјалне снаге и потенцијале. Без тога, мале и средње развијене земље, не могу да рачунају на повољнији исход рата.

к) *Космос у значајној мери користе за ратна дејства* у савременом рату³¹ пре свега, оружане снаге најмоћнијих држава. Прво је космос истраживан и коришћен за потребе телекомуникација и снимања, за разна мерења и друго. У савременим ратовима космос се све више користи за извођење борбених дејстава, најчешће за извиђање, везу, командовање, противваздушну и противракетну одбрану. Основна средства за те задатке су сателити различите намене и могућности. Космички простор и космичка техника користе се најчешће за следеће војне потребе: фото-извиђање; одржавање веза; изви-

³⁰ Цене појединих оружја и других средстава савремене ратне технике су веома високе. На пример: тенк кошта око 1,4 милиона долара; авион „Harrier“ 25 милиона долара; F-16 („Falcon“) – 30 милиона; F.117A („невидљиви“) – 42 милиона; B-52 – 125 милиона а B-2 („Spirit“) – 810 милиона долара. Ракета „Maverik“ (ваздух-земља, вођена) кошта 70.000 долара; ласерски вођена бомба око 100.000 долара и противоклопни пројектил најновије генерације од 130.000 до 300.000 долара. Крстарећа ракета („Tomahawk“) кошта милион долара. Једно авио-полетање ловца бомбардера (са максималним долетом) кошта 500.000 долара. Тона муниције, у просеку, кошта око 25.000 долара. Ангажовање 30 америчких дивизија, за 120 дана рата, коштало би више од 200 милијарди долара, а дејство 3.600 авиона око 100 милијарди долара (Џејмс Данинген, *исто*, стр. 457, 473, 501–502 и 507 и 508). Према неким проценама, сваки дан НАТО-југословенског рата коштао је агресора око 1,2 милијарди долара.

³¹ Космос обухвата простор од 150 до 36.000 km изнад површине Земље (*исто*, стр. 373). Космос многи популарно називају четврта димензија простора (поред копна, мора и ваздушног простора). Први амерички шпијунски сателит лансиран је августа 1960. године. Рат у Заливу је први случај у којем су коришћени сателити за одржавање веза командовања у рату и за потребе припремања и доношења одлука (за распоређивање, подршку и командовање). Коалиционе снаге су у том рату користиле око 60 сателита (Алвин и Хајди Тофлер *Рат и антират*, *исто*, стр. 112–113). Сателити су увелико коришћени и у НАТО-југословенском и у Рату у Авганистану (2001. године), пре свега за обавештајне задатке, везу, командовање, навођење на циљеве и контролу ефикаста дејстава крстарећих ракета, авијације и других оружја.

ђање и осматрање океанских пространа; електронско извиђање; навигацију; праћење метеоролошке ситуације; научноистраживачку делатност; постављање орбиталних станица; лансирање орбиталних бомбардерских сателита; противракетна дејства и противсателитска дејства.

л) *Простор има нешто измењену улогу* у савременом рату, укључујући и нову, „четврту“ димензију простора – космос. С обзиром на техничке могућности савременог наоружања, све основне врсте и димензије простора се лакше и брже савладавају.

Рељеф, хидрографски елементи и климатски услови такође имају другачији значај у рату. Они и даље утичу и условљавају борбена дејства, али је њихов утицај нешто мањи него у ранијем периоду. Авијација, хеликоптери и сателити омогућавају савладавање простора без обзира на рељеф земљишта, реке, језера и друге природне и вештачке препреке. За савладавање тих препрека и копнене снаге многих држава поседују савременија и ефикаснија техничка средства и опрему (за прелаз преко водених и других препрека, изградњу и оправку путева, разминирање итд.).

љ) *Велики значај у савременом добу добила су дејства с великих одстојања и висина* (дистанце). Савремена наука, техника, комуникације, информатика и друга достигнућа омогућавају да се многи садржаји рата успешно реализују са велике удаљености од противника, без обзира на то којем се делу Земље налази. То нарочито важи за пропагандна, психолошка, политичка и информациона дејства и економске мере и активности у рату.

Посебна карактеристика савремених међудржавних ратова јесу дејства делова оружаних снага с великих одстојања и висина, када међу противницима није успостављен непосредни борбени додир на копненом делу ратишта, што омогућавају савремена авијација, ракете и сателити. Таквим дејствима нарочито прибегавају најмоћније војне силе, поготову када изводе операције против малих и војно инфериорних држава. На тај начин избегавају властите губитке у живој сили и снажним, масовним и прецизним ватреним ударима постижу жељене ефекте на копну и у другим амбијентима простора.

Зависно од конкретне ситуације, дејства с великих висина и одстојања могу да буду споредна, помоћна или основна, односно решавајући дејства за конкретан ратни случај. Када се дејства с великих одстојања и висина примењују као основна и решавајућа, онда се масовним и снажним ватреним ударима противнику наносе такви губици и штете да је принуђен да прихвати услове који му се намећу. Такви масовни ватрени удари су стратегијски начин борбених дејстава. У таквој ситуацији копнене снаге се изузетно користе, и то само ради експлоатације учинака масовних ватрених удара које су извеле авијација, ракетне јединице и сателити. Копнене снаге, у ствари, „чисте“

терен од заосталих снага противника или поседају (заузимају) територију.

м) У савременом рату, *променили су се улога и значај времена*. Све активности, борбене радње и дејства изводе се у знатно краћем времену. Скраћено је време припрема за борбена дејства, рад команди, доношење одлука и логистичке задатке. Томе су највише допринели савремена технологија, техника, карактеристике и могућности оружја и, поготову, информатичке технике. Отуда и повећан значај школовања и обуке кадра (нарочито руководећег), а посебно специјалиста који рукују том техником, јер треба брзо и ефикасно обављати функционалне задатке у скраћеном времену, уз интензивна борбена дејства.

Улога времена као климатског и метеоролошког чиниоца такође је претрпела одређене промене. Наиме, савремена ратна техника и оружја мање зависе од тих елемената времена. Савремена авијација успешно изводи борбена дејства и у лошим метеоролошким условима (осим у екстремно лошим) јер је опремљена одговарајућим уређајима и средствима, док ракетна борбена средства понајмање зависе од временских услова (климатски, метеоролошки услови, видљивост).

н) Савремена ратна техника, знатно сложенији садржаји и начини борбених дејстава, и скраћено време за обављање функционалних задатака у рату, наметнули су потребу за све већом *професионализацијом састава оружаних снага*, поготову великих сила, јер оне поседују најмодернију ратну технику и имају одговарајућа финансијска средства за подмиривање трошкова професионализације оружаних снага. Савремена ратна техника је компликована, сложена за руковање, и веома скупа. Будући да је потребно много времена и финансијских средстава за обуку руковалаца савременом ратном техником, савремене армије у своје редове укључују све више професионалаца – што је нека војска опремљенија модерном техником, има више потреба за професионалцима у свом саставу.

њ) „*Специјална дејства*“ се веома широко примењују у садашњим ратовима, а тако ће бити и у будућности. Не постоје устаљене норме и обрасци за образовање и ангажовање јединица и састава који изводе та дејства. Свака држава има своје специфичности када је реч о намени, опремању и ангажовању специјалних јединица и начинима извођења специјалних дејстава. У категорију специјалних дејстава спадају обавештајна, психолошка, диверзантска, пропагандна, противдиверзантска, противтерористичка и друга дејства посебно опремљених, организованих и обучених састава.

Када се укаже потреба (за борбу против обавештајних, диверзантских и терористичких група и састава противника) специјална дејства се изводе углавном у позадини (на територији) противника, а

по потреби и у властитој позадини. Изводе их специјалне јединице, састављене од врхунски обучених професионалаца, који се оспособљавају у посебним центрима за обуку. Њихова обука је дуготрајна, сложена и веома скупа. Осим осталог, морају знати језик и обичаје становништва на територији на којој се ангажују. Најчешће су то састави величине од групе војника до батаљона (одреда). Специјалне јединице имају све војске у свету. Оне поседују посебну опрему и наоружање, веома често софистицирано, за извиђање, позиционирање, везу, дејство и покрет (маневар). У многим армијама постоје и посебне команде специјалних снага.³²

Специјалне снаге изводе специфична борбена дејства зависно од ситуације и понашања противника и стања на одређеној територији. Тајност, иницијатива, самосталност, изненађење, смелост, маневар, брзина дејства и честа промена рејона базирања неке су од значајних карактеристика борбених дејстава специјалних јединица.

о) Све савремене војске имају *јединице за брза дејства* (или брзо реаговање), сто посто попуњене људством и техником, најбоље опремене, обучене и оспособљене за тренутно ангажовање на обављању борбених задатака. Улога им може бити различита. Велике силе (пре свих, западне) често их користе за интервенцију широм света или за пружање помоћи својим савезницима и пријатељским државама. Мале и средње државе користе их за спречавање изненађења и стварање услова за успешну мобилизацију, припрему и довођење главних снага на потребан степен борбене готовости за ангажовање. Чине их јединице из свих видова оружаних снага – најчешће су састављене од професионалних војника.³³

п) У савременим ратовима *мале су могућности за постизање стратегијских изненађења у вези с избијањем рата*. Свет је постао веома повезан и усавршена су средства, снаге и методи за праћење и сагледавање кризних ситуација и припрема за могуће сукобе и ратове. Све то ограничава могућности за постизање стратегијског изненађења у вези с избијањем рата. Свака држава која има добро организован систем одбране и одговарајуће обавештајне службе може да избегне стратегијско изненађење. То се нарочито односи на стабилне и јаке државе, с високим степеном унутрашњег јединства грађана и ор-

³² У САД постоји Команда за специјалне операције, која је 1992. године имала 42.000 људи у копненим, ваздухопловним и поморским јединицама. У Великој Британији су то SAS (Специјална ваздушна служба) и специјалне јединице Краљевске ратне морнарице (RNSBS). Специјалне снаге има и Русија. У Француској су то 1. и 2. падобранска бригада и 13. падобрански пук драгона. Данска има Јегеркорп, Белгија паракандосе, Тајван амфибијске командосе итд. (Алвин и Хајди Тофлер, *исто*, стр. 104).

³³ У Великој Британији, као и у НАТО-у, то су снаге за брзо реаговање (јединице командоса и падобранаца, по потреби ојачане другим снагама). Такве снаге ствара и Европска унија – Еурофор. У неким војскама су то готове снаге.

гана власти. Мешутим, могуће је изненађење у вези с тачним тренутком отпочињања рата (дан и сат).

Оперативна, поготову тактичка изненађења могућа су у савременим ратовима. Пре свега, то се односи на планове и одлуке о ангажовању снага, маневре у току извођења борбених дејстава, мере и поступке оперативног и тактичког маскирања, разна лукавства, дезинформације противника, изненађења, промене начина борбених дејстава, и друго. Оперативно и тактичко изненађење постижу се иницијативом и високом способношћу и професионалношћу старешина и команди свих степена, али и војника (у домену тактичког изненађења).

р) Наведене карактеристике савремених ратова указују на то да је *позадинско обезбеђење (логистика) постало знатно сложеније* него што је било у свим претходним ратовима. То је узроковано и компликованијом и осетљивијом ратном техником; већим и бржим трошењем наоружања и других средстава; повећаним губицима и повредама људи; повећаним разарањем привреде и остале инфраструктуре; ограничењем или обуставом снабдевања из иностранства; повећаним губицима позадинских јединица и установа; већом стопом оштећења или уништења материјалних резерви; бржим одвијањем борбених дејстава и другим чиниоцима. Све то условљава да се материјалне резерве брже троше, поготову муниција, резервни делови и склопови, гориво и мазиво, санитарски материјал и лекови. За уредно снабдевање јединица неопходна су бројна средства, и то у великим количинама, за чији транспорт треба обезбедити одговарајућа превозна средства (возила, возови, бродови, авиони).³⁴ Речју, услови за позадинско обезбеђење су знатно отежани, а потребе су много веће него у претходним ратовима.

Закључак

Ратови још увек чине део стварности човечанства. Људи су принуђени да о њима слушају, размишљају, да их гледају, а многи да у њима и учествују и трпе њихове последице. Отуда потреба да се савремени ратови сагледају са свих аспеката (циљеви страна учесника у рату, услови, узроци, чиниоци карактеристике).

Савремени ратови су ратови овог времена, ратови најближе прошлости, садашњости и блиске будућности. Пре свега, то су често грађански, потом локални и регионални ратови. Основни узроци савремених ратова су остали исти као и у ранијим периодима – економски,

³⁴ Једном војнику треба дневно 2,7 kg хране и девет литара воде. Дневне потребе за 100.000 људи у рату износе 1.000 t материјала. Позадина у савременом рату треба да обезбеди превоз пет пута више материјалних средстава него у Другом светском рату. Стопа рањених и повређених у дивизији износи два одсто дневно и 0,7 одсто погинулих од укупног бројног стања (Џејме Даниген, *исто*, стр. 456–473).

социјални, политички и војностратегијски, а најчешће су њихова комбинација.

Многе карактеристике ратова из времена после Другог светског рата и даље су актуелне, као што су структура, садржаји, чиниоци и човекова улога у њима. Међутим, у савременим ратовима дошло је до одговарајућих промена у односу на раније карактеристике ратова, односно до њиховог прилагођавања новим условима. Те промене су узроковане изразито брзим развојем технологије, технике и науке уопште, посебно војне науке. Ратна вештина је пратила тај развој са више или мање успеха. У савременим ратовима користе се сва расположива оружја и средства борбене технике, од најмодернијих, која су последња реч технике и технологије, преко оних из времена Другог светског рата, до оних из далеке прошлости. Стране учеснице у рату користе све чиме у одређеном тренутку поседују. Дакако, најмоћније и најбогатије државе ослањају се на најсавременија оружја и друга средства ратне технике.

Као изразите особености савремених ратова издвајају се оне које су последица употребе најмодерније ратне технике и њених ефеката (већа улога модерног оружја; коришћење космоса за ратна дејства; измењена улога простора и времена; дејства с великих одстојања и висина; повећано учешће професионалних војника; брже трошење снага и средстава; смањене могућности за стратегијско изненађење и знатно сложеније позадинско обезбеђење). Велике силе и друге моћне државе, кад год им се пружи прилика, настоје да за своје интересе ангажују друге државе, народе, војне савезе и коалиције, кроз разне форме „посредничких“ ратова, какви су, пре свега, грађански, потом локални и, на крају, и регионални ратови. Када се и ангажују, велике западне силе предводе коалиције држава, уз настојање да им друге државе партиципирају трошкове учешћа у рату и да избегну веће људске и материјалне губитке сопствених оружаних снага. Стога често, ради остварења својих интереса, ангажују сараднике на територијама противника, укључујући сепаратисте, незаконите војне саставе и, чак, терористе. На тај начин, штеде своје копнене и друге снаге. Велике силе дају предност ангажовању у рату својих ваздухопловних, ракетних и космичких снага, тј. дејствима с великих одстојања и висина. Понекад су та дејства основни начин ангажовања оружаних снага великих сила у савременим ратовима. С друге стране, већина малих земаља у развоју своје циљеве настоји да оствари придобијањем светског јавног мњења и великих сила за савезнике.

Највећи значај у савременим ратовима добили су пропаганда, информатика, економске мере и масовни и снажни ваздухопловни и ракетни удари, којима се слаби и паралише противник. Велике силе своје копнене снаге употребљавају само у крајњој нужди, тек пошто им ракетне, ваздухопловне и космичке јединице створе повољне

услове за ангажовање на простору противника. Копнене снаге великих сила користе се у ратовима с инфериорнијим противницима за „чишћење“ простора и поседање територије која је пре тога „обрађена“ изузетно снажним масовним ватреним ударима авијације и ракета и из космоса.

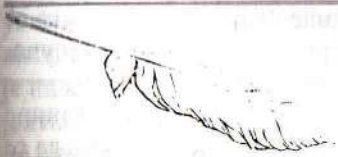
Литература:

1. Б. Антић, *Стратегија заснована на технологији*, „Војно дело“, 2/1999, Београд
2. Ј. Богдански, *Офанзива на Балкану*, „Доб Југоисток“, Београд, 1998.
3. Ж. Бодријар, *Прозирност зла*, „Светови“, Нови Сад, 1994.
4. *Војна енциклопедија*, ВИЗ, Београд, 1958 – 1967.
5. *Војна историја* – уџбеник за војне академије (са скицама), књ. 1–2, ВИЗ, Београд, 1980.
6. *Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1984.
7. Р. Гаџиновић, *Савремени тероризам*, „Графомарк“, Београд, 1998.
8. А. Гликсман, *Говор рата*, ВИНЦ, Београд, 1991.
9. Џ. Даниген, *Како водити рат*, ВИНЦ, Београд, 1993.
10. Д. Драшковић, *Савремени ратови*, „Веларта“, Београд, 1997.
11. Х. Енценбергер, *Грађански рат*, Београдски круг, Београд, 1994.
12. А. Зиновјев, *Велика прекретница – Критика западне хегемоније, Отпори*, „Наш дом“, Београд, 1999.
13. Извештај Министарства одбране САД Конгресу од 31. јануара 2000. године.
14. *Искусва и поуке из употребе и дејстава ратних ваздухопловстава и ПВО у локалним ратовима*, ССНО, ВИНЦ, Београд, 1988.
15. П. Јакшић, *Савремени рат*, II, „Вук Караџић“, Београд, 1969.
16. К. Кемпбел, *Рат у ваздуху – четврта генерација*, ВИНЦ, Београд, 1990.
17. М. Лазовић, М. Стишовић, *Теорија ратне вештине*, Полицијска академија, Београд, 1998.
18. Х. Лидел, *Стратегија посредног прилажења*, „Војно дело“, Београд, 1952.
19. Т. Мирковић, *Ратови у 21. веку*, „Војно дело“, 6/98, Београд.
20. Т. Мирковић, *Нови циклус трке у наоружавању, узроци и могуће последице*, „Војно дело“, бр. 2/2000.
21. Т. Мирковић, *Операција „Пустинска олуја“ и агресија Северноатлантског пакта на СРЈ – сличности и разлике*, „Војно дело“, бр. 4-5/2000, Београд.
22. М. Московљевић, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика*, „Аполон“, Београд, 1990.
23. И. Никезић, *Војностратегички аспект рата у Заливу*, „Војно дело“, бр. 4-5/1991.
24. А. Ончевски, *Ваздухопловна компонента рата у Заливу*, „Војно дело“, бр. 4-5/1991, Београд.
25. М. Петковић, *Тероризам*, „Калеком“, Београд, 1998.
26. Ј. Рамоно, *Геополитика хаоса*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1998.
27. *Рат у Вијетнаму 1954–1975*, ГШ ЈНА, Београд, 1975.
28. *Речник српскохрватског језика*, „Матица српска“, Нови Сад, 1969.

29. Соколовски, *Војна стратегија*, ВИЗ, Београд, 1965.
30. *Стратегија оружане борбе*, ССНО, Београд, 1983.
31. *Стратегија оружане борбе*, (привремени материјал), ЦВВШ, Београд, 1998.
32. С. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998.
33. М. Хауард, *Рат у европској историји*, СКЦ, Београд, 1990.
34. Б. Хофман, *Унутрашњи тероризам*, „Народна књига“, „Алфа“, Београд, 2000.
35. Шасен, *Историја Другог светског рата*, „Војно дело“, Београд, 1955.

Учење медведа да игра – неке генерализације
о трансформацији оружаних снага у Европи
од 1989. и импликације за укључивање СРЈ у
евро-атлантску заједницу безбедности

Марк Хаубен

Међународна конференција „Безбедносно укључење СР Југославије у 'Партнерство за мир' и евро-атлантску заједницу“ одржана је у организацији Центра за цивилно-војне односе из Београда и Демократског центра за контролу оружаних снага из Женева 28–29. септембра 2001. у Београду. Радове Марка Хаубена (научни истраживач у Центру за европске политичке студије, Брисел) „Учење медведа да игра – неке генерализације о трансформацији оружаних снага у Европи од 1989. и импликације за укључивање СРЈ у евро-атлантску заједницу безбедности“ и Мајкла Пјуа (директор Центра за међународне студије Универзитета у Плимуту, Велика Британија) „Грађанско друштво и сектор безбедности“ објављујемо захваљујући предусретљивости аутора и Центра за цивилно-војне односе.

Увод

Оружане снаге Холандије састојале су се 1989. године од 100.000 људи, од којих је 45.000 било регрутовано. Велике војне јединице биле су развијене на немачкој равници наспрам извесног броја комунистичких моторизованих пешадијских пукова. Буџет за одбрану чинио је 2,6 одсто укупног друштвеног производа. До краја века, Холандија је смањила свој буџет за одбрану за 20 одсто, укинула мобилизацију – *de facto*, али не формално – и смањило своје људство у оружаним снагама на 60.000 људи и жена. Уведене су у употребу нове, звучне речи: флексибилност, мобилност и брза реакција.

Типично холандски? Па, не баш. Већина оружаних снага у западноевропским земљама прошла је или пролази кроз процес трансформације који је: а) сличан и б) подстакнут догађајима током и након

1989. године. На пример, Немачка је готово преполовила свој буџет за одбрану од 1989. и смањиће до 2004. године своје оружане снаге са 470.000 на око 282.000 људи (са 80.000 регрута) уколико се у потпуности испуне планови министра одбране Шарпинга.

Ако се упореде промене које су западноевропске земље (чланице НАТО-а и оне које нису у НАТО-у) увеле и са којима тек треба да се суоче, може се закључити да су многа од тих искустава карактеристична за процес трансформације. Међу земљама које су завршиле већи део тог процеса трансформације јесу Велика Британија, Француска, Холандија и Данска. Белгија и Норвешка су у сред процеса, док га је Немачка тек започела.

Неке промене које је већина оружаних снага западне Европе била принуђена да уведе након 1989. године могу да се генерализују. Наиме, те промене могу да се разврстају у три групе: 1) фундаментално померање у *оријентацији*, односно перспективи; 2) све већа *мобилизација* ресурса и суштински смањено време реакције, и 3) ревизија буџета за одбрану и, сходно томе, велика *реорганација*. Наведене групе су увек међусобно повезане и понекад се делимично преклапају.

Реоријентација

Министар одбране Рудолф Шарпинг изјавио је да ће само „потпуном реоријентацијом“ Bundeswehra моћи да се задовоље потребе за следећих 10–15 година. „Оријентација“ се углавном користи за преносење смисла усмерења. Крећући се кроз планине, човек мора стално да се оријентише и реоријентише, односно, човек мора да нађе свој пут преко терена. Користим термин „оријентација“ у смислу „перспективе“ или погледа на окружење, али тако да се не изгуби конотација усмерења. Оријентација, како је кориштена у овом чланку, указује на поглед који неко има на свет који га окружује, на своју околину, на своје виђење себе и на то како види своју улогу и одговорност у свету. Тим усмерењем доминира гледање изнутра.

Желим да заступам становиште да су људи и организације на много начина повезани са светом који их окружује или контекстом. У случају оружаних снага, може се чак рећи да је видљиви аспект те везе то што „биће“, односно идентитет оружаних снага на много начина представља *одраз* њиховог контекста, односно окружења. Армија је замишљена као реактиван инструмент, чија је примарна улога да одбрани и заштити. Њена средства и методи су у директној функцији њеног непријатељског окружења. У том смислу, фундаменталне промене у окружењу, односно контексту оружаних снага, умногоме одређују које промене треба да се догоде у *оквиру* оружаних снага, као и могући утицај таквих промена на идентитет или „самоопажање“ тих оружаних снага.

На основу поређења искустава неких европских земаља, може се уочити да је у оријентацији оружаних снага у Западној Европи направљен помак на три значајна начина: 1) од *непријатељске* оријентације на *кризној* оријентацији; 2) од *територијалне* оријентације ка оријентацији која се заснива на *експедицији*, и 3) од одбрамбене *тактике* до *активне безбедносне* тактике.

Од *непријатељске* ка *кризној* оријентацији

Присна веза између армије и њеног непријатеља постаје јасна када се непријатељ изгуби. Одмах након 1989. године чули смо гласове широм Европе да је нестало главни разлог за поседовање армија и да, стога, потрошња за одбрану треба да буде смањена а „дивиденда за мир“ – исплаћена. У већини земаља дивиденда за мир заиста је исплаћена, али то није било све. У многим земљама оружане снаге су увучене у дубоку кризу. Шта се догодило и зашто се то догодило?

Оријентација оружаних снага пре 1989. године била је одређена углавном колективним непријатељем. Слика о непријатељу била је слика стварне особе, тј. људског бића. Непријатељ је имао лик и оружје. Тај непријатељ је 1989. године одједном престао да постоји. Важан – али често превиђан – ефекат нестанка непријатеља била је не само радикална промена контекста оружаних снага већ и фундаменталан утицај на идентитет и самовиђење оружаних снага. Оружане снаге су дефинисале и идентификовале себе као биће *против* другог субјекта. Њима је био потребан непријатељ да би потврдиле свој сопствени идентитет. Када је њихов непријатељ буквално „изгубио лик“, то је имало велики утицај на идентитет и самовиђење оружаних снага у Западној Европи. У суштини, криза коју је преживљавала већина оружаних снага била је егзистенцијалне природе.

Слика непријатеља је од тада замењена терминима неутралног призива, као што су „претње“ и „ризичи“. „Више се не суочавамо са медведом у шуми, већ са мноштвом змија у мочвари“, рекао је виши службеник Министарства одбране Сједињених Америчких Држава. Ризичи су непознати, апстрактни, безлични, готово без идентитета. Ризик је догађај или развој који може негативно да утиче на вашу безбедносну ситуацију, а то се може догодити потпуно непредвиђено или случајно. Када постоји претња у којој нема случајности, постоје намера или спремност на повређивање.

Како се то испољава када дође до дефинисања улоге оружаних снага? Можете се осигурати против ризика а у многим случајевима оружане снаге се схватају као врста полисе осигурања. Али, шта ако та полиса осигурања више није она права полиса осигурања?

Територијална оријентација огледа се у уверености да је безбедност државе у кући. Тј. безбедност државе мора да се брани за границама, а земља мора да буде спремна да обави ту дужност. Та територијална оријентација огледа се у оружаним снагама типа бранилаца дома, какве су у Норвешкој и Данској. Други пример су истурени одбрамбени објекти НАТО-а када су, за време „хладног рата“, оружане снаге биле спремне да зауставе руске моторизоване пешадијске пукове на немачкој равници.

Кризе које су избиле на Балкану деведесетих година дубоко су утицале на међународну политичку и економску стабилност и, тиме, на домаћу сцену релативно удаљених земаља „трећег света“. Теорија хаоса и нелинеарности уступиле су место стратегијском мишљењу и одбрамбеном планирању. Искуства из деведесетих година довела су до чврстог уверења у многим европским земљама да је национална безбедност, у извесним случајевима, морала да се брани на хиљаде миља од куће. Изјаве норвешких службеника да су норвешке снаге браниле норвешку безбедност на Балкану или на Средњем истоку служиле су да се објасни њихова потпуна ангажованост на тим жаристима.

Земље са јаким традиционалним осећајем „домовине“, сходно томе, организовале су јаке браниоце домовине са тактичком мобилношћу, али нису имале средства за стратешки успон. У доба Римљана тешко наоружање војника звало се *импедиментиа* – препреке брзом кретању. Деведесете године су показале да је тешко, статично наоружање постало савремена *импедиментиа* новим захтевима мобилности и флексибилности и дугорочним решењима, која су се одразила на удаљавање од тешких тенковских јединица према лакшим, мобилијим и флексибилнијим јединицама. Примери наоружања и транспортних средстава за задовољење тих нових захтева јесу: оклопни транспортери за људство (таксији на бојишту), велики транспортни авиони и бродови и борбени хеликоптери.

Од *одбрамбене* војне стратегије ка *активној* безбедносној ПОЛИТИЦИ

Тактика оружаних снага пре 1989. године била је *одбрамбена*, на нивоу декларација, али и према стратегијама, доктринама и опреми. Већина влада изјавила је да сада следи *активну* безбедносну политику. То намеће питање шта је то активна безбедносна политика и по чему се она разликује од одбрамбене безбедносне политике. Безбедносне стратегије се традиционално деле на три различите категорије: одбрамбену, нападачку или стратегију застрашивања. Одбрамбена

стратегија је стратегија спречавања и отпора, и односи се на решавање проблема. Нападачка стратегија је активна стратегија, усмерена против неке стране и ка стварању проблема. Активна безбедносна политика је политика ангажовања, усмерена ка акцији, и односи се на спречавање проблема да прерасте у кризу.

Подржавање концепције активне безбедносне политике јесте разликовање „директне“ и „индиректне“ безбедности. Одбрана политичког суверенитета земље не мора да се подудара са одбраном територијалног интегритета земље. Одбрана безбедности одређене земље не мора да се подудара са одбраном територије своје домовине. Такође, истинита је постала и идеја да безбедност, на пример Данске и Норвешке, може и мора да се штити на Балкану. Индиректне претње безбедности стижу кроз задња врата: ненамеравано и неочекивано излагање из конфликта, више избеглица него што земља може да поднесе, дестабилизујуће сколошке напетости итд.

Мада то може да звучи прихватљиво, постоје огромни практични проблеми да се у то убеди бирачи код куће. Политичари су дужни да покушају да одговоре на питања везана за то када се треба ангажовати у ратовима других народа, колико далеко можемо или треба да идемо и колики ризик можемо да преуземо. Међутим, све је теже пронаћи одговоре на та питања. Активна безбедност може, са једне стране, да води у политичке авантуре, а са друге стране у сувише препрека које земља није спремна да подноси као праведан терет.

Од инструмента *конфронтиације* ка инструменту *интеграције*

Оружане снаге су се развиле од инструмента конфронтације у инструмент интеграције. Та њихова посебна улога срачуната је на ангажовање нових учесника у европској безбедности и трансатлантској сарадњи. Стратегија сарадње, коју сви називају „кооперативном безбедношћу“, заснована је на уверењу да се на подрегионалном нивоу могу допунити и разрадити фундаменталније активности безбедносне политике. Потциљеви кооперативне безбедности су: допринос систему суверених, стабилних и демократских држава са једнаким правима; допринос развоју односа сарадње и међусобног подржавања у којима и војне односе карактеришу сарадња и транспарентност, нарочито између страна које могу да дођу у сукоб, и допринос подрегионалним моделима сарадње који су повезани са спољним светом преко мреже односа. Интернационализација оружаних снага може да се сматра безбедносном политичком добити сама по себи јер помаже у заштити од ризика ренационализације европске безбедности.

Мобилизација

„Можда звучи парадоксално, али је раси и ширење нуклеарног наоружања остворило процес демилитаризације друштва. Технологија је заменила људску радну снагу. Електронско рађивање постало је ствар за техничаре. Концентрација наоружања попустила је ресурсе као што су новац, технологија и знање, али је и омогућила демобилизацију, чак и повећање стајаности друштва“. Наведена тврдња Улриха Бека антитеза је покрета чији смо сведоци били током деведесетих година. Наиме, могу се идентификовати три различите категорије мобилизације: 1) мобилизација ресурса; 2) мобилизација времена; и 3) мобилизација друштвене и политичке воље.

Мобилизација ресурса

За време „хладног рата“ оружане снаге су користиле тзв. мобилизационе комплексе, који су се састојали од тенкова, артиљерије, муниције, авиона итд., који су чувани у сувим, или влажним условима да би били активирани на први знак напетости. Регрути су поново позивани, мобилисани, добијали су пушку, додатну опрему и обнављана су знања из обуке. За мобилизацију механизоване бригаде (укључујући и војнике) требало је и до шест недеља. Потребни ресурси за акцију деведесетих година умногоме су премашили количину расположиве борбене технике.

Током година, ресурси предвиђени за тренутну акцију, тј. тип и број борбене технике и војске, повећани су како процентуално, тако и у апсолутном броју.

Расправа о професионализацији оружаних снага мора се сагледати у контексту мобилизације. Предуслов за брзу реакцију „без питања“ јесте поуздан и професионалан корпус војника. То је, у ствари, значило промену од регрута ка професионалној војсци. Холандија је укинула регрутацију 1996, Белгија 1997, а Француска 1998. године. Норвешка и Данска сматрају регрутацију основним стубом својих одбрамбених система, али им након регрутације гарантују статус професионалних војника. Немачка, парадоксално, не може да укине регрутацију због огромног броја лица која одбијају да служе војску али испуњавају своје националне дужности у свим алтернативним службама. Земља ће имати много муке да реформише целокупан систем.

Мобилизација времена

Нису само мобилност и флексибилност били кључни чиниоци успеха оружаних снага током деведесетих година већ је и брзина имала суштински значај. Током те деценије видели смо да се (целокупно)

време реакције, потребно да се оружане снаге припреме за акцију, умногоме смањило. Током „хладног рата“ очекивало се да ће концентрација непријатеља трајати барем неколико месеци, што је Западу пружало довољно времена да позове десетине хиљада регрута у своје мобилизационе станице и да их опреми и поново обучи. Сада већина оружаних снага мора да се трансформише у снаге за брзо и непосредно реаговање (*Rapid and Immediate Reaction Forces*). Тај тип снага постојао је и за време „хладног рата“ и тада се називао снаге за брзо реаговање (*Quick Reaction Forces*). Тада су пилоти у ескадрилама ловачке авијације практично седели у својим авионима, спремни да полете у случају опасности. Промена коју сада видимо у специјалној обуци јесте енорман број војника (како у апсолутном, тако и у релативном броју) који су стално спремни за развијање у борбени поредак. Те стално мобилне снаге – снаге за брзо и непосредно реаговање – могу да реагују за 24–72 сата током целе године и спремне су и опремљене да облете Земљину куглу да би помогле у опасности или се супротставиле кризи у настанку.

Мобилизација *по*лиитичке воље

Од 1989. године политичари схватају разлику између „индиректне“ и „директне“ безбедности. Директна безбедност обухвата територијални интегритет и политички суверенитет једне нације. Индиректна безбедност уопште односи се на међународну економску и политичку стабилност и добро функционисање међународних организација, као што су Уједињене нације или Организација за европску безбедност и сарадњу. За спречавање сукоба није довољно само проактивно деловање и активна политика и способност да се доведу људи и ресурси потребни на терену у раној фази кризе, већ, што је још важније, способност да се мобилише довољно политичке воље да се уђе у акцију, да се донесе та одлука и да се ангажује Савет безбедности.

Током година приступило се променама у политичкој машинерији многих политичких организација. Обављена су прилагођавања ради омогућавања флексибилности у договорима који се тичу планова за сусрете, времена реакције, начина одлучивања итд. Отуда, питање је сата када ће о томе бити дато службено саопштење, на пример, Европског парламента. То се може назвати мобилизацијом *по*лиитичке воље и мобилизацијом *друштва*.

Реорганизација

Организациони утицај наведених промена огледа се у веома директном и суштинском прилагођавању новим околностима и реалностима, које се манифестују променом приоритета циљева и консоли-

дацијом оружаних снага. Процес реорганизације оружаних снага, срачунат на прилагођавање структура и организација новом окружењу, има три упечатљиве карактеристике: 1) ревизију *буџета за одбрану*; 2) померање од *органске* ка *модуларној* организацији, и 3) процес *стандардизације*.

Ревизија *буџета за одбрану*

„Буџетска аритметика“ која се тиче буџета за одбрану није заустављена. Министар одбране Шарпинг тражи „тајну равнотежу између циљева и средстава“. Сви европски буџети за одбрану ревидирани су од краја „хладног рата“. Та ревизија је била постепен процес, који је инициран због тога што су јавност и политичари захтевали исплату „дивиденде за мир“, почетком деведесетих година, а сада се уобличава. Почетком деведесетих година та ревизија је једноставно значила: „мања потрошња за одбрану“. У многим европским земљама „дивиденда за мир“ је исплаћена и смањена је стварна потрошња за одбрану. У просеку, западноевропске земље потрошиле су 1993. године на одбрану и питања у вези са одбраном 20 одсто мање него 1989. године.

Ниво потрошње за одбрану мора да буде у складу са новим безбедносним контекстом. Занимљиво је питање да ли сваки тип безбедносног контекста има свој сопствени „индекс потрошње“, свој сопствени карактеристичан проценат бруто домаћег производа (БДП) који земље треба да потроше на одбрану. Другим речима, 2,6 одсто БДП било је у вези са претњама и у равнотежи с претњама колективног непријатеља у биполарном свету. Али, поставља се питање шта треба тај индекс да представља у ситуацији после „хладног рата“ и, наравно, после 11. септембра 2001. године, у ситуацији у којој углавном морамо да имамо посла са неизвесношћу. Пошто се донесе одлука колико да се потроши, следеће питање је додела буџетске одговорности различитим министрима, односно које министарство треба да плати за спречавање сукоба, нарочито када се оно састоји углавном од предузимања економских или финансијских мера. Холандија је створила линију буџета под називом „Међународна сарадња хомогене групе“. Сви трошкови у вези с реаговањем на међународне кризе воде се под тим називом, али не постоји јасно разграничење између потрошње за помоћ и потрошње за спречавање сукоба.

Можда је „подешавање“ буџета користан термин за описивање онога на шта се мисли. Буџет се мора подесити према новом безбедносном контексту. Али, опет, поставља се питање која је права цифра индекса. При руци је, највероватније, метод комбиновања огледа и грешке, притисака равних себи и репера.

Друга примедба у вези с буџетом за одбрану јесте начин на који се новац додељује. Наиме, постоје два кључа за доделу буџета за од-

брану. Основне категорије потрошње у оквиру буџета за одбрану су „особље“, „инвестиције и набавка“ и „деловање и експлоатација“. У току „хладног рата“ однос потрошње био је обично 1:2:1, а земље које су укинуле регрутацију увеле су кључну промену и довеле су га на 2:1:1. Други кључ који се користи у многим земљама јесте подела ресурса између копнене војске, морнарице и ратног ваздухопловства. У многим земљама тај кључ је обично био 2:1:1. Сада видимо да су фондови усмерени ка информационој и комуникационој технологији и логистици које имају заједнички статус. Кључ за доделу ресурса променио се у 1:1:1:1.

Од орџанске ка модуларној организацији

Идеја орџанске организације заснива се, у основи, на холистичком приступу организацији у којем се она сматра целином. Сматра се да њени елементи нису ефикасни изоловано, већ се морају посматрати у односу једних према другима и према целини. Органско виђење организације било је веома карактеристично за оружане снаге. Артиљеријске јединице, медицинске јединице, инжењерија и пешадија били су део исте формацијске целине. То виђење замењено је функционалним погледом на организацију, делимично зато што су искуства из мировних операција УН показала да су извесни елементи целине потребни, а други нису. Тај функционални приступ ни у којем случају није нова идеја за оружане снаге. Напротив, оне су прве запазиле да функционално груписање има уочљиве предности.

Схватило се да та функционална груписања могу независно да се развијају. Значајно је запазити да у модуларној организацији нису важни само вертикални односи већ све више и способност да се успоставе хоризонталне и попречне везе. Победнички тим састоји се од паметне комбинације нижих јединица.

Модуларизација није ништа друго до уклапање делова организације у логичке, функционалне јединице или модуле. Осим термина „функција“, може се употребити и „ефекат“ као главни дескриптор модула. Међутим, у многим случајевима у војној организацији примећује се да „функција јесте ефекат“, на пример артиљерија, која има функцију да обезбеди ватрену моћ чији је ефекат неутралисање или узнемирење. Други пример су транспортне јединице, чија је функција обезбеђење мобилности. Говорећи метафорички, јединице се третирају као лево коцке: не мењају боју и облик, али се могу распоредити и прераспоредити у различите организационе конструкције које су потребне у различитим ситуацијама.

Други захтев јесте да су ти „основни сегменти“ самодоволне јединице. Због самодоволности, те јединице могу да се развијају као универзалне јединице. Уколико су довољно велике, могу се развити и

независно, ако нису, морају се уврстити у већу мултинационалну структуру. На пример, универзални пешадијски батаљон мора да се интегрише у структуру бригаде, која је боља оперативна формација.

Процес стандардизације

„Стандардизација“ се користи у смислу приближавања различитих мера, норми итд. које су у употреби једној норми или мери, која од тада постаје „стандард“ и сви је користе. Тај процес је стар колико и НАТО. Најпознатији војни систем стандардизације јесте „војни стандард НАТО-а“. Деветнаест земаља се сложило око једног стандарда да би осигурале техничку повезаност, интероперабилност итд. Током године, стандард НАТО-а показао се као један од кључних предуслова за успешну интеграцију НАТО-а у војнотехничком смислу те речи. То не значи само да могу да се размењују муниција и гориво већ и мреже података и комуникација.

Постоји неколико војних стандарда: стандард САД, стандард НАТО-а, некадашњи стандард Варшавског пакта, а касније, можда и војни стандард Европске уније. Који ће стандард бити усвојен? Да ли ће се различите војске приклонити цивилном стандарду? У сваком случају: интероперабилност, исплативост и једноставније управљање и логистика били су и јесу покретачи сваког програма стандардизације. Потреба за ефикасношћу и брзим решењем (и политичка тврдоглавост) присилили су у недавној прошлости западне војске да се приклоне цивилном стандарду. Интернет је добар пример средства комуникације који се учврстио у војним системима. Други пример су комуникационе мреже које су постављене на Балкану током различитих операција деведесетих година. Све оне потичу од цивилних уговарача. Негативни аспект примене војног стандарда је у томе што је опрема која задовољава војне спецификације обично изузетно скупа, па постоји све већа потреба да се сарађује са другим, невојним организацијама. Видимо јаку тенденцију ка набавци готових производа, што заправо значи куповину цивилних система.

Импликације за укључивање Савезне Републике Југославије у евро-атлантску заједницу безбедности

Како се медвед учи да игра? Наслов је изабран с намером да се укаже на тежак и неприродан задатак. То је начин да се опише искуство које су многе земље имале у трансформисању својих оружаних снага од једне уобичајене (=одбрамбене) институције одбране ка брзом, мобилном, флексибилном инструменту међународне политике који треба да служи за различите улоге и задатке. Први који су се

адаптирали (Велика Британија, Француска) сада имају мале и ефикасне снаге, док се друге нације (Немачка) још увек боре да спроведу неопходну трансформацију.

Које су последице и импликације за СРЈ у вези с тим? Демократска контрола оружаних снага неопходан је предуслов који је наглашаван ту и тамо (стога се неће разрађивати у овом чланку). У погледу наведених промена у реоријентацији, мобилизацији и реорганизацији издвајају се три кључне импликације.

Прво, оружане снаге СРЈ морају постати *сиремне за Алијансу*:

1) То значи да морају поседовати елементарне могућности за ефикасно и одговарајуће учешће како у колективној одбрани, тако и у управљању кризама. Величина, састав и опрема снага за реаговање на кризе мора да задовољава међународне захтеве.

2) Три службе морају да буду опремљене тако да буду способне да успоставе технолошки контакт и, на тај начин, интероперабилност са главним савезницима и партнерима. У том погледу треба идентификовати главне могућности.

3) Командна структура мора бити сужена и прилагођена потребама здружених мултинационалних операција. Треба да се постави здружена оперативна команда која ће да предводи службе у будућим мисијама. Подршка и логистика морају да се концентришу у здруженој команди за подршку, која се мора третирати као независно организационо подручје са сопственим руководиоцем службе.

Друго, максимална бројност људства оружаних снага мора да се сведе на одрживу, демократски прихватљиву меру. Мора се обратити пажња на две теме: „регуларизацију“ оружаних и безбедносних снага и регрутацију. Да размотримо прво ово последње: на питање регрутације мора се одговорити на *ираџмајичан*, *тирансиаренџан* и *ираведан* начин. Неће сви млади људи у СРЈ бити потребни за војну службу. На питање ко ће морати да служи војску не сме се произвољно одговорити. Постоје историјски, социјални и економски разлози да се не пређе на професионалну војску: друштвена интеграција војске и њених припадника; грађанска одговорност; комплетирање људства; трошкови (трошкови професионалне војске са конкурентним платама) драстично би се повећали и културна ограничења (грађанска војска се посматра као жива ограда насупрот војном интервенционизму). Регрутација делује као механизам контроле. Војни разлог због којег не треба укинути регрутацију јесте задржавање могућности да се оружане снаге удвоструче у време криза (стабилност у кризи), што многи схватају (унутар и изван СРЈ) као основни фактор војне стабилности у централној Европи. Ја предлагам супротно: потпуно укинути регрутацију значи спречити или онемогућити брзу концентрацију оружаних снага у региону. То ће се посматрати, и треба да се посматра, као регионална мера изградње безбедности и поверења. „Регулариза-

ција“ оружаних снага и полиције значи ништа мање него укидање свих „сивих“ јединица, паравојних и параполицијских, које оперишу у „сивим“ подручјима изван редовних одбрамбених снага и полицијских институција.

Треће, треба да се створи динамичан финансијски оквир који омогућава спровођење мера реформе. Мора се успоставити однос између „средстава“ и „циљева“. Улагање као удео потрошње за одбрану мора се повећати на 25–30 одсто што ће помоћи да се за кратко време уклони инвестициона збрка и побољшају неопходне кључне могућности.

Литература:

1. Beck, Ulrich (1998), „Nation-States without Enemies: the Military and Democracy after the End of the Cold War“, in: Ulrich Beck, *Democracy without enemies*, Cambridge: Polity Press.
2. Kuhlmann, J. (2000), *Military and Society in the 21st Century. A Comparative analysis*, Transaction Publishers.
3. Moskos, Charles [et al] (2000), *The Postmodern Military. Armed Forces after the Cold War*, Oxford: Oxford University Press.
4. Sloterdijk, Peter (1989), *Eurotaoismus. Zur Kritik der politischen Kinetik*, Frankfurt am Main.

Грађанско друштво и сектор безбедности

Мајкл Пју

Реформа сектора безбедности је сувише озбиљан посао да би био препуштен војницима (уз извињење Жоржу Клемансоу).

Увод

У једном идеализованом систему цивилно-војних односа раздвајање снага, политички плурализам и ангажовање грађанског друштва изгледа да су неопходни услови за неполитизовану војску и немилитаризовано друштво. Према ономе што заступају многи истраживачи, структуре, правила и политике обуке могу да промене операције оружаних снага, али један од најтежих изазова јесте промена менталитета војски, њихових политичких господара и друштва у потпуној слободи.¹ За то је потребна „трансформација“ цивилно-војних односа, а не само „реформа“ структура.

Реформа сектора безбедности у друштвима у транзицији усредсређена је на следећа подручја:

- реформу униформисаних грана безбедности и обуку парламентарца и цивилних чиновника;
- подршку успостављању структура одговарајуће цивилне контроле над војском;
- обуку припадника војске у области међународног хуманитарног права и људских права;
- јачање националног парламентарног надзора безбедносног апарата.

Међутим, та подручја не морају обавезно да се односе на проблем војно-социјалних ставова. Као и остале бивше социјалистичке државе, Југославија већ има велике могућности за реформу, па чак и за трансформацију.

Структурна и идеолошка наслеђа

Тачно је да право партије да обавља контролу није значило да су цивили одговорни за војску. Војска је уведена у партију. У главним политичким телима која доносе одлуке у вези са безбедношћу војска

¹ Wolfgang Manig, 'Problems of Transformation of the Defence Establishments in Central and Eastern Europe', in Wilfried von Bredow, Thomas Jäger and Gerhard Kümmel (eds), *European Security* (Basingstoke: Macmillan, 1997), p. 25. Овај рад се ослања на даља истраживања са Neilom Cooperom, 'Security-sector transformation in post-conflict societies', for the Centre for Defence Studies, London.

је контролисала саму себе јер је имала монопол стручности, а цивилна стручност је недостајала.² Ипак, у вези с реформом и трансформацијом, Југославија има извесне предности.

Војска се прилагодила принципима политичке контроле и клаузевице политичке субординације. Примећује се чак да је и у деловима Европе где војска има прекомеран утицај на безбедносну политику или се користи за унутрашњу репресију мање примера њене владавине и преторијанства (интервенција у политици) него у некомунистичким или антикомунистичким државама (Бразил, Аргентина, Перу и Чиле у Латинској Америци на пример, у Турској и Пакистану, Индонезији, Тајланду и многим местима у Африци). Принцип контроле партије, мада одступа од цивилне контроле у свакодневној пракси, постао је део културе и идеологије цивилно-војних односа који се може одобрити у време криза (са изузетцима као што су Пољска и, можда – Румунија). Владавина војске свуда се сматра нелегитимном. Институционализована цивилна надмоћ заснована је на: сагласности о томе где је легитимни суверенитет; сагласности о процесима доношења политичких одлука, укључујући процедуре политичке сукцесије, и могућности цивилног сектора да одбрани своја права легалним средствима.³

Култура цивилне надмоћи, међутим, не мора обавезно да осигура успешну трансформацију ставова. Цивилна контрола може да се обавља ради уских личних или партијских интереса и сузбијања политичке опозиције. У Хрватској се, под председником Фрањом Туђманом, на пример, од војног особља и официрске класе очекивало да буду чланови његове Хрватске демократске заједнице, или да буду отпуштени.

Ни војни професионализам не гарантује трансформацију. Према Семјуелу Хантингтону, могуће је променити ставове позивањем на концепције „легитимитета“ и „професионализма“ како би се војска држала изван политике.⁴ Међутим, „професионализам“ се може тумачити као лојалност неком вишем ауторитету као што је „нација“, уместо политичкој контроли. У многим државама склоним државном удару национализам и потреба за јаким централном управом обезбедили су „позлаћене позивнице“ за интервенцију војске.⁵ Штавише, како је приметила Елис Хилз у вези с цивилном полицијом, стандарди професионализма зависе од културе и често су засновани на вештини и статусу, уместо да су повезани са моралним избором.⁶

² Manig, 'Problems of Transformation', pp. 26–27.

³ S. E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics* (London: Pall Mall, 1962), p. 226.

⁴ Samuel P. Huntington, *The soldier and the State: the Theory and Practice of Civil-Military Relations* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957), p. 74.

⁵ Finer, *The Man on Horseback*, p. 210.

⁶ Alice Hills, 'Security Sector Reform and Some Comparative Issues in the Police-Military Interface', *Contemporary Security Policy*, vol. 21, no. 3, December 2000, p. 4.

За трансформацију цивилно-војног менталитета неопходно је више од структурне реформе – култура цивилне надмоћи и ослањање на професионализам. Такође, потребно је и стварање заједнице безбедносне политике која превазилази војску и политичаре.

За уоквиривање приступа трансформацији цивилно-војних односа, важно је да се запази разлика у нагласку између: цивилне контроле и управљања (утврђује се уставом кроз право и процес формалног доношења одлука) и цивилно-друштвеног ангажовања (углавном је део политичке и друштвене мобилизације).

То нису разлике, јер се мобилизацији цивилног друштва, такође, може дати облик реформе устава. На пример, пошто је Словенија постала независна, судови који слушају захтеве за статус ослобађања од војне обавезе имају уставну обавезу да укључе представника невладиних организација, као што су мировњаци, у свој списак поротника.⁷

Међутим, значај цивилног друштва је у његовој улози у стварању свести о питањима, расправама и опцијама безбедносне политике. Југославија је ангажована у том процесу преко Центра за цивилно-војне односе од 1995. године. Један од његових главних задатака је „да подстакне професионални и политички интерес грађана, њихових удружења, политичких партија, парламентарних и државних органа за савремено уређење цивилно-војних односа“.

Подршка грађанском друштву

Концепција грађанског друштва је непрецизна и тешка за схватање. Може се дефинисати као ослобађајућа политичка алтернатива ауторитаризму: „Тамо где могу да се повежу прогресивне вредности и политичка пракса могу се створити антихегемонистичке институције.“⁸

Наравно, нису сва невладина удружења „прогресивна“; нека могу да буду посвећена расизму или насиљу или, као мафија, могу да буду илегална, или да се тако изјашњавају. Није постојање грађанских удружења оно што ојачава грађанско друштво, већ њихова сврха и степен њихове слободе да раде.⁹ У оквиру реформе сектора безбедно-

⁷ *Расправе са Марјаном Малешихем*, Факултет друштвених наука, Универзитет у Љубљани, 7. октобар 1998.

⁸ J. Gersmah and W. Bello, наведено у Michael Edwards and David Hulme, *Non-Governmental Organisations – Performance and Accountability: Beyond the Magic Bullet* (London: Eartschan, 1995), p. 35. Видети и: Robert Cox, 'Civil Society and the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order', *Review of International Studies*, vol. 25, no. 1, 1999, pp. 3–28.

⁹ Peter Uvin, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda* (Hartford, CT: Kumarian Press, 1998), pp. 164–79.

сти, цивилне групе могу бити веома значајне за подршку уколико подстичу, одоздо нагоре, демократске процесе за изградњу поверења, сарадње, компромиса, укључивања и плурализма.

Ангажовање грађанског друштва може да подразумева финансирање обуке, радионица и саветовања, као и обезбеђење правне грађе. То може да подразумева и пружање помоћи за емисије или публикације, као што су специјални бројеви часописа који садрже и погледе неуниформисаних коментатора. То може да подразумева и помоћ локалним невладиним организацијама у излагању њихових ставова о питањима као што су ослобађање од војне обавезе и доношење закона о слободи информисања и добробити војске.

Примери се могу наћи и у страним развојним политикама. Развојна политика Велике Британије, на пример, обухвата идеју да: „Гласови сиромашних могу се ојачати пружањем подршке оним деловима грађанског друштва који помажу сиромашнима да се организују да утичу на оне који доносе одлуке. . . Унапређивање делотворних и укључених система управе, обухватајући одговорни сектор безбедности, представља основно улагање у превенцији насилног сукоба“.¹⁰

Специфичним програмима Велике Британије и другим програмима у Африци обухваћени су:

- иницијатива Холандија – Мали на основу које су ангазоване организације грађанског друштва у обликовању правила понашања у вези са улогом сектора безбедности у друштву;

- британско финансирање обезбеђења правне грађе и обуке за невладине и професионалне организације које треба да подупру реформу и шири приступ правног система у Руанди;

- помоћ Финске и Шведске пројектима невладиних организација у Африци за приступ образовању и доношењу политичких програма у области демократије и људских права;

- норвешко и британско финансирање семинара и обуке за истраживаче у вези с демократизацијом питања одбране у Јужној Африци и Зимбабвеу.¹¹

Југозападна Европа је уопштено много модернизованија од Африке, али ниво цивилне стручности или интереса за политику одбране и безбедности може да буде крајње низак.¹² Сходно томе, већа улагања могу бити усмерена ка процесима којима се смањује могућност милитаризације друштва и удаљавања војске од друштва. Наравно, Југославија има развијенију и јединственију политику безбедности

¹⁰ UK Department for International Development, *Eliminating World Poverty: Making Globalisation Work for the Poor*, White Paper on International Development, Cm 5006 (London: The Stationery Office, December 1999), pp.25, 27–28, paragraphs 58, 59, 71, 77.

¹¹ Malcolm Chalmers, *Security Sector Reform in Developing Countries: An EU Perspective*, Conflict Prevention Network for Seferworld, January 2000, pp. 11–12.

¹² Видети: Биљана Венковска-Цветковска 'Between the Past and the Future: Civil-Military Relations in the Balkans, *Sudost-europa*, vol. 48, nos 1–2, 1999, p. 36.

него, на пример, Албанија. Ипак, улагања се у Југославији могу употребити за добијање најшире могуће подршке за дефинисање нових војних функција и доктрина безбедности.¹³

Улоге и извори грађанског друштва

Групе засноване на правима жена, стручњаци у медијима, истраживачи и професионалци, као што су здравствени радници, могу значајно да допринесу обликовању и спровођењу политике.¹⁴ Они могу да се ангажују у расправама које се тичу прописа о ослобађању од војне обавезе, политике мобилизације и права на добробит војног особља.

На пример, радници у јавним службама и организацијама Црвеног крста/полумесеца могли би да буду укључени у обликовање правила за управљање употребом војне и цивилне помоћи у случају елементарних непогода и опасности, као што су биле недавне поплаве у Југославији. И у војној помоћи цивилним властима у неполитичким цивилним опасностима има знатне могућности за трансформацију. Широко раширена критика понашања турске војске након земљотреса у августу 1999. показује да пропуштање ефикасног учествовања у помоћи у случају елементарне непогоде може да поквари репутацију и кредибилитет војних институција.

Могу се идентификовани три организационе категорије: организације ветерана, образовне групе и функционална удружења.

Организација ветерана. Од тих група се може очекивати да буду веома заинтересоване за војне послове, али се оне много разликују по својим циљевима и задацима. Код њих не постоји наслеђена предиспозиција да усвоје трансформацијске приступе. Заиста, организације ветерана не морају да буду заинтересоване за деполитизацију војске или за зауздавање било каквих преторијанских политичких аспирација које може да има њихова војска. Неке једноставно, представљају војне групе или паравојне јединице у резерви, док су се друге препустиле цивилном првенству, али су умногоме партизанске. Међутим, друге се више залажу за добробит и запошљавање бивших војника, и оне могу у великој мери да критикују тајност и бескомпромисност у војним институцијама, па треба истражити њихов потенцијал.

Образовне интелектуалне групе. У оквиру академског/образовног сектора, курсеви и истраживачки програми у вези са питањима која се крећу од војне историје до реаговања на елементарне непогоде значајан су извор расправе и оспоравајућих теорија. Институти ко-

¹³ UK Department for International Development, *Poverty and the Security Sector*, p. 4.

¹⁴ Kare Lode, 'The Peace Process in Mali: Oiling the Works', *Security Dialogue*, vol. 28, 4, 1997, pp. 409-24; Mari Solheim, *Microdisarmament in Mali: 'Single Success or Model for the Future?'* необјављена магистарска дисертација, University of Southampton, 1999.

ји проучавају војну политику, стратегију и одбрану препознатљива су карактеристика многих друштава. Они могу да буду блиски преовлађујућој војној култури, неодољиво реалистичких погледа, и да зависе од култивисаности владиних политичара. Али, често ће заузети и провокативну линију. Невладине организације које се баве борбом и/или саветовањем могу да буду јасна алтернатива постојећој војној политици. Према једном занимљивом и успешном експерименту у Јужној Африци, средином деведесетих година, невладине организације су биле ангажоване у прављењу *Беле књиге о мировним операцијама земље* (1999).¹⁵

Функционална удружења и добровољне групе. Групе које имају директну или индиректну улогу у формирању јавног мњења о војним питањима обухватају:

– синдикате и раднике које погађају промене у потрошњи за војску и индустријализацији;

– групе жена које погађа мобилизација и демобилизација војника;

– црква и добротворне групе које занимају хуманитарни, морални и филозофски аспекти безбедносне политике;

– групе еколога које се занимају за заштиту или управљање подручјима на које утичу војно загађивање или обука;

– медијске организације и новинари који имају обавезу истраживачког извештавања;

– групе засноване на правима, као што су огранци *Amnesty International*, форуми локалног становништва и локалне скупштине Хелсиншког одбора.

Закључак

Демократска удружења грађанског друштва могу да имају улогу у трансформацији да мењају постојеће менталитете. То не треба да се ограничи на надзор над буџетом и обављањем дужности, већ може да обухвати и развој структура и прописа. Улога група грађанског друштва била би у посредовању и превођењу питања безбедности између ширег друштва и институција одбране. Они могу друштву да приближе војна питања и обзнане занимање друштва за институције одбране. Такво знање се може преносити и другим средствима: званичним изјавама, извештајима у војној штампи и избором парламентарца који се занимају за питања безбедности. Међутим, званичне изјаве су само почетак дијалога, извештајима у штампи се лако може манипулисати, а парламентарци се бирају тек сваких неколико година и обично не посвећују много времена питањима одбране (осим, што је важно, кроз сталне комисије).

¹⁵ Rocky Williams, 'South African Policy and Practice in Peace Missions', *International Peacekeeping*, vol. 7, no. 3, Autumn 2000, p. 88.

Очигледно је да не може доћи до трансформације без чврсте уставне основе, система одговорности, неке концепције слободе информисања и степена сагласности о томе што треба да се чува у тајности из стратешких разлога, уместо задржавања војне привилегије и моћи. Али, постоје и потребе за нивоом разумевања питања безбедности у друштву и спремност у војсци да прихвати утицај социјалних промена и грађанског друштва. А то би требало да буде искрен дијалог, у којем се о питањима расправља на разуман начин, уз дозвољавање конструктивне критике. Тек тада ће моћи да се изгради политика безбедности коју ће сви поштовати која постаје део трансформације.¹⁶

¹⁶ James Gow and Carole Birch, *Security and Democracy: Civil-Military Relations in Central and Eastern Europe*, London Defence Studies No. 40 (Centre for Defence Studies, King's College: London, 1997), p. 10.

Процес укључивања југоисточне Европе у међународне безбедносне интеграције

Вилијам Монџгомери, амбасадор Сједињених Америчких Држава у СР Југославији

Међународна конференција „Безбедносни изазови на југоистоку Европе – њихови изградње стабилности и поверења“ одржана је у организацији Института Војске Југославије за рајну вештину, Атлантског Савета у Југославији и фондације „Конрад Аденауер“ 21–22 маја 2002. у Београду. У овом броју објављујемо излагања амбасадора САД у Југославији Вилијама Монџгомерија; др Небојше Човића, његовог председника Владе Републике Србије и председника Координационог центра савезне и републичке владе за Косово и Метохију, и др Душана Сивајића командира адмирала.

Пре више од десет година, распадом Југославије, започет је ескалирајући циклус насиља и етничке поделе који још увек није у потпуности завршен.

Развој Косова и Македоније још увек је у току и биће потребна велика количина стрпљења, визија, одлучности и осећаја за мирно и постојано разрешење. Потпуна примена свих аспеката Дејтонског мировног споразума у Босни још увек је далеко од реалности. Споразум између Србије и Црне Горе, постигнут посредством Европске уније, треба да се разради и да се примени. Широм региона процес демократске транзиције и успостављања снажних тржишних економија треба да буде континуиран и појачан. Болни процес суочавања с блиском прошлшћу у духу помирења и самоспознаје тек је започет и морају га подржати одговорни лидери у свакој земљи.

Међутим, упоредо са тим корацима, у региону треба да буде развијена мрежа узајамних односа, што ће у великој мери повећати разумевање, смањити тензије и указати на пут напретка. Што су бољи односи између земаља у региону, то су оне атрактивније за евроатлантске институције. Не сме се заборавити да су и Европска унија и НАТО формирани после Другог светског рата и да су довели до тога да земље које су биле огорчени непријатељи у том и прошлим ратовима постану блиски савезници. Ми не тражимо да земље у региону ураде нешто што већ и сами нисмо урадили.

У том смислу, један од главних аспеката јесте укључивање земаља у региону у међународне безбедносне структуре. У основи, то значи НАТО и његов програм „Партнерство за мир“ (ПЗМ). Кроз „ПЗМ“, НАТО повезује се с народима у централној и источној Европи, у Русији, и у другим земљама бившег Совјетског Савеза, и интегрише их у безбедносну архитектуру Европе. Чланице ПЗМ раде на

одржавању демократије, толеранцији разноликости, поштовању права мањина и слободе изражавања. Његов саветодавни механизам омогућава чланицама да се консултују с НАТО-ом о специфичним безбедносним претњама. Војне јединице разних земаља изводе заједничке вежбе и изграђујући узajамно поверење. У вези с тим, најбоље је што степен учешћа и активности одређује свака земља појединачно, зависно од своје политике, финансијских могућности и интереса.

Због наведених разлога, потпуно учешће свих земаља овог региона у „Партнерству за мир“ неопходан је елемент за дугорочан мир и стабилност. Имајући то у виду, ми поздрављамо изражену намеру владе Југославије за приступање „Партнерству за мир“. Током протеклих годину и по Југославија је започела веома тешку и болну транзицију, удаљавајући се од комунистичке и аутократске праксе, ка демократији и слободној тржишној економији. Надамо се и очекујемо да је одлука о пријави за „ПзМ“ и одлука да се предузме нека врста транзиције у Војсци Југославије, која је практично у сваком другом сегменту друштва већ започела. Војске земаља чланица НАТО-а имају неке заједничке основне карактеристике које ми сматрамо неопходним:

- права цивилна контрола, укључујући снажну улогу парламентарног надзора;

- транспарентни буџет, који је, опет, предмет ревизије и контроле цивилних власти и парламента;

- војнообавештајне службе које нису (нити се тако доживљавају) ни у којем смислу политички оријентисаним, које су уско ограничене на законите активности и предмет су ригорозног цивилног надзора;

- војно руководство посвећено демократији, владавини права, сарадњи са УН и другим међународним организацијама и наведених евро-атлантским институцијама.

У оквирном документу о „Партнерству за мир“ усвојеном 1994. године на самиту НАТО-а у Бриселу, елабориране су многе од наведених тачака и појашњава да се земље потписнице слажу са фундаменталним принципима. Напредак у тим областима је не само пут који ће на крају довести до пријема у „ПзМ“ већ и апсолутно неопходан део целокупне демократске транзиције кроз коју Југославија сада пролази. У интересу је не само Југославије већ и читавог региона да тај процес буде у потпуности завршен. Али, битно је да из наше перспективе приметимо да, посебно због аргумената за рани пријем које је навео др Човић, ми видимо чланство у „ПзМ“ као логичан резултат показане посвећености реформи и транзицији, а не као почетак тог процеса. Јер, коначно, у „ПзМ“ реч је о заједничким обавезама, заједничким вредностима и заједничким визијама. Када се донесе одлука о приступању Југославије, неће бити активнијег партнера у том процесу од Сједињених Држава, било билатерално, било у оквиру Северноатлантског савеза.

Процес укључења југоисточне Европе у међународне интеграције у области безбедности

Др Небојша Човић

Кажу да је један конгоански диктатор својевремено изјавио да се неће дозволити балканизација Конга. Дакле, наше полуострво – уместо да буде познато по својој великој историји, по величанственој уметности, по светским чудима и природним лепотама – постало је познато по насилном цепању и уситњавању. Термин *балканизација* ушла је у све светске лексиконе да означи управо то: уситњавање. Наравно, пре уситњавања увек се дешава сецесија.

У Повељи Уједињених нација не предвиђа се и не помиње сецесија, штавише – у потпуној је онтолошкој супротности са духом Повеље. Поштовање територијалног интегритета држава подигнуто је у Повељи на ранг уставне норме, па ипак су на разним странама света, на Балкану нарочито, протеклих деценија јачале разједињујуће силе и сецесионистичке струје. Њихово снажење у некадашњој „великој“ Југославији довело је до грађанских ратова и великих етничких чишћења.

Следећи своје геополитичке, геостратешке и економске интересе, извесни чиниоци светске политике, свесно или несвесно, припомогли су растур СФР Југославије, еуфемистички називајући сецесију раздруживањем. Међутим, раздружити се могу државе које имају или су имале међународноправни субјективитет. У некадашњу југословенску заједницу нису биле удружене државе, него народи, али ко је о томе мислио деведесетих година управо протеклог века?!

Тако се десило да су административне границе на простору некадашње Југославије – повучене на основу договора и нагодби комунистичких лидера некадашњих републичких и покрајинских олигархија – постале државне границе. Сада цео свет признаје да се у југословенској драми ишло „прерано, предалеко и пребрзо“.

Десило се то да је један национализам награђиван, а други кажњаван и кажњен. Један је национализам узиман за савезника, други за непријатеља, а било би кудикамо боље да је сваки национализам посматран као болест људске интелигенције и као такав отклоњен и учињен нешкодљивим.

Дабоме, национализми се разликују и свако изједначавање води ка упрошћавању. Међутим, због тешког историјског наслеђа и старих крвавих међусобица, национализам балканских народа изузетно је опасан.

На основу наведеног, може се поставити питање да ли смо се, после свега што се издешавало на југоистоку Европе, примакли жељеној безбедности или смо се од ње одмакли.

Најпрецизнији и најпарадоксалнији одговор гласи: примакли смо се можда онолико колико смо се одмакли. После мноштва злочина и ратних ужаса, свим југословенским народима је потребно смирење и очишћење, што нас води ка закључку да долазе године мира и спокојства. На жалост, из грађанских ратова људи и народи изашли су са различитим осећањима: од тријумфализма до стида, депресије и разочараности. Многи Срби, чини се, мисле да су изиграни и преварени, остављени да живе у неколико држава и да буду мањина тамо где су до јуче били народ. То нас, на жалост, води ка закључку да је на Балкану једино сигурна несигурност.

Албанци, чини се, у већини наступају са негованим незадовољством. Албански екстремисти на Косову и Метохији, у Македонији такође, сањају неку велику етничку чисту државу, а у „Платформи за решавање албанског питања“ Академије наука Албаније цитиран је Абдил Фрашери, некадашњи идеолог албанског националног покрета, који је овако говорио уочи Берлинског конгреса: „У случају да велике силе овај јуначки и слободољубиви народ казне останком у ропству и још горе поделом између суседних држава, Балканско полуострво никада неће имати мир, јер Албанци никада неће престати да се боре за добијање своје националне независности“.

Пазите: „Балканско полуострво никада неће имати мир...“.

Назовимо ствари њиховим именом: вирус распарчавања на југоистоку Европе, на Балканском полуострву, није побеђен!

Мисао Карла фон Клаузевица која је небројено пута цитирана гласи: „Рат је настављање политике другим средствима“. То важи и за грађански рат. И њега припремају националне вође, лидери националистичких странака, идеолози и политичари.

Ако, дакле, опасност од нових крвавих сукоба на Балкану није битно смањена, дужни смо да наш пут до стабилности учинимо јасним и привлачним. Сви народи и државе европског југоистока треба да се нађу у европским интеграцијама и организацијама. Слажем се са албанским академицима који су казали да границе балканских држава у будућности, у Европској унији, „неће бити кинески зид“, него ће се „трансформисати у етно-културне границе“.

Албански национализам може да крене различитим путевима у будућности. Може да настави путем који је Милошевић одабрао пре много година, путем који води у нове сукобе, крвопролића и распарчавање. Путем који води ка губитку живота. Међутим, уколико међународна заједница, уз искрену помоћ и сарадњу земаља у региону, остане доследна у настојању да покаже да је контрапродуктивно следити тај мрачни пут – може да крене другим путем. Ка истинском помирењу, толеранцији, стабилности и сарадњи у региону. Наша улога

у тој борби је да покажемо нашим грађанима албанске и свих других националности да смо одлучни да обезбедимо потпуно поштовање њихових људских права и све погодности и обавезе које се дају грађанима у истински демократским земљама.

Европске интеграције и организације односе се и на војне и на цивилне структуре. Давно је речено: рат је сувише озбиљан да би се препустио војсци. Тој мисли Клемансоа, међутим, сасвим разложно је супротстављен следећи став: „Мир је сувише потребан да би се поверио само цивилима“. Зато се чини да предворја за улазак у неке организације, као што је „Партнерство за мир“, и саме те организације, као што је НАТО, на пример, треба да буду отворена за све балканске државе. Како ствари сада стоје, све су оне намерне да уђу у НАТО, али се једнима каже: „Ви сте на вратима!“, другима се вели: „Ви сте близу!“, трећима се поручује: „Можда у догледној будућности!“

Недавно је на самиту Атлантског пакта у Рејкјавику дефинитивно потврђено да ће Словенија, Бугарска и Румунија ускоро добити позив за улазак, да су Хрватска, Македонија и Албанија кандидати за прикључење, да СР Југославија за сада није ни на једном списку. Тако ће Југославија ускоро бити у окружењу, у положају сасвим неравноправном у односу на суседе. Све земље око ње (осим Босне и Херцеговине) биће у Алијанси, па ће она – ако, на пример, због Косова дође у спор с Албанијом – аутоматски бити у спору са целим светом! Мађарска, међутим, ако буде имала спорове са Румунијом због положаја Мађара у Ерделју, расправљаће као чланица Алијансе са чланицом Алијансе, у Алијанси! Политичка и државничка мудрост налаже да се то омогући свим земљама европског југоистока како би се убудуће спорне ствари решавале у организацијама којима припадају, или ће припадати, сви заинтересовани за исходе и расплете.

За улазак у такве међународне организације треба испунити извесне услове, на пример, створити цивилну контролу војске, али Европа може својим разумевањима и помоћи да скрати чекање и, најзад, убрза испуњење тих услова. Наиме, извесне будуће опасности могле би да се избегну бржим пријемом СР Југославије, тј. Србије и Црне Горе, у „Партнерство за мир“.

Ако се говори о процесу укључења Југоисточне Европе у међународне интеграције у области безбедности, мора се рећи да чекање није део процеса. Неизвесност, такође, не може бити део процеса.

Југославија се вратила у многе међународне организације. У Интерполу она већ истрајно ради а Интерпол јој помаже да успешно обави декриминализацију друштва. Извесни мафијашки и шверцерски канали су откривени и извесне њихове везе покидане захваљујући доброј сарадњи полиције и царинских служби неколико балканских земаља. Тај добар пример могао би да буде охрабрење за демократске владе балканских држава да потраже путеве сарадње у другим областима, у војним пословима свакако. Надајмо се доласку неког бу-

дућег, бољег времена, у којем балканске државе, свака посебно, неће производити све, дакле, ни оно што други производе боље од њих, и неће развијати све, па ни оно што други развијају брже од њих, него ће у оквиру заједничке безбедносне организације свака од њих добити посебне и подношљиве обавезе. Таква расподела одговорности, и финансијских напора, помогла би земљама европског југоистока да већи део националних доходака одвоје за привредни и културни развој, за образовање, за повећање стандарда становништва.

Ако бисмо се сви заветовали на испуњење тог циља, и предвидели рокове и начине њиховог остваривања, онда бисмо могли говорити о процесу.

Савезна Република Југославија и међународне безбедносне интеграције

Др Душан Стајић, контраадмирал

У свету се, без обзира на индивидуално или одређено колективно гледање на њега, последњих 10 – 15 година дешавају историјски велике и брзе промене. Независно од оцене њиховог квалитета и хуманистичке димензије, оне су ту, наметнуте снагом моћи или прихваћене мање-више уз кооперативно или креативно ангажовање у њиховом грађењу, или пасивно усвојене. Неприхватање и отпор тим променама води у изолацију, стагнацију и деструкцију њихових носилаца.

Узроци, карактеристике и последице тих промена су бројни. Мондијализам, као идеја и процес глобализације, ефикасно се реализује, не снагом sazревања свести и људских потреба, већ снагом интереса и моћи, при чему се мотиви и узроци налазе у економској сфери и интересима капитала. Као последица и начин остваривања те идеје интензивирани су глобални и регионални интегративни процеси у свим сферама, а посебно су значајни у области безбедности.

Појам националне безбедности различито се схвата и тумачи, али се, у најширем поимању под њим подразумева национални опстанак, односно очување територијалног интегритета, политичке независности и државних институција, као претпоставки за преживљавање нације и стабилног развоја државе и друштва. У зависности од моћи државе, национална безбедност се првенствено заснива на унутрашњим или спољашњим чиниоцима. У великим и моћним државама под националном безбедношћу се подразумева заштита свих националних интереса, уз одсуство рата или његово успешно вођење и завршетак. Према другом схватању, под националном безбедношћу, заснованој на спољашњим чиниоцима, подразумева се одсуство претњи, односно положај у међународној заједници који онемогућава угрожавање виталних интереса.

Основни чиниоци националне безбедности СРЈ заснивају се на:

- стабилности државних и друштвених институција, успешном економском развоју, демократској и ефикасној правној држави (унутрашњи чиниоци);
- остваривању националне безбедности кроз сарадњу са другим државама и укључивању у системе безбедности (кооперативна безбедност);
- прихватању светског система колективне безбедности заснованог на Повељи Уједињених нација;

– реалности да је значење појма суверенитет значајно измењено, да је суверенитет нужно преносив и да је, уместо апсолутан, постао релативан за већину земаља.

На основу наведеног намеће се закључак о недељивости безбедности, односно о потреби сарадње у тој области са земљама не само у ближњем окружењу него и у широј међународној заједници.

Последњих десетак година биле су изразито тешке за СР Југославију. У земљи су постојали дезинтегративни процеси, сиромашили су држава и друштво, урушавали су се привреда и економија, земља је била у изолацији, у порасту су били тероризам и криминал, вођени су оружани сукоби итд. Не оцењујући узроке, дубину и носиоце тих појава, разлог за то, делимично, било је неприхватање наведених чињеница. Јер, једна заједница и њене одлуке имају своје детерминанте и своје лимите, примерене њеном свеукупном положају и моћи.

Национални (државни) интереси

У дефинисању националних (државни) интереса могућа су, поред жгавање објективног положаја и (не)моћи државе, уз рационалне, односно лимитиране жеље и пројектоване циљеве државних сујбека-та, и субјективни приступ, што значи да је схватање националног интереса пројекција жеља доносилаца одлука, при чему се не води рачуна о могућим сукобљавањима интереса у окружењу или међународној заједници. Инсистирање на остваривању тако дефинисаних интереса изазива мање или веће конфронтирање, а успех у реализацији зависи од моћи државе.

После промена у октобру 2000. године, у СР Југославији јасно је изражена воља да се прихвати реалност и прекину изолација и неко-оперативност. Изражена је спремност да се крене ка изградњи државе и друштва према међународним стандардима, кооперативно, без конфронтирања са свешћу о властитом положају и властитој (не)моћи.

Јасно су и много пута изречена основна стратегијска опредељења државе: а) утемељење и развој демократског друштва и правне државе, и б) прикључење Европској унији, односно улазак у европске интеграције. Под тим опредељењима подразумевају се прихватање стандарда међународне заједнице и интегрисање у системе колективне безбедности и њихове реформе. Због тога је потребно да се реформишу:

– закони којима се регулишу положај војске и полиције, уз механизме њихове парламентарне контроле;

– систем одбране, и то према опредељењу за улазак у европске интеграције, уз заштиту виталних националних циљева,

- систем унутрашње безбедности ради сузбијања и отклањања претњи од организованог криминала, тероризма и корупције;
- систем обезбеђења државне границе према Шенгенском споразуму.

Специфичности положаја земаља југоисточне Европе

Крај „хладног рата“ и блоковске подељености, уз слом економски неефикасног социјалистичког поретка, резултирали су променама у међународним односима и схватањима безбедности, уз истовремено одвијање два супротна процеса. С једне стране, то су дезинтеграциони процеси у земљама насталим у бившем СССР-у и СФРЈ, а са друге стране интензивирање интеграционих процеса у Европи, с израженим настојањем да се у њих убрзано укључе земље бившег социјализма, односно земље у транзицији. Резултат објективних услова и стратегијских одлука различитог квалитета, уз (не)подударност с интересима моћних у међународној заједници, јесте положај земаља југоисточне Европе у садашњем политичко-безбедносном тренутку. Специфичности тог положаја, између осталог, јесу:

- иако је процес конституисања националних држава у земљама западне Европе завршен још у 19. веку, у појединим земљама источне и југоисточне Европе тек је окончан или још није довршен ни крајем 20. века. Наиме, у историјски истом тренутку поједине државе су успеле да се конституишу као националне, а појединима се то право оспорава;

- оспоравање тог права доводи поједине нације у стање колективне фрустрације и генерише националну искључивост, тероризам и настојање да се оно оствари оружаним путем. Пример за такво стање постоји и на нашим просторима – потенцијална жаришта на Косову и Метохији и у Македонији, па и у Босни и Херцеговини, могу резултирати настојањем да се конституишу националне државе;

- иако су старе националне државе стабилније, у садашњем времену конституисање таквих држава је неприхватљиво због интеграционих процеса, односно због неминовне промене граница и могуће дестабилизације региона;

- наметање вештачких заједница и изградња мултинационалних држава такође садрже опасност и неизвесност па тај проблем треба решавати кроз децентрализацију, регионализацију и субординацију регија:

- наведена решења су неповољна без денацификације, јер демографска кретања одговарају историјски доминантним нацијама;

- прожимање и, можда, супротстављање више националности, више религија и више култура на ограниченом простору, у процесу

транзиције, потенцирано је материјалним положајем и спорим прихватањем припадности државним, а не етничким заједницама.

– транзициони положај (политички, економски, материјални и социјални) државе и појединца специфичан је за земље југоисточне Европе, па су у њима објективно успорени изградња и укључивање у системе безбедности;

– различит степен изградње демократског друштва и институција;

– од степена угрожавања безбедности зависи динамика реформи, па постоји опасност од ескалације супротстављених интереса.

Активности Савезне Републике Југославије везане за међународне безбедносне интеграције

Опште услове у којима се остварују основна опредељења СРЈ и који утичу на динамику тог процеса карактерише:

– заустављање дезинтеграционих процеса на демократски начин;

– кооперативно и партнерско решавање, са снагама међународне заједнице, оружаних побуна на кризним жариштима (на пример, решавање проблема на југу Србије);

– конструктивно укључивање у решавање деликатних проблема статуса Косова и Метохије;

– развој демократских институција државе и настојање да се изгради правна држава;

– тешко економско стање у држави и материјални положај грађана, свих организација, великих система и институција;

– постојање кризних жаришта, тероризма, организованог криминала и корупције;

– почетак реформи у свим сегментима живота, па и у области безбедности.

Почетне активности на реформисању система одбране, иако нису суштинске, јасно указују на чврсто опредељење да се остваре, што потврђује;

– решавање проблема на југу Србије почетком 2001. године;

– реализација Одлуке Врховног савета одбране о основама унутрашње организације којом су укинуте команде стратегијских групација;

– бројне организацијско-формацијске промене, које ће, уз наведену одлуку, резултирати значајном рационализацијом Војске Југославије, односно њеним смањењем до краја године на око 60.000 – 65.000 лица;

– стварање услова за парламентарну контролу буџетских средстава за потребе одбране издвајањем Рачунског центра из Генералштаба и његовим потчињавањем Савезном министарству за одбрану;

– помак ка цивилној контроли Војске Југославије и издвајање Инспекције Војске Југославије из Генералштаба и потчињавање председнику СР Југославије;

– одлука о обезбеђењу државне границе снагама Министарства унутрашњих послова;

– одлука о иницијативи за приступање „Партнерству за мир“;

– израда пројеката потпуне трансформације система одбране итд.

Јасно је да постоје бројне објективне тешкоће али уколико се буду решавале одређеним редоследом моћи ће да се оствари потпуна реформа система одбране, што ће омогућити укључивање земље у међународне безбедносне интеграције. Те активности треба реализовати према следећем редоследу:

– потпуно дефинисати државно-правни статус Србије и Црне Горе, односно, усвојити уставни документ као предуслов за суштинске промене и дефинисање система одбране;

– израдити и усвојити стратегију националне безбедности као полазиште за израду и усвајање осталих доктринарних докумената (доктрина одбране и војна доктрина);

– донети законе о одбрани, Војсци, службама безбедности и државној граници, према међународним стандардима, уз усвајање механизма парламентарне контроле војске, полиције и служби безбедности;

– израдити пројекат система одбране и организације војске и по фазама је трансформисати у ефикасну и рационалну војску;

– модернизовати војску, односно опремати је савременим средствима ратне технике;

– обезбедити оспособљавање за задатке који ће се преузети по укључивању у међународне безбедносне интеграције.

Очигледно, наведене су само најважније активности у процесу који ће трајати неколико година и за који су неопходна значајна финансијска средства. Његови: успех и динамика морају се прилагодити степену угрожавања безбедности, а вероватно ће бити праћен отпором због социјалног угрожавања лица захваћених редукацијом бројног стања, схватања која су последица догађања на овим просторима у претходном периоду још увек нестабилном политичком ситуацијом и нефункционалним положајем савезне државе. Међутим, тај пут, за који су опредељени садашњи субјекти друштва, нема алтернативу. То је опредељење и Војске Југославије, која је исказала спремност за провођење реформи, али за њих има више вољне и стручних капацитета, него материјалних могућности.

Демократска контрола војске у посткомунистичкој Европи

(Democratic Control of the Military in
Postcommunist Europe Guarding the Guards)*

Мр Милораг Тимојић

У предговору студије читаоцима се обратио Малком Хаворт, начелник Одељења за Централну и Источну Европу у британском министарству одбране. Нагласио је да британска влада, заједно са европским савезницима, подржава настојања посткомунистичких земаља да успоставе демократску цивилну контролу оружаних снага, да их бројно смање и модернизују и „да развију нове облике међународне војне сарадње“. Својим програмом, усмереним на сарадњу с тим регионом (*Outreach programme*), Министарство жели да подстакне успостављање демократски одговорних оружаних снага у Централној и Источној Европи и побољша њихову интероперабилност са снагама Северноатлантског савеза. Напори уложени у том правцу оправдани су заједничким учешћем у мировним снагама у Босни и на Косову. Све ће то допринети унапређењу регионалне стабилности и демократије, као и поверењу између грађана и њихових оружаних снага и између народа који су се донедавно конфронтирали преко „гвоздене завесе“.

* Студију под насловом Демократска контрола војске у посткомунистичкој Европи – Чување чувара објавила је почетком 2002. године издавачка кућа „Палgrave“, у Великој Британији, у оквиру едиције, односно истраживачког програма, *Једна Европа или неколико?*. Британско министарство одбране потпомогло је научну конференцију *Демократска контрола оружаних снага у Централној и Источној Европи: цивилно-војни односи и одбрамбено планирање у новој ери*, одржану у Кијеву марта 2000. године. На основу саопштења поднесених на тој конференцији урађена је ова студија, а њени приређивачи су Andrew Cottee, Timothy Edmunds и Anthony Forster, професори универзитета у Великој Британији и истраживачи у сфери цивилно-војних односа и развоја цивилног друштва.

Уређивачи студије, у заједничком уводу под насловом „Изазови демократске контроле оружаних снага у посткомунистичкој Европи“, објаснили су њену структуру и методолошки приступ, којим је требало да се обезбеди задовољавајући ниво компарабилности међу појединачним студијама. А тих студија је урађено 12, за следеће државе: Пољску, Чешку, Мађарску, Летонију, Литванију, Румунију, Бугарску, Словенију, Хрватску, СР Југославију, Русију и Украјину. Уређивачи полазе од чињенице да се реформа цивилно-војних односа у наведеним земљама одвијала у условима домаће и међународне нестабилности. Због тога је постојао оправдан страх да би војска могла да се умеша у домаћу политику с различитим оправдањима: „да сачува тековине социјализма“, „да очува ред у земљи“, „да одбрани националне интересе“ или, једноставно, да брани сопствене институционалне и економске интересе. Пошто се то ни у једној од наведених земаља, сем Југославије, није десило, у студији је преузет задатак да се детаљно анализирају искуства и домет реформи у тој области у наведеним земљама. Ради пружања методолошког оквира за студије појединих случајева у уводу се даје „заједничко комунистичко наслеђе али различит национални контекст за регулисање цивилно-војних односа у земљама региона, пружа се дефиниција демократски контролисаних оружаних снага (према којој треба да се мере искуства појединих земаља) и у општем смислу истражује се домет чинилаца који могу обликовати перспективе остваривања демократске контроле оружаних снага у посткомунистичкој Европи“.¹

Аутори напомињу да су у комунистичким режимима оружане снаге биле под цивилном контролом, али је то била контрола партије. Вољно потчињене партији, оружане снаге су уживале аутономију и доста широка овлашћења у дефинисању одбрамбене политике. Због тога аутори наводе да су се после пропасти комунистичког система нове власти суочиле са „слабом извршном/владином контролом одбрамбене политике, мало система за финансијско управљање одбрамбом, непостојећом парламентарном контролом одбрамбене политике, министарствима одбране у знатној мери попуњеним официрима који су се осећали ефикасно потчињеним засебним генералштабовима, као и са мало или уопште без цивилних или невладиних стручњака за питања одбране“.² Аутори закључују да се због таквих односа лако могла успоставити контрола војске у односу на унутрашњу политику, али тешко у односу на одбрамбену политику тих земаља. Такође, указују на тешкоће у успостављању контроле над паравојним формацијама у земљама где су се појавиле у већем обиму.

¹ *Democratic Control of the Military in Postcommunist Europe. Guarding the Guards.* Edited by Andrew Cottey, Timothy Edmunds and Anthony Forster, Palgrave, 2002, p. 2.

² *Исиџо*, стр. 4.

Приређивачи студије наглашавају да цивилно-војне односе треба схватити као „општи појам који обухвата све аспекте односа између оружаних снага (као политичке, економске и друштвене институције) и друштва (и државе или политичког/друштвеног/етничког покрета) чији су део“.³ При томе, демократска политичка контрола војске мора да се испољи у три подручја: јасна контрола демократски изабраних политичких институција у домаћој политици; контрола одбрамбене политике у најширем смислу и, најзад, контрола улоге војске у спољној политици, и, особито, у одлучивању о употреби оружаних снага изван територије државе. Централни елемент демократског модела цивилно-војних односа мора да буде „политичка контрола војске од демократски изабраних власти путем институција које обезбеђују председничку, владину и/или министарску контролу оружаних снага“.⁴ Поред контроле извршне власти, приликом анализе цивилно-војних односа мора се узети у разматрање и „законодавни (парламентарни) надзор, ограничења која он поставља извршној власти и улога ширег цивилног друштва (невладиног) у јавној политици“.⁵ Мада се утицај „дивилног друштва“ тешко може прецизно измерити, могу се навести неки његови значајни актери: слободни медији, независни истраживачки институти и право грађана да се организују у невладине организације и тако утичу на збивања у сфери одбране. Осим тога, неопходан је и одређени ниво опште политичке и специфичне војничке културе који ће обезбедити да се тај модел и начела спроведу у политичкој пракси.

Покушавајући да дефинишу општи методолошки оквир за анализу проблема демократске контроле војске у посткомунистичким земљама, аутори студије наглашавају да „широки спектар домаћих и међународних чинилаца обликује изгледе за демократску контролу оружаних снага, али да се њихов релативни значај разликује од земље до земље“.⁶ У вези с тим, анализирају следеће одређујуће чиниоце: историјско наслеђе из комунистичког и прекомунистичког времена; домаћи политички, економски и друштвени контекст, особито ситуације у којима постоје „слабе државе, дубоке политичке и друштвене поделе, економско сиромаштво и екстремни национализам и етнички сукоби“;⁷ међународне чиниоце, посебно регионалну нестабилност и спољашње притиске; институционалне чиниоце – постојање стабилних друштвених установа и њихово функционисање у складу с нормативним надлежностима; војну културу и професионализам.

³ *Истио*, стр. 6.

⁴ *Истио*, стр. 7.

⁵ *Истио*, стр. 8.

⁶ *Истио*, стр. 10.

⁷ *Истио*, стр. 11.

Уводне напомене уређивача завршавају се краћим закључком и позивом ауторима појединих студија да се не задрже само на опису степена успостављања демократске контроле војске, већ да анализирају и релевантне чиниоце који су условили да се тај процес у различитим земљама одвија неједнаким темпом.

У главном делу студије приказани су случајеви 12 посткомунистичких земаља. Наслови појединих студија донекле указују и на њихов садржај:

Централна Европа (1. Демократска контрола оружаних снага у посткомунистичкој Пољској: међуигра историје, политичког друштва и институционалне реформе, 2. Демократска контрола оружаних снага у Републици Чешкој: пут из друштвене изолације и 3. Цивилно-војни односи у Мађарској: не нарочито узбудљиво); *Балтичке државе* (1. Демократска контрола оружаних снага у Летонији и 2. Изазови цивилно-војних односа и демократске контроле оружаних снага: случај Литваније); *Југоисточна Европа* (1. Одбрамбено планирање у настајућим демократијама: случај Румуније, 2. Мењање природе цивилно-војних односа у посттоталитарној Бугарској, 3. Демократска контрола оружаних снага у Словенији, 4. „Као пијана гуска у магли“: развијање демократске контроле оружаних снага у Хрватској и 5. Европски изузетак: цивилно-војни односу у СРЈ (Србији и Црној Гори) и *Бивши Совјетски Савез* (1. Еволуција цивилно-војних односа у Русији и 2. Развој цивилно-војних односа у постсовјетској Украјини).

Обим појединих студија износи између 11 (Румунија) и 27 (Мађарска) страна, при чему су аутори настојали да се придржавају методолошких упутстава о компарабилности текстова. Све текстове су радили домаћи аутори, осим за СРЈ (Џејмс Гау) и Хрватску (Алекс Ц. Белами).

У одељку о СРЈ Џејмс Гау наглашава да је она троструки изузетак међу осталим посткомунистичким земљама. Прво, до 2000. године није било ни говора о демократској контроли војске, јер је за Милошевићеве владавине задржана комунистичка пракса, зачињена националистичком идеологијом. Војска Југославије је „имала сенку српа и чекића на души, српски крст са оцилима на грудима и дубоко антизападне вредности које су текле већином њених артерија“.⁸ Друго, Гау наглашава изузетан значај који се у Југославији придаје оружаним снагама када је у питању пуно остваривање државности, а с обзиром и на све неповољне околности на територији друге Југославије које су током последње деценије 20. века угрожавале њену државност. Треће, аутор указује на нестабилно међународно окружење и нерешен унутрашњи статус државе (Црна Гора, Косово). Поврх свега тога, демократски процеси су се споро одвијали, па није било услова за успостављање демократске контроле војске. Гау, затим, излаже

⁸ *Истио*, стр. 195.

специфично историјско наслеђе и улогу ЈНА у стварању и разбијању СФРЈ, уз ситније непрецизности, што је разумљиво за страног посматрача збивања. Разматрање закључује описом еволуције ЈНА од југословенске оружане силе до чисто српске формације под контролом Слободана Милошевића.⁹ Описује и процес конституисања СРЈ, међународних санкција и фактичке потпуне потчињености Војске Југославије Слободану Милошевићу, тако да су све уставне и законске одредбе постале ирелевантне за „начин на који су цивилно-војни односи функционисали у пракси“.¹⁰

Доста детаљно Гау описује и политичко и војничко значење смене генерала Перишића и Јовице Станишића, спекулишући умногоме слободно о узроцима и последицама. Закључује да је постављање генерала Ојданића, „присталице прокомунистичког ЈУЛ-а“, за начелника ГШ ВЈ довело Милошевића „у јачу позицију према војсци него икада раније“.¹¹ Гау затим објашњава разлоге формирања „добровољачких“ паравојних снага, као и снага МУП-а наоружаних топовима и оклопним транспортерима, као једне врсте председничке преторијанске гарде, и њихову улогу у етничким ратовима и у одржавању владајућег система. Своја разматрања стања цивилно-војних односа за време владавине Слободана Милошевића Гау закључује констатацијом да је Милошевић остварио формалну контролу над свим оружаним снагама тек „када су снаге МУП-а потчињене Војсци Југославије у марту 1999. године“.¹²

У закључку, под насловом „Војници, политика и одбрана у посткомунистичкој Европи“, приређивачи студије наглашавају да је био претеран страх од преторијанске интервенције војске у политику после пада комунизма. Процеси успостављања демократске контроле оружаних снага успешно се одвијају у балтичким и централноевропским државама, али не без сукоба између левих и десних политичких партија око доминантног утицаја на војску и одбрану. У начелу, успостављање демократске цивилне контроле војске у тим земљама непосредно је зависило од четири чиниоца: 1) темпа опште демократизације друштва; 2) комунистичког наслеђа у којем се војске нису појављивале као самосталан чинилац на унутрашњој политичкој сцени; 3) међународног окружења из којег су долазили јаки притисци за успостављање демократске контроле оружаних снага као предуслова за укључивање у евро-атлантске одбрамбене интеграције, и 4) реформи институција власти и њиховог прилагођавања демократском парламентаризму, укључујући и остваривање националног консензуса у наведеним земљама о потреби демократске контроле оружаних снага.

⁹ Опширније, *истио*, стр. 200–201.

¹⁰ *Истио*, стр. 204.

¹¹ *Истио*, стр. 206.

¹² *Истио*, стр. 210.

За разлику од њих, ти процеси се знатно успореније и контроверзније одвијају у СР Југославији, Хрватској, Русији и Украјини. Док су у Хрватској и СР Југославији на сцени били ауторитарни националистички режими, у Русији и Украјини је дошло до формирања једне врсте јаких председничких система, уз релативно слабе парламенте, што је успоравало успостављање демократске контроле оружаних снага – војске, паравојних формација и формација министарстава унутрашњих послова. После промене режима у Хрватској и СР Југославији, успостављање демократске контроле оружаних снага један је од бројних изазова са којима су суочене нове владе.¹³ Ситуација у тим двома земљама слична је оној у кавкаским и средњоазијским бившим совјетским републикама, у којима је „извршна цивилна контрола војске (и унутрашњих снага безбедности) била један од инструмената ауторитарних владара, али су војска и снаге безбедности задржавале извесан степен аутономије и политичког утицаја“.¹⁴

Приређивачи у закључку наглашавају и да је било више тешкоћа у успостављању демократске контроле војске у односу на политику одбране него на домаћу политику, у чему виде део инерције из комунистичких времена.¹⁵ У земљама које су оствариле задовољавајући ниво демократске контроле оружаних снага од почетка деведесетих година предузет је одређен број мера и акција које су свима заједнице. То су: образовање одговарајућих владиних структура (национални савети безбедности, скупштински одбори); постављање цивила за министра одбране и потчињавање генералштабова њему; успостављање механизма за контролу утрошка војних буџета; јачање надлежности скупштинских одбора за одбрану и безбедност; повремене расправе о националној политици одбране и развијање независних истраживачких института за одбрану и безбедност и невладиних организација који су доприносили да се шира јавност активније укључи у расправе о питањима одбране.¹⁶ При томе су се суочавале с бројним тешкоћама, као што су: политичка индиферентност, отпор војске, недостатак цивилних стручњака за ту област и економска ограничења. Због тога, као и других чинилаца, у тој сфери се скоро у свим земљама испољавају слабости, као: недовољна финансијска контрола утрошка војних буџета условљена сложенешћу проблема и отпорима војске; улога скупштинских одбора је често ограничена због недовољне стручности, слабог интересовања, тешкоћа у приступу информацијама; „цивилно друштво“ и невладин сектор недовољно су развијени и њихов утицај је слаб.¹⁷ Процес успостављања демократске цивилне контроле оружаних снага одвијао се неравномерно, па се у неким земљама

¹³ *Истио*, стр. 256.

¹⁴ *Истио*, стр. 256.

¹⁵ *Истио*, стр. 257–258.

¹⁶ *Истио*, стр. 258.

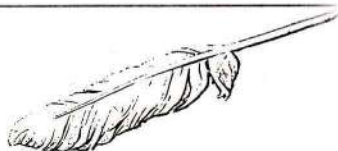
¹⁷ *Истио*, стр. 259.

може говорити о „првој генерацији“ њеног остваривања, а у другима о „изазовима друге генерације – успостављању ефикасних установа за контролу и управљање одбрамбеном политиком и њен развој у складу са новим стратегијским окружењима“.¹⁸

У целини, студија *Демократска контрола војске у посткомунистичкој Европи* значајан је корак у правцу компаративног сагледавања нивоа остваривања демократске контроле оружаних снага у бившим комунистичким земљама средње и југоисточне Европе и Русије и Украјине. Случај Југославије обрадио је Џејмс Гау, нажалост само у историјском смислу – објашњавао је поступке којима је Слободан Милошевић успевао да оствари контролу војних и паравојних формација у СРЈ, без покушаја да опише и објасни садашње стање у вези с успостављањем демократске цивилне контроле оружаних снага. У студији су наведена искуства наведених земаља, тешкоће које су искривале током трансформације оружаних снага и успостављања установа и процедура за њихово подвођење под демократску контролу институција политичког система и јавности. У том смислу студију треба схватити као извор компаративних података и решења која треба изучити приликом припрема за успостављање демократске контроле оружаних снага у југословенском друштву. Без обзира на наведене примедбе, студија је значајно штиво за све оне који ће се бавити изучавањем или радити на практичном успостављању демократске контроле оружаних снага у СР Југославији. Искуства бивших социјалистичких земаља источне Европе, уз поштовање свих разлика, не би смела да се занемаре приликом регулисања те сфере политичког живота која има витални значај за општи процес демократизације југословенског друштва.

¹⁸ Исто, стр. 262.

Transnational Companies – New Subjects of International Relations

---

by Predrag Bjelić, M.A.

A transnational enterprise is an enterprise that operates in more than one national economies through its branch offices abroad. The importance of these enterprises is ever increasing so that they now control around 25% of the total world's production, two thirds of the world's trade and three quarters of technological exchange.

In view of the fact that transnational enterprises are exponents of the globalization process, their economic position in the world's trade will become stronger through further liberalization of the world's economy and through equalizing economic policies of states worldwide, which will bring them even greater profit. Their economic power allows these enterprises to influence politically internal relations of the mother country and of the countries where they have their branches. In such a way they create favorable conditions for their own business operations and a greater gain.

Transnational enterprises exert their international political influence through meddling in the international relations of two states and in the relations of states and international organizations. Through such operations they prevent disadvantageous actions that may affect them, and provide favorable ones. Their influence is exerted through instrumentated states, international business organizations, and informal political groups. Their end targets are states and international organizations. Whether transnational enterprises are subjects of international relations, that is, whether they can enter into direct political relations with other states, can hardly be answered, but it is certain that states' sovereignty and political importance of transnational enterprises are indirectly proportionate – if the sovereignty of the state decreases, the influence of transnational enterprises increases, and vice versa.

Correlation between Fear in a Condition of an Aggression and Attitudes towards Offering Resistance to the Aggression

---

by Professor Desimir Pajević, Ph. D., Colonel Zoran Kilibarda, Ph. D., Prof.
and Colonel Jan Marček, Ph. D., Prof.

A representative sample of 4,751 respondents has produced basic statistical indicators of an origin and symptoms of fear during the aggression of the North Atlantic Alliance, as well as of attitudes toward offering resistance to

this aggression. Through the factor analysis, a latent structure of the origin and symptoms of fear has been determined and three factors of the origin of fear and three factors of symptoms of fear have been identified. The canonical correlation analysis has been used to examine the relation between the origin and symptoms of fear of war and the attitudes toward offering resistance to the aggression. Based on the values of relevant statistical indicators, there are three significant pairs of canonical factors to explain the correlation between the origin of fear and the attitudes towards offering resistance to the aggression ($R_1 = 0.329$; $R_2 = 0.135$; $R_3 = 0.097$). Besides, three significant pairs of canonical factors have been determined which can account for the correlation between symptoms of fear and the attitudes toward offering resistance to the aggression ($R_1 = 0.172$; $R_2 = 0.111$; $R_3 = 0.094$).

The first canonical pair, accounting for the correlation between the origin of fear and the attitudes towards resistance, is on the one hand determined for the most part by fear of weapons and actions at short range, and, on the other hand, by obligation and dedication in offering resistance. The second canonical pair is defined as an interaction characterized by fear of being wounded and killed and the obligation to offer resistance, and the third pair – fear of the living necessities being endangered and all-inclusiveness of offering the resistance to aggression. As regards the correlation between the symptoms of fear and the attitudes towards offering resistance, the findings show that the first canonical pair is mostly determined by inhibitory disturbances and patriotic devotion to offering resistance; the second pair – on the one hand, disturbance of sleep and feeling of hunger, and, on the other hand, legal obligation and all-inclusiveness of offering resistance; and the third pair – physiological changes and disturbances, and legal obligation and all-inclusiveness of offering resistance. Thus, the findings confirmed the grounds of the supposed manifold and significant correlation between the origin and symptoms of fear, on the one hand, and attitudes towards offering resistance, on the other hand.

Modern Warfare and Logistics

by Colonel Radovan Ilić, Ph.D., Prof.

The paper theoretically discusses modern warfare and logistics and their interdependence. In view of the fact that problems related to modern warfare and logistics are very complex, the author focused his study to the notion and organizational structure of logistics; logistic support of modern combat actions; and the relations of the state, logistics and logistic support. While considering the influence of the modern warfare on logistics, the author points to the introduction of numerous modern weapon systems and accessories, to ever greater needs for equipping combat formations with these weapons, and to their maintenance, as well as to the necessity for improving the organization of logistics. Namely, logistic support of combat actions in modern warfare has been constantly adapting to operational requirements. The paper also addresses the relations of the state, logistics and logistic support, as well as the impact of the economic factor on preparing armed forces and economy branches for defense.

Traffic Support to the Mobilization of War Units

---

by Colonel Miloš Arsić, M. Sc.

The paper discusses a process of traffic support to the mobilization of war units from an organizational aspect based on the principles and logic of a system approach. The author lists the tasks to be done within the framework of the traffic support to the mobilization and points to the necessity of creating certain prerequisites for their accomplishment. The paper also deals with typical problems related to the management of the traffic support to the mobilization.

Command Responsibility in the Theory and Practice of the International Criminal Law

---

by Major General Aleksandar Ignjatović, Ph. D.

Over several past years, the issue of command responsibility attracts great attention not only of experts but also of wide public in our country and worldwide. This is, of course, mostly caused by criminal proceedings that have been and are being brought before The Hague Tribunal.

Opinions on legal grounds of command responsibility as being a sort of individual criminal responsibility are very different and mutually opposed in the theory and practice of the criminal and the international criminal law. That is why the paper discusses the issue of command responsibility in details.

The author first explains the establishment and development of command responsibility, reviewing critically international documents and court decisions of numerous cases that are important for the establishment of command responsibility.

The most of the paper deals with command responsibility in the contemporary theory and practice, particularly in statutes and practice of international criminal tribunals, primarily The Hague Tribunal. Here the author cites different interpretations of criminal and command responsibility, dealing particularly with its essence and legal nature.

Finally, the author concludes that, regardless of all the shortcomings, the command responsibility is both legally grounded in existing international and legal regulations and has „prospects“ as well to acquire greater significance not only, as up to now, in the international criminal law, but also in the internal one.

Characteristic Features of Modern Wars

---

by Major General Slobodan B. Mikić, Ph.D., (Ret.)

The author defines modern war as a war of very recent past, of the present, and very near future (the wars waged after 1990). Based on an analysis

and research, he introduces general features of modern wars; a) similarities between wars waged after World War II; b) changed and modified features as compared to these wars; and c) typical features of modern wars. Particularities of modern wars result from the intensive development and performance of modern armament and other war materiel (primarily aviation, satellites, and electronic equipment), from developments in other areas of technology and science, and from conditions and the situation of the international community.

According to the author, the most significant features of modern wars are: pronounced influence of the most sophisticated war materiel on the method of conducting war operations; changed role of space and use of the space; increased importance of large-distance and high-altitude operations; greater involvement of special forces and operations, and professionalization of armed forces. Besides, a possibility of strategic surprise has been decreased.

In modern warfare, propaganda and political and information operations, economic sanctions and other measures have got special significance. The greatest military powers primarily commit their air, rocket, space, and special forces in modern wars. On the other hand, in ground operations, they use, whenever possible, various „proxies“ among mercenaries, rebels, separatists and terrorists on the territory of their adversary to achieve their goals.

International Conference „Security Incorporation of the Federal Republic of Yugoslavia in the Partnership for Peace and the Euro-Atlantic Community“

International conference „Security Incorporation of the Federal Republic of Yugoslavia in the Partnership for Peace and the Euro-Atlantic Community“ was organized by the Center for Civil-Military Relations of Belgrade and the Democratic Center for Armed Forces Control of Geneva. It was held in Belgrade on September 28 and 29, 2001. The papers of Marc Houben (Research Fellow of the Center for European Policy Studies, Brussels) „Teaching Bear to Dance: Some Generalizations on the Transformation of the Armed Forces in Europe since 1989 and the Implications for the Inclusion of the FRY into the Euro-Atlantic Security Community) and of Michael Pugh (Director, International Studies Center, University of Plymouth, UK) „Civil Society and the Security Sector“ are published herewith owing to the courtesy of the authors and the Center for Civil-Military Relations.

International Conference „The Process of Inclusion of South-East Europe into International Security Integrations“

The international conference „Security Challenges in South-East Europe – Paths of Building Stability and Confidence“ was organized by the Yugoslav

Army Institute for the Art of War, the Atlantic Council in Yugoslavia and the Conrad Adenauer Foundation in Belgrade on May 21 and 22, 2002. This issue of the magazine includes the presentations of William Montgomery, US Ambassador to Yugoslavia; of Nebojša Čović, Ph. D., Vice President of the Government of the Republic of Serbia and the Chairman of the Coordination Center of the Federal and Republic Governments for Kosovo and Metohija; and of Rear Admiral Dušan Stajić, Ph. D.

Compagnies transnationales – nouveaux sujets des rapports internationaux

Mr Predrag Bjelic

Une entreprise transnationale est l'entreprise qui travaille dans le cadre de plusieurs économies nationales par intermédiaire de ses filiales. Importance de ces entreprises augmente sans cesse de façon qu'elles contrôlent environ 25 pour cent de la production mondiale, deux tiers du commerce mondial et trois quarts de l'échange technologique.

Etant donné que ces entreprises transnationales sont les porteurs du processus de globalisation, par la suite de libéralisation de l'économie mondiale et par l'égalisation de la politique économique des Etats dans le monde, on verra accroître leur position économique dans le milieu de l'économie mondiale, ce qui permet l'augmentation des revenus. Puissance économique permet à ces entreprises de créer une influence politique sur les rapports internes de pays d'origine et des pays où les filiales sont plantées. Ainsi, on crée les conditions favorables pour le travail et pour le profit.

Influence politique internationale des entreprises est réalisée par l'influence sur les rapports entre deux pays et entre pays et organisations internationales. De cette façon on prévoit les actions qui peuvent avoir une influence négative ou positive sur les activités propres. Influence peut être réalisée par intermédiaire des Etats instrumentalisés, des organisations internationales et des groupes informels mais le but final de l'influence se traduit à l'influence sur les Etats et les organisations internationales. Il est difficile de répondre à la question traitant la nature des entreprises transnationales comme les sujets des rapports internationaux, mais il est évident que la souveraineté des Etats et l'importance politique des entreprises transnationales représentent les catégories de proportion contraire – si souveraineté des Etats baisse, influence des entreprises augmente, et le contraire.

Appui en circulation de la mobilisation des unités de guerre

Mr Milos Arsic, Colonel

Dans cet article, de point de vue organisation, des principes et de la logique de l'approche systématique on fait analyse de processus de l'appui en circulation de la mobilisation des unités de guerre. Auteur montre les missions qui doivent être exécutées dans le cadre de cet appui et souligne la nécessité de

création de certains préconditions pour leur réalisation. Dans l'article on montre aussi les problèmes caractéristiques liées à l'administration de l'appui en circulation durant la mobilisation.

Liens mutuelles entre la peur durant l'agression et les points de vue sur la résistance à l'agression

---

Prof. Dr Desimir Pajevic, Prof. Dr Zoran Kilibarda, Colonel, Prof. Dr Jan Marcek, Colonel

---

On a fait un expériment sur 4.571 personnes et les résultats reçus représentent les sources et les symptômes de la peur durant l'agression de l'Alliance Atlantique, ainsi que les points de vue concernat la résistance à l'agression. A l'aide de l'analyse des facteurs on a détermine une structure latente des sources et des symptômes de la peur, on a également identifié trois factuers des sources de la peur et trois facteurs des symptômes de la peur. En appliquant l'analyse canonique de corélations, on a examiné la réaltion entre la source et les symptômes de la peur durant la guerre et les points de vue concernant la résistance à l'agression. On a decouvert trois paires de facteurs canoniques qui expliquent la liaison entre la source de la peur et les points de vue concernant la résistance a l'agression ($R_1 = 0,329$; $R_2 = 0,135$; $R_3 = 0,097$). On a decouvert aussi trois paires des facteurs cannoniques a l'aide de qui on peut expliquer la liaison entre les symptômes de la peur et des points de vue concernant la résistance à l'agression ($R_1 = 0,172$; $R_2 = 0,111$; $R_3 = 0,094$).

Le premier pair canonique explique la liaison entre la source de la peur et les points de vue concernant la résistance à l'agression. Il détermine grosso modo la peur des moyens de combat et des actions de courte distance, d'une part, et obligation et sacrifice patriotique dans la résistance, de l'autre. Deuxieme pair canonique est défini comme un entier interactif qui caracterise la peur de blessure et de la mort et obligation à exprimer la résistance à l'agression. Quand il s'agit de liaison entre les symptômes de la peur et des points de vue concernant la résistance, les résultats obtenus montrent que le premier pair canonique défini en général les motions d'inhibition et sacrifice patriotique; deuxième – les difficultés liàs aux sommeils et à la faim, d'une part, et l'obligation légale à résister, de l'autre; troisième – les changements physiologiques et obligation légale à räsister. Alors, les résultats obtenus confirment les constatations concernant la liaison multipliée entre les sources et les symptômes de la peur, d'une part, et points de vue concernant la résistance, de l'autre.

Guerre moderne et logistique

Prof. Dr Radovan Ilic, Colonel

Dans cet article on étudie la guerre moderne et la logistique ainsi que leur interdependéce. Tenant compte de la problématique complète liée pour ces deux sujets, auteur avait limité ses études au terme et à la structure organisati-

onnelle des opérations de guerre modernes et des rapports entre l'Etat, logistique et appui logistique. Dans ce processus, auteur montre la prise en emploi opérationnel des systèmes de combat modernes, les besoins de plus en plus grands en ravitaillement en moyens et en maintien de ces moyens de combat et surtout le besoin de perfection de l'organisation de la logistique. Enfin, l'appui logistique des actions de combat durant la guerre moderne est en modernisation permanente et elle s'adopte aux conditions de combat. On donne enfin une certaine attention aux rapports entre l'Etat, la logistique et l'appui logistique, ainsi qu'à l'influence du fait économique sur les préparatifs pour la défense des forces armées et des entreprises économiques.

Responsabilité de commandement dans le théorie et dans la pratique du droit pénal international

---

Dr Aleksandar Ignjatovic, General de Brigade

La question de responsabilité de commandement préoccupe l'intérêt des spécialistes en matière et le grand public chez nous et dans le monde. Surtout au cours de ces dernières années. Les processus que l'on mène devant le tribunal de Haye ont contribué à cela dans la plupart de cas.

Les opinions concernant les preuves de culpabilité selon la responsabilité de commandement comme la sorte de culpabilité individuelle sont très opposées les une aux autres également dans la théorie que dans la pratique du Droit pénal international. A cause de cela dans cet article on fait une analyse complète de ce problème.

D'abord, l'auteur explique la naissance et le développement de la responsabilité de commandement en faisant un aperçu critique de tout cela, en particulier des documents de caractère international des décisions des tribunaux, à propos des cas nombreux qui sont importants pour la naissance de responsabilité de commandement.

Une partie principale de travail est consacrée à l'étude de responsabilité de commandement dans la théorie et dans la pratique moderne, en particulier dans les status des tribunaux pénaux internationaux, avant tout celui de la Haye. Auteur mentionne des raisons différentes de traduction de la responsabilité de commandement en expliquant leur signification et la nature juridique.

A la fin, auteur conclut que la responsabilité de commandement à la base légale dans la législature locale et internationale et qu'elle a une perspective en recevant importance de plus en plus grande dans le Droit pénal international et local.

Auteur détermine la guerre moderne comme la guerre de passé récente, d'aujourd'hui et de future proche (guerres menées après l'an 1990). partant de l'analyse et des recherches, il mentionne les caractéristiques des guerres modernes: a) ressemblances avec les guerres menées après la Deuxième guerre mondiale; b) caractéristiques modifiées et changées par rapports aux guerres mentionnées; c) caractéristiques des guerres contemporaines. Les particularités des guerres modernes sortent du développement intensifié, des possibilités de l'armement sofstiqué et de l'équépement moderne (avant tout l'aviation, satellites, électronique etc), succès dans les autres branches de technologie et des sciences, des conditions et de l'état dans la communauté internationale.

Les caractéristiques les plus importantes des guerres modernes, d'après auteur, sont les suivantes: influence accrue de la technique de guerre sur la façon de réalisation des opérations; le rôle changé de l'espace et du cosmos; importance accrue des opérations et des forces spéciales ainsi que la professionalisation des forces armées. Sauf cela, on a diminué la possibilité de la surprise stratégique au minimum.

Propagande, les opérations politiques et informatiques, sanctions économiques et d'autres mesures ont reçu une importance particulière dans la guerre moderne. Les plus grandes puissances militaires, dans ces guerres, engagent d'abord ses forces aériennes (avions, missiles, forces cosmiques et forces spéciales). Pour les opérations terrestres, la ou existe la possibilité, elles utilisent les "mercenaires" venus des rangs rebels, séparatistes et terroristes sur le territoire de l'adversaire (victime de l'agression).

Conférences scientifiques

La conférence internationale sous le même titre a eu lieu en organisation du Centre pour les rapports civilo-militaires de Belgrade et du Centre démocratique pour le contrôle des forces armées de Genève, le 28. Et. 29. septembre 2001. à Belgrade.

Les oeuvres de Marc Howban (rechercheur scientifique auprès du Centre pour les études politiques européennes à Bruxelles) "Apprentissage de l'ours à danser" et Michael Pew (directeur du Centre des études internationales de l'Université de Plimouth, Grande Bretagne) "Société civile et sécurité de sécurité" sont publiées grâce à la bonne volonté des auteurs et du Centre pour les rapports civilo-militaires.

Conférence interantionale "Processus d'entrée de l'Europe de Sud-Est dans les intégrations de sécurité".

Cette conférence a eu lieu les 21 et 22 mai 2002. à Belgrade en organisation de l'Institut pour l'art de guerre de l'Armée de Yougoslavie. Dans ce numéro de "Vojno delo" nous publions les discours de l'ambassadeur des EUA en Yougoslavie, William Montgomeri; dr Nebojsa Covic, président adjoint du Gouvernement de la République de Serbie et président du Centre de coordination des gouvernements fédéral et de la république pour Kosovo et Métohija; dr Dusan Stajic, Contre-Amiral.

Übernationale Kompanien – neue Subjekte der internationalen Beziehungen

---

Mag. Predrag Bjelić

Das übernationale Unternehmen ist so ein Unternehmen, das in mehreren Volkswirtschaften mittels seiner ausländischen Niederlassungen handelt. Die Bedeutung solcher Unternehmen wächst ständig, so daß sie zur Zeit etwa 25% der gesamten Weltproduktion, zwei Drittel des Welthandels und drei Viertel des technologischen Austausches kontrollieren.

Indem übernationale Unternehmen die Träger der Globalisierungsprozesse sind, wächst auch ihre ökonomische Position in der Weltwirtschaft durch weitere Liberalisierung der Weltwirtschaft und durch den Ausgleich der ökonomischen Politik der Staaten, was diesen Unternehmen noch größere Einnahmen bringt.

Die ökonomische Macht ermöglicht diesen Unternehmen, den politischen Einfluß auf die inneren Beziehungen im Mutterland sowie in den Ländern, wo ihre Niederlassungen befindlich sind, auszuüben. So schaffen sie günstige Bedingungen für ihr Handeln und für größeren Gewinn.

Diese übernationalen Unternehmen üben den politischen Einfluß durch das Einmischen in die Beziehungen zwischen zwei Staaten sowie in die Beziehungen zwischen Staaten und internationalen Organisationen aus. Mit solchem Handeln vereiteln sie die für sich selbst ungünstigen Handlungen, bzw. versichern sie bestimmte günstige Maßnahmen. Den Einfluß üben sie durch instrumentalisierte Staaten, internationale Geschäftsorganisation und informelle politische Gruppen aus, und Endziel ihres Einflusses sind Staaten und internationale Organisationen. Es ist schwierig, die Frage zu beantworten, ob übernationale Unternehmen Subjekte der internationalen Beziehungen seien, bzw. ob sie direkte politische Beziehungen zu anderen Staaten herstellen können, aber es ist gewiß, daß die Souveränität der Staaten und die politische Bedeutung der übernationalen Unternehmen umgekehrt proportional sind – wenn die Souveränität der Staaten abnimmt, wächst der Einfluß der übernationalen Unternehmen und umgekehrt.

Verbindung zwischen Angst in der Lage der Aggression und Stellungnahme zu der Widerstandsleistung der Aggression

---

Professor Dr. Desimir Pajević,

Professor Dr. Zoran Kilibarda, Oberst und

Professor Dr. Jan Marcek, Oberst

An einem repräsentativen Muster von 4571 untersuchten Personen wurden die wichtigsten statistischen Indikatoren über die Angstquellen und -symptome im Laufe der NATO-Aggression sowie über die Stellungnahmen zu der Widerstandsleistung der Aggression erhalten. Mittels der Analyse der Faktoren wurde die latente Struktur der Angstquellen und -symptome festgelegt, wobei drei Faktoren der Angstquellen und drei Faktoren der Angstsymptome identifiziert wurden. Durch die kanonische korrelative Analyse wurde die Relation zwischen Angstquellen und -symptomen im Krieg und Stellungnahmen zu der Widerstandsleistung der Aggression untersucht. Auf Grund der Werte der relevanten statistischen Indikatoren bestehen drei bedeutende Paare kanonischer Faktoren für die Erklärung der Verbindung zwischen Angstquellen und Stellungnahmen zu der Widerstandsleistung der Aggression ($R_1 = 0,329$; $R_2 = 0,135$; $R_3 = 0,097$). Es wurden auch drei bedeutende Paare kanonischer Faktoren festgelegt, auf Grund deren die Verbindung zwischen Angstsymptomen und Stellungnahmen zu der Widerstandsleistung der Aggression erklärt werden kann ($R_1 = 0,172$; $R_2 = 0,111$; $R_3 = 0,94$).

Erstes kanonisches Paar, das die Verbindung zwischen Angstquellen und Stellungnahmen zur Widerstandsleistung erklärt, wird in höchstem Maße von Angst vor Kampfmitteln und -handlungen auf der kleinen Distanz einerseits und von Verpflichtung und patriotischer Aufopferung andererseits geprägt. Zweites kanonisches Paar wird als interaktiver Zusammenhang definiert, der von Angst vor Verwundung und Tode und von Verpflichtung bei der Widerstandsleistung geprägt ist. Drittes Paar ist durch Angst vor gefährdeten Lebensbedürfnissen und durch allumfassende Widerstandsleistung der Aggression definiert. Betreffend der Verbindung zwischen Angstsymptomen und Stellungnahmen zur Widerstandsleistung zeigen die vorgelegten Ergebnisse, daß das erste kanonische Paar am meisten von hemmenden Störungen und patriotischer Aufopferung bei der Widerstandsleistung geprägt ist; das zweite Paar ist von Schlafbeschwerden und Hungergefühl einerseits und von gesetzlicher Verpflichtung und allumfassender Widerstandsleistung andererseits geprägt. Das dritte Paar wird durch physiologische Änderungen und Störungen und durch gesetzliche Verpflichtung und allumfassende Widerstandsleistung definiert. Demgemäß haben die vorgelegten Ergebnisse die Begründung der Voraussetzung über die mehrfache und bedeutende Verbindung zwischen Angstquellen und -symptomen einerseits und Stellungnahmen zur Widerstandsleistung andererseits bekräftigt.

Der moderne Krieg und die Logistik

Professor Dr. Radovan Ilić, Oberst

Im Artikel wurden theoretisch der moderne Krieg und die Logistik sowie ihre Zwischenabhängigkeit erörtert. Mit Rücksicht auf sehr komplexe Problematik, die mit dem modernen Krieg und der Logistik verbunden ist, hat sich Autor auf die Erörterung des Problems und der Organisationsstruktur der Logistik, auf die logistische Struktur der modernen Kampfmittel und auf die Beziehung zwischen Staat, Logistik und logistischer Struktur begrenzt. Den Einfluß des modernen Kriegs auf die Logistik erwägend, weist Autor auf die Einführung der zahlreichen modernen Waffensysteme und ihrer begleitenden Ausrüstung, auf die immer größeren Bedürfnisse der Kampfeinheiten nach diesen Mitteln sowie auf ihre Wartung als Bedürfnis nach der optimierten Organisation der Logistik hin.

Nämlich, die logistische Unterstützung der Kampfhandlungen im modernen Krieg passt sich ständig den Bedürfnissen dieser Handlungen an. Im Artikel wurde gewisse Aufmerksamkeit der Beziehung zwischen Staat, Logistik und logistischer Unterstützung sowie dem Einfluß des wirtschaftlichen Faktors auf Vorbereitung für Verteidigung der Streitkräfte und wirtschaftlichen Tätigkeiten geschenkt.

Verkehrsunterstützung der Mobilmachung von Kriegseinheiten

Mag. Miloš Arsić

Im Artikel wurde der Prozeß der Verkehrsunterstützung der Mobilmachung von Kriegseinheiten vom organisatorischen Standpunkt und auf den Prinzipien und der Logik des Systemszugangs zum Thema erörtert. Autor hat im Artikel die Aufgaben angegeben, die im Rahmen der Verkehrsunterstützung der Mobilmachung zu machen sind, und auf die Notwendigkeit für Herstellung der bestimmten Voraussetzungen für ihre Realisierung hingewiesen. Im Artikel wurden auch charakteristische Probleme angegeben, die mit den Steuerungsprozessen der Verkehrsunterstützung der Mobilmachung verbunden sind.

Kommandoverantwortung in der Theorie und Praxis des ausländischen Strafrechtes

Dr. Aleksandar Ignjatović, Generalmajor

Die Frage der Kommandoverantwortung regt in letzeten Jahren große Aufmerksamkeit nicht nur bei Experten sondern auch in der weiten Öffentlichkeit sowohl hier bei uns als auch weltweit an. Dazu ha-

ben sicher am meisten die vor dem Tribunalgericht in den Haag geführten Strafverfahren beigetragen.

Die Meinungen über Rechtsbegründung der Kommandoverantwortung als Art der individuellen Strafverantwortung setzen sich sehr auseinander und sind in der Theorie und Praxis des Strafgesetzes und ausländischen Strafgesetzes entgegengesetzt. Aus diesem Grunde wurde im Artikel das Problem der Kommandoverantwortung allseitig und detailliert analysiert.

Autor erklärt zuerst die Entstehung und Entwicklung des Begriffs Kommandoverantwortung in der modernen Theorie und Praxis mit einem kritischen Rückblick, besonders auf die Unterlagen des internationalen Charakters und auf Gerichtsbeschlüsse betreffs vieler Fälle, die für die Entstehung des Begriffs Kommandoverantwortung von Bedeutung sind.

Der Hauptteil dieser Arbeit ist die Erklärung der Kommandoverantwortung in der Theorie und Praxis besonders in Statuten und Praxis der ausländischen Strafgerichte, vor allem des Tribunalgerichtes in den Haag. Demgemäß gibt Autor verschiedene Auffassungen der Straf- und Kommandoverantwortung mit dem besonderen Rückblick auf das Wesen und Rechtsnatur derselben an.

Letzthin beschließt Autor, daß, abgesehen von allen Mängeln, Kommandoverantwortung nicht nur in der bestehenden aus- und inländischen Rechtsnormen rechtlich begründet ist, sondern hat sie „Perspektive“ und gewinnt immer mehr an der Bedeutung nicht nur wie bis jetzt im ausländischen sondern auch im inländischen Strafrecht.

Die Merkmale der modernen Kriege

Dr. Slobodan Mikić, Generalmajor a. D.

Autor bezeichnet den modernen Krieg als Krieg der sehr nahen Vergangenheit, Gegenwart und der nächsten Zukunft (die nach 1990 geführten Kriege). Auf Grund der Analyse und Untersuchungen gibt er allgemeine Merkmale der modernen Kriege an: a) Ähnlichkeit mit den nach dem II. Weltkrieg geführten Kriegen, b) geänderte und modifizierte Merkmale in Bezug auf diese Kriege, c) Besonderheiten der modernen Kriege. Die Besonderheiten der modernen Kriege erfolgen aus der intensiven Entwicklung und den Möglichkeiten der modernen Bewaffnung und anderer Waffentechnik (vor allem Luftstreitkräfte, Sateliten und Elektronik), aus Errungenschaften im Bereich der Technologie und Wissenschaft und aus Bedingungen und Stellungnahmen in der internationalen Gemeinschaft.

Die bedeutendsten Merkmale der modernen Kriege laut Autor sind: ausdrücklicher Einfluß der modernsten Kriegstechnik auf Kriegshandlungen, geänderte Rolle des Raums und Weltraumverwendung; wachsende Bedeutung der Handlungen auf großen Entfernungen und aus Höhe; größere Verwendung der speziellen Handlungen und Kräfte und Professionalisierung der Streitkräfte. Außerdem ist die Möglichkeit der strategischen Überraschung reduziert.

Propagandistische, politische und informative Handlungen, wirtschaftliche Sanktionen und andere Maßnahmen haben besonders im modernen Krieg an der Bedeutung gewonnen. Militärische Großmächte engagieren in erster Linie Luftstreitkräfte, Raketen- und Weltraumsysteme sowie spezielle Kräfte. Für die Handlungen auf dem Lande verwenden sie immer, wenn es möglich ist, zu eigenen Zielen und Interessen verschiedene „Vermittler“ aus den Reihen der Söldner, Rebellen, Separatisten, Terroristen auf dem gegnerischen Territorium (Aggressionsopfer).

Wissenschaftliche Zusammentreffen und Konferenzen

Internationale Konferenz „Sicherheitsinkorporierung der BR Jugoslawien“ in die „Partnerschaft für Frieden und Euro-Atlantische Gemeinschaft“

Die internationale Konferenz „Sicherheitsinkorporierung der BR Jugoslawien in die „Partnerschaft für Frieden und Euro-Atlantische Gemeinschaft“ hat in der Organisation des Zentrums für die Kontrolle der Streitkräfte aus Genf vom 28-29. 09. 2001 in Belgrad stattgefunden. Die Arbeiten Mark Haubens (wissenschaftlicher Forscher im Zentrum für europäische politische Studien, Brüssel) „Der Bär lernt tanzen – einige Verallgemeinerungen über die Transformation der Streitkräfte in Europa seit 1989 und Implikationen auf die Inkorporierung der BRJ in die Euro-Atlantische Sicherheitsgemeinschaft“ und Michael Pus (Direktor des Zentrums für internationale Studien der Universität in Plimoth, Großbritannien) „Zivilgesellschaft und Sicherheitssektor“ veröffentlichen wir dank der Freundlichkeit der Autoren und des Zentrums für zivil-militärische Beziehungen.

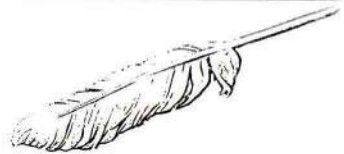

Internationale Konferenz „Der Prozeß der Inkorporierung von Südosteuropa in die internationalen Sicherheitsintegrationen“

Internationale Konferenz „Sicherheitsherausforderungen in Südosteuropa – Ausbildung der Stabilität und des Vertrauens“ hat in der Organisation des Instituts der Jugoslawischen Armee für Kriegskunst, des Atlantischen Rates und der Konrad-Adenauer-Stiftung vom 21-22. 05. 2002 in Belgrad stattgefunden. In dieser Nummer veröffentlichen wir die Diskussionen des Botschafters der Vereinigten Staaten in Jugoslawien, Herrn William Montgomery; Dr. Nebojsa Covic, des Stellvertreters der Regierung der Republik Serbien und des Vorsitzenden des Koordinationszentrums der Bundes- und Republikregierung für Kosovo und Metohija und Dr. Dusan Stajic, Konteradmirals.

Транснациональные компании – новые субъекты международных отношений

Канд. наук Предраг Бьелич

Транснациональным предприятием является предприятие, действующее в нескольких национальных экономиках через свои заграничные филиалы. Значение этих предприятий постоянно повышается, так что в настоящее время ими контролируется около 25 процентов общего мирового производства, две трети мировой торговли и три четверти технологического обмена.

Будучи транснациональные предприятия являются носителями процесса глобализации, дальнейшей либерализацией мировой экономики и выравниванием экономических политик государств в мире будет укрепляться их позиция в мировой экономике, што предоставит им возможность еще больше увеличить свои прибыли. Экономическая мощь дает возможность этим предприятиям оказывать политическое влияние на внутренние отношения в собственной стране, а также в странах, в которых находятся их филиалы. Таким способом они создают благоприятные условия для собственной деятельности и увеличения прибыли.

Международное политическое влияние транснациональные предприятия осуществляют вмешиванием в отношения двух государств и в отношения государств и международных организаций. Действуя таким образом, они предупреждают неблагоприятные для них акты, т. е. обеспечивают определенные благоприятные мероприятия. Влияние осуществляют посредством инструментализированных государств, международных деловых организаций и неформальных политических групп, причем крайними объектами влияния являются государства и международных организации. Трудно ответить на вопрос являются ли транснациональные предприятия субъектами международных отношений, вернее, могут ли они вступать в прямые политические отношения с другими государствами, но одно можно считать верным: суверенитет государств и политическое значение транснациональных предприятий являются обратно пропорциональными – если суверенитет государств понижается, влияние транснациональных предприятий увеличивается, и наоборот.

Связь между страхом в ситуации агрессии и положениями об оказании сопротивления агрессии

Проф. д-р Десимир Паевич, проф. д-р Зоран Килибарда, полковник, и проф. д-р Ян Марчек, полковник

На представительном образце из 4.571 исследуемых получены основные статистические показатели об источниках и симптомах страха в ходе агрессии Североатлантического альянса, а также о положениях об оказании сопротивления агрессии. При помощи факторского анализа уточнена латентная структура источников и симптомов страха, при чем были опознаны три фактора источников страха и три фактора симптомов страха. Каноническим корреляционным анализом исследовано отношение между источниками и симптомами страха в войне и положениями об оказании сопротивления агрессии. На основании значений релевантных статистических показателей можно сделать вывод о существовании трех значительных пар канонических факторов, объясняющих связь между источниками страха и положениями об оказании сопротивления агрессии ($R_1 = 0,329$; $R_2 = 0,135$; $R_3 = 0,097$). Также определены три значительные пары канонических факторов, при помощи которых можно объяснить связь между симптомами страха и положениями об оказании сопротивления агрессии ($R_1 = 0,172$; $R_2 = 0,111$; $R_3 = 0,094$).

Первая каноническая пара, объясняющая связь между источниками страха и положениями об оказании сопротивления, в наибольшей степени определяет страх перед боевыми средствами и поступками с небольшой дистанции, с одной стороны, и обязанность и патриотическую самоотверженность в оказании сопротивления, с другой. Вторая каноническая пара определяется, как взаимодействующий узел, характеризующий страх перед ранением и гибелью и обязанность оказания сопротивления, а третья пара – страх перед угрозой жизненных потребностей и всеобъемлемость при оказании сопротивления агрессии. Когда речь идет о связи между симптомами страха и положениями об оказании сопротивления, полученные результаты показывают, что первая каноническая пара в наибольшей степени определяет ингибирующие помехи и патриотическую самоотверженность при оказании сопротивления; вторая – затруднения, связанные со сном, и чувство голода, с одной стороны, и законную обязанность и всеобъемлемость при оказании сопротивления, а третья – физиологические изменения и помехи и законную обязанность всеобъемлемость при оказании сопротивления. Значит, полученные результаты подтвердили обоснованность претпосылки о многократной и значительной связи между источниками и симптомами страха, с одной стороны, и положениями об оказании сопротивления, с другой.

Современная война и тыл

Проф. д-р Радован Илич, полковник

В статье теоретически рассматриваются современная война и тыл и их взаимосвязь. Учитывая чрезвычайную сложность проблематики, связанной с взаимоотношением современной войны и тыла, автор ограничил свои исследования на рассмотрение понятия и организационной структуры тыла; тыловой поддержки современным боевым действиям и взаимоотношения государства, тыла и тыловой поддержки. Рассматривая влияние современной войны на тыл, автор указывает на внедрение многочисленных современных боевых систем оружия и сопровождающего оборудования, на все увеличивающуюся необходимость обеспечения боевых составов этими средствами, а также на их обслуживание, как на необходимость усовершенствования организации тыла. В самом деле, тыловая поддержка боевым действиям в современной войне постоянно приспособляется к потребностям этих действий. В статье определенное внимание уделяется взаимоотношениям между государством, тылом и тыловой поддержкой, а также влиянию экономического фактора на приготовления к обороне вооруженных сил и хозяйственной деятельности.

Транспортная поддержка мобилизации военных частей

Канд. наук Милош Арсич, полковник

В статье, с организационной точки зрения, на принципах системного подхода, рассматривается процесс транспортной поддержки мобилизации военных частей. Автором приводятся задачи, которые необходимо выполнить в рамках транспортной поддержки, а также указывается на необходимость создания определенных предварительных условий для их реализации. В статье приводятся и характерные проблемы, связанные с управлением процессами транспортной поддержки при мобилизации.

Командная ответственность в теории и на практике международного уголовного права

Д-р Александар Игнятович, генерал-майор

Вопрос командной ответственности в течение последних лет становится предметом большого внимания не только специалистов, но и более широкой общественности, и у нас, и во всем мире. Причиной этого во всяком случае стали уголовные дела, которые рассматриваются перед Гаагским трибуналом.

Мнения об обоснованности командной ответственности, как вида индивидуальной ответственности, весьма разделены и между собой противопоставлены в теории и на практике международного уголовного права. По этой причине в статье всесторонне и подробно анализируется проблема командной ответственности.

Автором в начале разъясняется становление и развитие командной ответственности, причем дается и критический анализ, в частности документов международного характера и решений судов, связанных с многочисленными делами, имеющими значение для становления командной ответственности.

Основную часть работы составляет рассмотрение командной ответственности в современной теории и на практике, в частности в уставах и на практике международных уголовных судов, в первую очередь Гаагского трибунала. При этом автор приводит различные понимания уголовной и командной ответственности, уделяя особое внимание их юридической сущности.

В конце автором делается вывод, что, несмотря на все недостатки, командная ответственность не только юридически обоснована в существующих международных и отечественных правовых кодексах, но и обладает „перспективной“, так что будет приобретать все большее значение не только в международном, как это имело место до сих пор, но и в отечественном уголовном праве.

Характеристики современных войн

Д-р Слободан Б. Микич, генерал-майор в отставке

Автором определяется современная война, как война весьма близкого прошлого, современности и ближайшего будущего (войны, имевшие место после 1990. года). На основании анализа и исследований он дает общие характеристики современных войн: а) схожесть с войнами, которые велись после Второй мировой войны; б) изменения и модификации характеристик по отношению к этим войнам, и в) особенности современных войн. Особенности современных войн исходят из интенсивного развития и возможностей современных вооружений и военной техники (в первую очередь авиации, спутников, электроники), достижений в других областях технологии и науки, и условий и состояния в международном содружестве.

По мнению автора, наиболее значительными характеристиками современных войн являются: большое влияние самой современной техники на проведение боевых действий; измененная роль пространства и использование космоса; повышенное значение действий на больших расстояниях и высотах; увеличенное использование специальных действий и сил и профессионализация вооруженных сил. Кроме этого, сокращается возможность стратегической внезапности.

Пропагандистские, политические и информационные действия, экономические санкции и другие мероприятия получили особое значение в

современной войне. Самые мощные державы в современной войне в первую очередь привлекают свои военно-воздушные, ракетные, космические и специальные силы. В действиях на суше, всегда, когда для этого имеются возможности, для своих целей используют различных „посредников“ из рядов наемников, мятежников, сепаратистов и террористов на территории противника (жертвы агрессии).

Научные собрания и конференции

Международная конференция „Безопасность Югославии и ее включение в Партнерство во имя мира и Евро-атлантический альянс“

Международная конференция „Безопасность Югославии и ее включение в Партнерство во имя мира и Евро-атлантический альянс“ состоялась в организации Центра по гражданско-военным отношениям из Белграда и Демократического центра по контролю вооруженных сил из Женеви 28–29 сентября 2001 года в Белграде.

Работы Марка Хаубена (научного исследователя в Центре по европейским политическим изучением, Брюссель) „Выучить медведя танцевать – некоторые обобщения о преобразовании вооруженных сил в Европе с 1989 года и импликации для включения СРЮ в Евро-атлантическое содружество безопасности“, и Майкла Пью (директора Центра по международным изучением Университета в Плимуте, Великобритания) „Гражданское общество и сектор безопасности“ публикуем благодаря предупредительности авторов и Центра по гражданско-военным отношениям.

Международная конференция „Процесс включения Юго-Восточной Европы в международные интеграции в области безопасности“

Международная конференция „Вызовы безопасности на Юго-Востоке Европы – пути строительства устойчивости и доверия“ состоялась в организации Института военного искусства Войска Югославии, Атлантического совета в Югославии и фонда „Конрад Аденауер“ 21–22 мая 2002 года в Белграде. В этом номере публикуем выступление посла США в Югославии Вильяма Монтгомери; д-р Небойши Човича, вице-президента правительства Республики Сербии, и д-р Душана Стайича, контр-адмирала.

Ликовно-графички уредник
Божидар Мркоњић

Језички редактор
Нада Драгишић

Преводиоци:

на енглески
Душанка Пивљанин

на француски
Милан В. Пејковић

на немачки
Љиљана Раичковић

на руски
Зоран Сивановић

Коректор
Дунавка Ђорђевић

Тираж 1.200 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА – БЕОГРАД, Генерала Жданова 40 б

На основу мишљења Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије,
бр. 413-00-1203/2001-01, од 12. 09. 2001. године, часопис је ослобођен пореза на промет.

УДК – Центар за војнонаучну документацију и информације (ЦВНДИ)